

Muhammed Emin Paşa

Kişiliği ve Faaliyetleri

(1818 Honoda - 1901 Bursa)

Mahmut Bi

Bursa 2015

Bu çalışmamı dedelerim Kul, Kasgara, Ömer, Hacbi ve Mırzabeg ile vesileyi varlığım olan annem ve babama; çalışmalarım sırasında benden desteğini esirgemeyen eşime ve kızıma ve bir dönem büyük sıkıntılara maruz kalmış tüm Kafkas Halklarının aziz hatırasına ithaf ediyorum…



Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı / Muhammed Emin Paşa Kişiliği ve Faaliyetleri



www.bursaarastirmalarimerkezi.org

Yazar / Mahmut Bi

Görsel Tasarım / Yakup Şahiner

ISBN / 978-605-9968-XX-X
Basım Yılı ve Yeri / 1. Baskı; Ocak 2016, Star Matbaacılık / Bursa



Dağıtım / Bursa Kültür A.Ş. - Merinos Atatürk Kongre Kültür Merkezi B Kapısı Osmangazi-Bursa/Türkiye
Tel: + 90 224 253 26 46 Faks: + 90 224 253 14 85 info@bursakultur.com / www.bursakultur.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Kafkasya dağlarının yüzyıllar süren emsalsiz "Özgürlük Savaşı" boyunca ortaya çıkardığı milli kahramanların şöhreti bütün dünyaya yayılmış ve tarihte şanlı izler bırakmıştır. Bugünkü savaşçı Kafkas nesli dahi işte bu kahramanların yürümüş olduğu yolda yürümekte ve milli terbiye esaslarını onlardan almaktadır.

Bu kahramanlardan en fazla ileri gelenlerinden olup, Ruslara karşı yıllarca yapılan milli savaşı idare ederek "Özgürlük Savaşı" tarihinin en güzel ve değerli sahifesini yaratan şahsiyetlerden birisi de Muhammed Emin'dir.

Muhammed Emin, Çerkeslerin Çarlık Rusya yönetimine karşı sürdürdükleri "Özgürlük ve Bağımsızlık" savaşlarının en fırtınalı ve bunalımlı, bir çok gerçeğin aydınlığa kavuşup bilinmesine katkılar sağlayan, tarihi olayların yer aldığı bir dönemi (1848-1860) yönlendiren ve idare eden bir Çerkes lideri yani İmamı olarak bilinmelidir.

Muhammed Emin (1818-1901), oluşturduğu seksenbin kişilik güçlü Birleşik Kafkasya ordusuyla, tam oniki yıl (1848-1860) kat kat üstün Rus kuvvetlerine karşı ülkenin birliği ve bağımsızlığını savunmuş olup, yayılmacı ve saldırgan Rus ordularına karşı verdiği ağır zayiat ve başarılı çalışmalarından dolayı kendisine Osmanlı Padişahı Abdülmecid (1839-1861) tarafından "Paşa" ünvanı verilmiştir.

Çarlık Rus ordularına karşı en büyük, en etkin, örgütsel ve en kanlı bir şekilde sürdürülen savaşların sonuçları tarihe "Büyük Göç", "Sürgün", "Soykırım", "Yistanbılakue" (İstanbul yolculuğu) olarak yansıtılan ve Çerkeslerin anavatanlarının yitirilişlerinin nedenlerinin iyice ve de objektif bir şekilde

öğrenilmesi bakımından bu dönem ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir.

Kafkasya'nın birliği ve bağımsızlığı uğruna İmam Şamil'in (1834-1859) yanında yer alan ve bu uğurda ömrünü veren Muhammed Emin Paşa'yı vatanı, milleti ve bağımsızlığı seven nesiller unutmayacaktır.

Muhammed Emin ile ilgili Türkçe derli toplu bir araştırma mevcut değildir. Bu çok önemli konuda yapılan çalışma ve araştırmaların yetersizliği ile tarih biliminin buna ilişkin özgün bir bakış tarzının bulunmaması gerçeklerin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Araştırma bu eksikliği giderme amacını taşımakta ve bu çalışmanın ileride yapılacak yeni araştırmalara bir basamak olması gayesini gütmektedir.

Mahmut Bİ
Tarihçi

SUNUM

Tarihi kaynaklar, ecdadımızın şanlı mazisini anlatırken; "Onlar, destan yapmaktan yazmaya fırsat bulamadılar" diye bahseder. Tarihimizin sayfalarına altın harflerle düşülen nice zaferler ve kahramanlar vardır. İsmini bile göstereceği kahramanlık ile almaya hak kazanan atalarımızın, zalime boyun eğmeyen ve her şartta zulme dur diyen tavrı, kahramanlar yetiştirmekten geri durmayan bir özelliği olarak genetiğine kodlanmıştır.

Bahsi geçen bu kahramanlardan biri de Muhammed Emin Paşa'dır. 1818'de Dağıstan'ın Gunib vilayetine bağlı Honoda köyünde doğdu. Küçük yaşta medrese tahsiline başladı. Gençliğinde adım adım dolaştığı Kafkasya'nın Rus taarruzlarına ve işgaline boyun eğmesini istemeyip, 1836'da henüz 18 yaşında iken Şeyh Şamil'in müritlerine katıldı.

Kısa sürede başarıdan başarıya koşan Muhammed'e Şeyh Şamil "Emin" unvanını vererek kendisini taltif etti. Daha sonra Şeyh Şamil tarafından Batı Kafkasya'daki Kuban ötesi bölgeye Naib olarak atandı. Burada halkı çar hükümetinin uyguladığı politikalara karşı bilinçlendirdi, kanunlar çıkartıp, bu bölgedeki Çerkes kabilelerinden düzenli bir ordu meydana getirdi. Muhammet Emin, Rus birliklerine karşı kurduğu düzenli orduyla 101 akın yaptı. Rus birlikleri bu akınlar neticesinde geri çekilmek zorunda kaldı. Bu direnişte elde ettiği başarılardan ötürü Abdülmecid tarafından kendisine paşa unvanı verildi.

Şeyh Şamil'in Rus birliklerine teslim olmak zorunda kalmasından sonra ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç etme kararı aldı ve şehir olarak ise Bursa'yı seçti. Bursa'da yaşadığı yıllarda tek hayali Kafkasya'ya dönmek olan Emin Paşa 83 yaşında Armutköy'de vefat etti. Kendisinin ve ailesinin medfun olan

ebedi istirahatgahları Armutköy Camii yanındaki hazirededir. Söz konusu Muhammed Emin Paşaya ait mezar, hazire alanının tamamının restorasyon ve düzenlenmesi, cami çevresinin düzenlemesi 2015 yılında tarafımızdan gerçekleştirilmiş oldu.

Elinizdeki bu eser Muhammed Emin Paşa'nın destansı hayat hikâyesini anlatıyor. Kitabın ortaya çıkmasında başta Mahmut Bi olmak üzere emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Recep ALTEPE
Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı

GİRİŞ

Kafkasya dağlarının yüzyıllar süren emsalsiz "Özgürlük Savaşı" boyunca ortaya çıkardığı milli kahramanların şöhreti bütün dünyaya yayılmış ve tarihe şanlı izler bırakmıştır.[1]

Bugünkü savaşçı Kafkas nesli dahi işte bu kahramanların vaktiyle yürümüş olduğu yoldan yürümekte ve milli terbiye esaslarını onlardan almaktadır.

1800-1864 yılları arasında cereyan eden "Özgürlük ve Bağımsızlık" savaşlarında temayüz etmiş milli kahramanların en ileri gelenlerinden birkaçının adları şöyledir: Havuduko Mansur, Kaytoko Aslan Beg, İmam Mansur, İmam Gazi Muhammed Molla, İmam Şamil, Muhammed Emin, Hacı Murad, Misostyuko Ruslanberg, Hacı Guzbek, Hatokşokua Muhammed, Hacı Berzek, Cohar Dudayev.[2]

İşte, Ruslara karşı Batı Kafkasya'da oluşturduğu seksenbin kişilik güçlü Birleşik Kafkasya ordusuyla, tam oniki yıl kat kat üstün Rus kuvvetlerine karşı yapılan milli savaşı idare ederek "Özgürlük Savaşı" tarihinin en güzel ve değerli sahifesini yaratan şahsiyetlerden birisi de, Muhammed Emin'dir.[3]

Mahaçkale Üniversitesi'nden yazar Amirhan Dadayev'e göre; Muhammed Emin Paşa Çerkesya'yı devlet şekline getirebilmiş büyük bir şahsiyettir. 80.000

1 Ahmet Canbek (Havjoka), "Garbi Adıgey Kahramanları", *Birleşik Kafkasya Dergisi*, İstanbul, 1965, sayı:6, s.34

2 A.Canbek, age, s.34; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958, s. 443'deki dipnot

3 A.Canbek, age, s.34; Muhammed Resul, "Muhammed Emin (1818-1898)", *Dağıstan Kültür Dergisi*, Yalova, 1999, sayı: 8-10, s.13 Rusların beyanına göre; Muhammed Emin ordusunda 80.000 asker vardı. Sadece Abhazya'da 252 dini hareketçe önder ve üçbin kadar da süvari vardı. (Bakınız; *Dağıstan Kültür Dergisi*, sayı: 8-10, s.12)

kişilik bir ordu kurmayı başarmıştı. Birlik komutanlarının sayısı 40 idi. Bu sayıya, Dağıstan ve Çeçenistan'da İmam Şamil bile ulaşamamıştı. O ancak 40.000 askeri aynı anda toplayabilmişti.[4]

Muhammed Emin yayılmacı ve saldırgan Rus ordularına karşı verdiği ağır zayiat ve başarılı çalışmalarından dolayı zamanın Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından "Paşa" ünvanı ile ödüllendirilmiş müstesna bir şahsiyettir.

Şöhretiyle daha çok dikkat ve hayrete layık olan bu adam hakkında birçokları hiçbir şey bilmiyor.

1846 yılında Batı Kafkasya (Çerkesya) topraklarına gönderilen bu Şamil'in Naibi'nin faaliyetleri kayda şayandır. Onun uhdesine düşen görev, mucize ve hatta masal kabilinden bir şeydir.[5]

Muhammed Emin Çerkeslerce (Adıgelerce) sevilen değil, belki nefret edilen bir şahsiyettir. Fakat Adıgeler bu görüşlerinde asla haklı değildiler.

Muhammed Emin devresi (1846-1860), aklıselimin kılavuzluğu ile ciddi bir suretle tetkik ve tahlil edildiği taktirde, ona bir müceddit (yenilikçi) vasfı kazandıracak işlere ve eserlere tesadüf ederiz.[6]

Şunu da kaydedelim ki, kendisi daima göçetmek aleyhinde bulunmuş ve Rus hükümetinin tazyikine katlanarak vatanını terketmemek fikrini Adıgeler arasında desteklemeye çalışmıştır. Zira yeni bir mücadeleye atılmak niyetini beslemiş ve göçün Kuzey Kafkasya milli cephesini zayıf düşüreceğine kanaat getirmişti. Rus hükümetinin göçetmek hususundaki tahriki ve ekseriya silah gücüyle bu işe tatbike çalıştığı Muhammed Emin için gizli değildi.

Tarihçi ve araştırmacının görevi ulusal "Özgürlük Savaşı"nın büyük

4 M.Resul, age, s.13

5 Osman Çelik, "Ölümünün 100.Yılında Muhammed Emin", *Birleşik Kafkasya Konseyi Dergisi*, Ankara, 2001, sayı:28, s.22; O.Çelik, *Kafkasya III (Zorunlu Göç)*, İstanbul, 1998, s.7; İzzet Aydemir, *Göç*, Ankara, 1988, s.45; Şıbzıko Kim, "Muhammed Emin ve Adıgeler", (Türkçesi: Çetav İbrahim), *Marje Dergisi*, İstanbul, 1993, sayı: Şubat, s.41

6 İ.Berkok, age, s.483

önderlerinin yaşamlarını ve yaptıkları işleri her yönüyle toplumun önüne koyarak uluslarının tarihinin aydınlatılmasına, moral değerlerinin ortaya çıkartılarak bu değerlerin korunup geliştirilmesine katkıda bulunmak ve ulusun dünya uygarlığına yapmış olduğu katkıları ortaya koymaktır.[7]

Bu hizmet yalnız Muhammed Emin gibi şahsiyetleri onurlandırmakla kalmayarak, aynı zamanda Kafkasya'nın tarihi varlığına da bir hayatiyet verecektir.

Tüm Kuzey Kafkasyalıların tarihlerini yalan ve hileye sapmadan doğru olarak öğrenmeye ihtiyaçları vardır. Bir kısım araştırmacılar, tarihi olaylara kendilerinin tek renkli gözlükleri ile bakmakta, uluslar ve toplumlar arasındaki çatışmaları ve ulusal-sosyal nitelikleri ile ün yapmış Muhammed Emin gibi kahramanları görmemezlikten gelmektedirler.[8]

XIX. yüzyılda Adıgelerin Batı Kafkasya'da yürüttükleri ulusal "Özgürlük Savaşı"nın önderlerinden Muhammed Emin'in hayatı Çerkes özgürlük hareketi ve ulusun karşılaştığı büyük felaket ile yakından alakalıdır. [9]

7 Şıbzıho Kim, age, sayı: Ocak, s.36

8 age.

9 age.



Kafkasya coğrafyası

Kafkasya'nın 18. yüzyıl sonundaki etnik haritası. 1864'te biten Kafkas-Rus Savaşı'ndan sonra haritanın renkleri büyük ölçüde değişti.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EMİN'İN KİŞİLİĞİ

Dağıstan (Dakıstan)'da Gunib'e bağlı bir Avar köyü olan Honoda'da 20 Ekim 1818 tarihinde doğdu.[10] Ancak bazı yazarlar, örneğin; Nuhul Murtik 1912 yılında Kazan şehrinde Arapça olarak neşrettiği "Nurul Makabis fi Tevarih-i Çerakis" adlı eserinde Kureyşli olarak zikreder. Muhammed Emin'in 180. doğum yılı nedeniyle hazırlanan bir Avarca broşürde, "Muhammed Emin'in soyu İslamı yaymaya ve dolayısiyle Dağıstan'a gelen Arap -Kureyşlerin Abbasilere dayanır. Muhammed Emin, Gazi Gömekli (Lak) Muhammethan'ın oğlu Güneş'in torunlarındandır. (Güneş adındaki zat) o devirde köyü kuran kişi oluyor." denmektedir.[11]

Şerafettin Terim 1976 yılında İstanbul'da neşrettiği "Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu" adlı eserinde; Osman Çelik'in 1998 yılında ikinci baskısı yapılan "Kafkasya III - Zorunlu Göç" adlı eserinde; ayrıca İsmail Berkok'un ölümünden sonra 1958 yılında neşredilen "Tarihte Kafkasya" adlı eserinde de Muhammed Emin aslen Abhazyalı olarak belirtilmektedir. Adige (Çerkes) yazar Meşbaşe İshak ise, Muhammed Emin'in üç yaşlarında Adigeler arasında bulunduğunu, anne ve babasının Lak kökenli olduğunu

10 Siracuddin Haybullahev - Muhammedkamil Himatov, *"Kafkasların Kaynayan Günlerinin Tarihçesi"*, (yayınlanmamış), Mahaçkale, 2005; Şehabettin Özden, "Muhammed Emin Asiyalov", *Dağıstan Kültür Dergisi*, Yalova, 1999, sayı: 8-10, s.11; Maysarat Muhamadova, *"Dağıstan Tarihinde Avarlar"*, Mahaçkale, (yayınlanmamış) 1999; Osman Çelik, *Ölümünün 100.Yılında*, s.24; T.V.Polovinkina, *Çerkesya*, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 2007, s.213.

11 M.Muhamadova, age, s. 9; Ş.Özden, age., s. 11.

ve bu nedenle Muhammed Emin'in Lak dili yanında Adige (Çerkes) dilini de bildiğinden sözeder. Aynı şekilde; T.Cemal Kutlu 2005 tarihinde yayınlanan "Çeçen Direniş Tarihi"nde; Meryem İbrahimova'nın 1991 yılında Moskova'da yayınlanan "İmam Şamil" adlı eserinde, Çerkesçe bilen Lak asıllı ve kalaycı olarak kaydettiği Muhammed Emin'i, Abuzar Aydamirov'un da Çeçen kabul ettiğinden söz eder.[12]

Yıllar sonra geniş ailesi ile birlikte (15 hane) yaşadığı Bursa ili Armut (Emrut) köyünde 8 Nisan 1901 tarihinde 83 yaşında iken sinirsel bir hastalıktan vefat etmiştir.[13]

Dağıstan'da, o dönemlerde gelenek halinde olan ve adet üzerine, annesi Ayzay ve babası Hacı tarafından, küçük yaştan itibaren İslami terbiye ile yetiştirildi. Muhammed Emin'in ilk öğretmeni, (sonradan kayınpederi de olan) kendi köylüsü büyük bir alim Hasan Hüseyin Efendi idi.

Onbir yaşına kadar kendi köyünde, Honoda Medresesi'nde okudu. Önce Kuran-ı Kerim, daha sonra başta Davut Bek gibi değerli Avar hocalardan medrese eğitimi gören Muhammed Emin; Arapça, Farsça, Rusça ve Dağıstan bölgesinde konuşulan bazı dilleri de biliyordu.

Ruhani terbiyeyi zamanın büyük alimlerinden alıp, şöhreti Arabistan'a kadar yayılan Sogratl köyünde Nakşibendi tarikatının meşhur şeyhi Hafız Abdurrahman Hacı (Abu Ahmedi El Suguri) Hazretleri vermişti.[14] Onun yanında ilim tahsil etmenin yanı sıra, onüç yaşında hafızlık mertebesine de ulaşmıştı.

Muhammed Emin onbeş yaşına geldiğinde, Hocası Hasan Hüseyin Efendi'nin oğlu Nur Ali ile birlikte Dağıstan'ın bağımsızlığı ve İslam'ın bekası (devamı) için İmam Şamil'in saflarına katılarak Milli Bağımsızlık Mücadelesine ortak oldular.[15] Yapılan Gazavatlarda büyük yararlıklar göstererek kendilerini

12 İ.Berkok, age., s.482; O.Çelik *Zorunlu Göç*, s.7; T.Cemal Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, İstanbul, 2005, s.262; Şerafettin Terim, *Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu*, İstanbul, 1976, s.137.

13 O.Çelik, *Ölümünün 100. Yılında*, s.24; İ. Aydemir, age, s.45; T.C. Kutlu, age., s.556.

14 Ş.Özden, age., s.11.

15 M.Muhamadova, age., (yayınlanmamış).

kanıtladılar. Bunun üzerine, İmam Şamil kendine has yöntemlerle sınavdan geçirdiği Nur Ali'yi sekreterliğe, Muhammed Emin'i de yüzbaşılığa atamıştı.[16] Muhammed Emin, İmam Şamil'in Dargo'daki karargâhında bağımsızlık mücadelesinin yanı sıra ilmin de doktorasını yaptı. Çünkü İmam Şamil'in karargâhında her zaman ilim deryası gibi bilim adamları bulunurdu.

Muhammed Emin'in ilim ve Gazavat konusundaki yetenekleri ve başarılarından memnun kalan İmam Şamil, onu genç yaşında (on yedi yaşında) ilk defa Çeçenistan'ın bir bölgesine naib olarak görevlendirir. Engin bilgisi ve üstün yeteneği sayesinde on üç yıl İmam Şamil'in danışmanı ve en çok güven duyduğu naibi (vekili) olarak görev yaptı. İmamla hiçbir zaman fikir ayrılığına düşmedi. Her zaman onun sözünü dinlerdi. En sıkıntılı günlerde bile en ağır görevleri üstlenir ve bundan dolayı hiçbir şekilde şikayette bulunmamıştı.

Bazı rivayetlere göre, Muhammed Emin'in adı sadece Muhammed idi. Onsekiz yaşına geldiğinde İmam'ın güvenini sağlamıştı. Bu itibarla; İmam Şamil, bu ünlü naibe (inanılır, güvenilir anlamında) "Emin" lakabını vermişti. Muhammed Emin Çerkeslerin (Adigelerin) vatanını, ikinci vatanı olarak görürdü. Bazı yazışmalarda; "Ben de Abzahlerdenim" dediği de söylenir. Çerkesler de ona, "Emin Bey" yada "Emin Paşa" derlerdi.[17]

Dağıstan tarihinde, Muhammed Emin'in diğer otuz naibi gibi, adı pek fazla anılmazdı. Çünkü, Muhammed Emin o dönemde Batı Kafkasya'da İmam Şamil'in naibi olarak, İslamı ve Gazavatı yaymak suretiyle, tüm Kuzey Kafkasya'da birliğin sağlanması için savaşıyordu.

Diğer naibler ise, kendi topraklarında Dağıstan'da ve Çeçenistan bölgesinde savaştılar. Halk onların yiğitliklerini ve kahramanlıklarını gördü. Onların Gazavatları ile ilgili haberler, dilden dile dolaşarak tüm Dağıstan bölgesine yayıldı. Menkıbeler ve şiirler söylendi.[18]

Dağıstan'da onu Asiyalav diye bilirlerdi. T.T. Polovinkina'a göre bu, Muhammed Emin'e üvey babasının annesi Asiya'ya izafeten göbek adı olarak

16 M.Muhamadova, age.

17 M. Resul, age., s.13; Ş. Kim, age.

18 M. Himatov, age.

“Asiya’lav” (Asiye’ninki) verilmiştir.[19]

İzzet Aydemir’in 1988 yılında Ankara’da neşredilen “Kuzey Kafkasyalılar’ın Göç Tarihi” adlı eserinde; Muhammed Emin’e Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından verilen paşalık rütbesi dışında, kendisine “Nail” adının verildiğinden söz etmektedir.[20]

Muhammed Emin, Kuran-ı Kerim’i ezbere bildiğinden “Hafız” diye anılmış,[21] kendi yaşıtları arasında sadece ilmi ve bilimi ile değil, dürüstlüğü ve

Dağıstan’a olan sevgi ve bağlılığı nedeniyle de sevilirdi.

Gençliğinde Koran’ın öğrencisi olduğundan, adım adım dolaştığı Kafkasya ve Küçük Asya (Anadolu) hakkında çok iyi bilgi sahibi idi.

Muhammed Emin’in orijinal kişiliği hakkındaki bilgiyi, o dönemde Karadeniz kıyılarında bulunan Türkiye’nin “Feyz-i Bahri” adlı gemisinde Başkomutan Muşir (Mareşal) Mustafa ile birlikte gören Binbaşı Osman Bey’in yazdıklarından öğreniyoruz;[22]

“…Muşirden sonra umumun nazarı dikkatini celbeden husus, Şamil’in naibi ve mümessili (vekili) Muhammed Emin’in şahsiyeti idi.

O, Dağlılar’ın (Kafkasyalıların) ve Müslüman din bilginlerinin kabul ettiği beyaz yün elbiseden başka bir elbiseye sahip değildi. Başında beyaz kumaş sarılı Kafkas kalpağı vardı. Fakat bu sade kıyafet altında tabiatın bahşettiği kuvvetli bir simanın çizgileri belirleniyordu. Tasvir ettiğimiz devirde Muhammed Emin, tam kuvvetle malik bir yaşta idi. Zahiren O’na kırksekiz yaş bile verilmezdi. Yüksek boyu ve herkülvari vücud kuruluşu ile onun, yüz çizgileri Jüli Cesar’ın klasik çizgilerini hatırlatıyordu. Fakat bu çizgiler zarif olmaktan ziyade, sert bir şekil arzediyordu. Gözleri ile ağzı karakterinin en mükemmel alametleri idiler. Kartal gözleri gibi kesici, sert bir bakışla parlıyordu gözleri. Basık dudakları ise

---

19 T.V.Polovinkina, age., s.212.

20 İ. Aydemir, age., s.45; T. Mümtaz Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, İstanbul, 1994, s. 321

21 Ş.Özden, age., s.11; M.Muhamadova, age.

22 A.Canbek Havjoka, *Garbi Adıgey*, s.19; İ.Aydemir, age., s. 44.

hiçbir engel karşısında çekilmeyen ve en büyük tehlikelerden bile korkmayan, sarsılmaz bir iradeyi ifade etmekte idiler.

Bu portreyi tamamlamak için şunu da ilave edelim ki, onunla konuşmak çok zordu. Etrafına bakışlarında da haristi. Etrafında bağrılır, haykırılır, O ise okuduğu kitaptan gözünü ayırmazdı. Dört veya beş dil bilirdi. Fakat yabancılarla konuşurken daima, tilmaçdan (tercümandan) istifade ederdi."

Bütün olanıksızlıklara rağmen onun yapmayı başardığı işleri Çerkes (Adige) tarihinde hiç kimse yapamamıştır. Onun en büyük başarısı Çerkes toplumunun tarihinde ilk kez bir Devlet kimliğini kazanmış olarak ortaya çıkması, bütün Çerkes (Adige) kabilelerinden oluşan milli bir ordu oluşturabilmesidir. Öyleki Muhammed Emin Çarlık Rusyası yönetiminin en korktuğu kişi haline gelmiştir.[23]

Ne varki, araştırmalarda ve tarih literatüründe Muhammed Emin dahil, Çerkezistan'a (Batı Kafkasya'ya) gönderilen naiblerin faaliyetleri hakkettikleri ilgiyi görmemiştir. Bu konuda özel araştırmalar çok azdır, üstelik mevcut literatürde yüzeysel yaklaşım görüyoruz. Örneğin; N. Karlgot, Y. D. Kazembek, F. A. Şerbina, N. F. Dubrovin, Y. D. Felitsin gibi Rus yazarları yanında,[24] Adige kökenli yazarların birçoğu taraflı ve olumsuz tutum sergilemişlerdir. Örneğin; H. Fehmi tarafından, 8.9.1911 tarihli Guaze gazetesinde Muhammed Emin aleyhine yayınlanan "Naib" adlı makalesinde, özetle; Naib Muhammed Emin'in Adige milletine hizmet değil, en büyük ihanet ve hıyaneti edenlerden olduğu ve dolayısiyle Adige kadınlarına takındığı tavır ve işlediği cinayetlerin azabını ahirete bırakmamak için, hayatının son 25-30 yılını cinnet geçirerek tamamladığından sözetmektedir.[25]

İngiliz yazarı Lesley Blanch'ın 1978'de İstanbul'da yayınlanan "Cennetin Kılıçları" adlı eserinde, örneğin; "Bir kabileyi ötekisine çatıştırabilirdi ve hakimiyetini çok sert hareketlerle tatbik ederdi. Disiplin adı altında kan döker ve aynı zamanda rüşvet alır ve cebini doldururdu. Bunun yanında yediden az olmayarak Çerkes (Adige) kadınlarıyla evlenmiş ve bunlardan bazıları Prens ailesindendi ve onları haremine almıştı."

---

23 İ.Aydemir, age., s.44.

24 T.V.Polovinkina, age., s.204.

25 T.C.Kutlu, age., s.262, 554.

"Muhammed Emin son savaş yapılırken Rusların tarafına geçmiş ve Çerkeslerin askeri sırlarını vermişti. Buna karşılık büyük bir bahşiş almış ve emniyet tedbirleri yüzünden Türkiye'ye gönderilmişti. Orada Rus elçiliğinde yeni bir dostunun himayesinde yaşamıştır. Fakat burada da Çerkeslerin intikam almalarına karşı emniyette olmadığından yıllarca Anadolu'nun uzak illerinde kalmış ve ancak akli dengesini bozarak delirince onu izleyenler ona dokunmamışlardır."

"… daha sonraları Koska'da yaşayan İmam Şamil'in oğlu Gazi Muhammed'in yanına gelerek, yaptıklarından dolayı pişmanlık duyuyor ve intikam almalarından (Çerkeslerden ne hikmetse) korkarak affını istiyordu."denmektedir.[26]

Tabi, bütün bunlar gerçeği yansıtmadığı gibi, tek taraflı olarak kaleme alınmış olduğu bir gerçektir.

Diğer bir Adige yazar Şhalaxhue Abu'nun "Kuban Kahramanları" adlı eserinde,[27] anı öykü olarak naklettiği halk söylenceleri arasında Muhammed Emin ile ilgili olarak;

"Naibin namazı zoraki anddır,

Naibin bayrağı Murtazık'ın kamçısıdır,

Çekip yemin ettir önce, sonra ittir at hapse,

llah'ın gazabına uğrayana uğrar Naib,

Ah biz nerelere gidelim ." denmektedir.

Bununla ilgili olarak ilginç bir sözde, yaşlıların anlatışına göre; Adigeler namaz kılmak için şöyle niyet ederlermiş:

"Buna naib namazı derler, bize zorla kıldırıyorlar, kıldıranlar iyilik yüzü görmesin."[28]

Bu dizelerde, bir kısım Çerkeslerin (Adigelerin) o dönemde dine karşı

26 Lesley Blanch, *Cennetin Kılıçları* (Türkçesi: Fahri Huvaj), Ankara, 2001, s.246.
27 Shalaxhu Abu, *Kuban Kahramanlar*, Türkçesi: Fahri Huvaj), Ankara, 2001, s. 246.
28 Yaşar Bağ, *Çerkeslerin Dünü ve Bugünü*, Ankara, 2001, s.28.

tutumları ile Muhammed Emin'e karşı tavırlarını açık bir şekilde görülmektedir.

Bu söylentileri kuşkuyla karşılamak gerekir. Çünkü, Muhammed Emin yaşantısı boyunca sayısız düşman kazanmıştır. Ayrıca, böyle bir eylemi yapacak kişinin Osmanlı yönetimine sığınmasının ardından cezasız bırakılması pek olağan görülmemektedir.

O dönemlerde, her türlü methiyeyi haketmiş olmasına rağmen, tarihte, edebiyatta ve halk arasında layıkı vechile anılamayan Muhammed Emin'in Batı Kafkasya'da Çerkezistan (Adıgey)'da sürdürülen Kafkas-Rus savaşlarında göstermiş olduğu yiğitlik, kahramanlık ve başarılarına gereken değerin, son yıllarda yapılan ciddi araştırmalar neticesinde, verilmeye başlandığı gözlenmektedir.

Maykop'ta bulunan Adige Humanistler Araştırmalar Enstitüsü araştırmacısı A. D. Panes, Akademisyen Mogamed Eldarov Kupanovig, Ahmet

Cabnek Havjoko, Mirza Kazımbek, Kumuk Şairi Abdurrahman Gaziyev, Avar Şairi Muhammed Ahmedov, Siraceddin Haybullahev, Muhammedkamil

Himatov, Maşidat Gayirbekova, Tamara V. Polovinkina, İsmail Berkok, Osman Çelik, T. Mümtaz Göztepe, Meryem İbrahimova, Şıbzıho Kim, Şahabettin Özden gibi araştırmacılar, çalışmaları sayesinde İmam Şamil'in naiblerinin faaliyetleri üzerine değerli araştırmalar ortaya koymuşlardır.

Muhammed Emin Adigeleri birleştirmek ve özgürlüklerini korumak için büyük mücadeleler vermiştir. Avrupa ve Amerika'da çıkan gazete ve dergilerde de ondan çokça bahsetmişler ve onu İtalyan siyaset adamı Guissepe Garibaldi'ye benzetmişlerdir.[29]

XIX. yüzyılın Rus tarihçileri de onun önemli politik görevler üstlendiğini, askeri konulardan iyi anladığını, insanları yönetmekte usta olduğunu yazmakta, kararlı ve akıllı bir insan olduğunu belirtmektedirler.

---

29 H.Kasımov - A.Kasımov, *Çerkes Soykırımı*, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 1995, s. 225; Ş. Kim, age., Şubat, s.42; T.C.Kutlu, age., s. 554; A.Canbek Havjoka, *Muhammed Emin*, s.19.

Kimseyi dinlemeden yaşamayı ilke edinen ve küçük guruplar halinde yaşayan Adigeleri bir görüş etrafında toparlayıp örgütleyen bu önderin başarılarından birçok yazar da bahsetmektedir.

Muhammed Emin'in liderliğine, hareketçiliğine ve ilmine hakettiği değeri en güzel şekilde meşhur alim Mirza Kazımbek vermiş. O, "Müridizm ve Şamil", "İslam Tarihi" adlı eserlerin ve Kafkasya savaşlarına ilişkin ilmi makalelerin yazarı idi.[30]

Mirza Kazımbek, 1860 yılında "Rus Sözü" adlı dergide "Muhammed Emin" başlıklı uzun bir makale yazdı.[31] Makalede; "O'nun ilminin (seviyesi) ve idare şeklinin (yöneticiliği) İmam Şamil'den daha iyi olduğunu ve aynı zamanda daha yakışıklı olduğunu da sanıyorum. Ama İmam Şamil, kendisine herkesi hayran bırakan ve muti (bağlı) kılan üstün bir zekaya ve Allah vergisi olağanüstü yeteneğe sahip büyük bir lider. Öyle olduğu için İmam Şamil bütün Dağıstan'ı (ve Çeçenistan'ı) kendisine muti ederek 30 yıl bağımsızlık savaşı vermeyi başardı. Muhammed Emin de büyük bir gayretle İmam'ın emirlerini yerine getiren naiblerden biri". "…dur durak bilmeyen bu koşturmaca genç Naib'i her yönden iyice pişirdi. Bilgi ve becerisi gelişerek tecrübesi arttı. Rahat yüzü görmeyen ve çok diyar gezen insanlarda oluşan sivri bir zeka seziliyordu onun konuşmalarında. O, kelamı kamil, hareketleri atik ve her şeyi öğrenmek isteyen biriydi."

Bazı ilmi eserlerde böyle yüceltilmiş olsa da, edebiyat dalında Muhammed Emin'in hakkında çok az eser bulunmaktadır. Örneğin; Kumuk Şairi Abdurrahman Gaziyev'in şiirinde, klasik halk edebiyatı kullanılmış, Naib'in hareketçiliği yüceltilerek, onun İmam'a olan dürüstlüğü ve Çerkesler arasındaki itibarını dile getirmiştir:[32]

30 M.Himatov-S.Haybullahev, age., (yayınlanmamış).

31 age.

32 age.

Sen İmam Şamil'in dürüst Naibi,

Büyük görevlerle gittin oraya.

İmam'a yürekten bağlılığın,

Gösterdin kurduğun teşkilatlarla.

Severlerdi seni Çerkes yurdunda,

İnanırlardı senin her sözüne.

Gazavat'a-Cihad'a çağırarak,

Cesaret verdin gönüllerine.

Naib'in köylüsü, Dağıstanlı Avar Şairi Muhammed Ahmedov, Muhammed Emin'in Honoda köyünde 20 Ekim 1998 tarihinde yapılan 180. doğum yılı kutlamalarında onun anısına yazdığı "Muhammed Emin'in Sesi" adlı şiiri şöyledir;[33]

Ben Muhammed Emin, Şamil Başbuğum,

Çerkesya İmamı Avar oğluyum.

İsmim anılmadan gizli kalsa da,

Her zaman halkımın gönlündeyim ben.

Ençok parlayan yıldızın şavkı da,

Hayli geç ulaşır derler dünyaya.

Siraceddin Haybullahev ve Muhammedkamil Himatov, "Kafkasların Kaynayan Günlerinin Tarihçesi" adlı ortak eserinde Muhammed Emin için şöyle diyorlar; "Muhammed Emin, asi ve acımasız bir yüzyılın yaşandığı dönemde, gereği şekilde adından pek bahsedilmemiş olsa da, o hiçbir zaman halkın unutamayacağı ve gönüllerde taht kuran kahraman bir liderdir. Kabri yurdundan uzak gurbet ellerde olsa da onun ravhaniyesi, vatanına dönmeden kalır mı ? Onun ravhaniyesi vatanına döndü, kendisi için hemşerilerinden bir şey talep etmeye değil, onların kalplerine iyi, güzel niyetler nakşetmeye ve İslamın yolunda ilerlemeyi güçlendirmeye."

33 age.

Kabrim Türkiye'de olsa da,

Gönlüm ve yerim hep Dağıstan.

Ben hitap ediyorum tüm halklara,

Allah değilse eğmeyin boyun.[34]

Avarların maharetli ve meşhur yazarı Maşidat Gayirbekova'nın Muhammed Emin için, " O, küfre karşı cihadı yaydı ve Allah yolunda savaşarak ün kazandı." diye sözeder. Şair, bir şiirinde şunları söylüyor;[35]

Müminlerin dinini

Unutan ümmetlere

Tarikat yolu ile

İslam'ı yayan alim

Yanında akrabasız

Yardımdan çok uzakta

Adige-Çerkeslerin

İmamı Muhammed Emin

34 age.
35 age.



Göçü anlatan bir tasvir

İKİNCİ BÖLÜM

XIX.YÜZYIL BAŞLARINDA KUZEY KAFKASYA'NIN SİYASAL YAPISI

İnsanlığın, Fransız devrimi (1789) ile beraber girmiş olduğu süreç içinde dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan uluslaşma akımı, Kuzey Kafkasya'da belirginlik kazanamamış ve bu nedenle de günümüzdeki kavimler düzeyinde yaşam sürüp gelmiştir.[36]

Kafkasya'nın güneyinde yaşayan Ermenilerin ve Gürcülerin batı ile daha yakın ilişki içinde olmaları, onlara uluslaşma bilincini kazandırırken, Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan etnik topluluklar ise, böylesine bir şanstan uzak kalmışlar ve ortaya ciddi anlamda Kafkas ulusu çıkaramamışlardır. Bütün dünyada XVIII. ve XIX. yüzyıl, uluslaşma eğilimleri içinde geçerken, Kafkasya'nın otokton halkı, bunu başaramamıştır.[37]

Kafkasya'nın kavimler kapısı olması, sürekli yeni göçleri gündeme getirirken, güney ve kuzeyden gelen saldırılar nedeniyle yaşanan savaş dönemleri, bu bölgenin halkını sürekli savaşçı yapıda tutmuş ve bu nedenle de durmuş ve oturmuş bir kültürel yapılanma, diğer bölgelerdeki gibi görülmemiştir. Dağlı

36 Anıl Çeçen, "XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Siyasal Yapısı", *Birleşik Kafkasya Dergisi*, Eskişehir, sayı:13, s.1.

37 A.Çeçen, age.

yaşam biçimi, örf ve adetleri bu doğrultuda yönlendirmiş, uluslaşmaya giden bir kültürel yapılanma ortaya çıkmamıştır.[38]

Binlerce yıldır, Kuzey Kafkasya'da yaşayan küçük halkların ortak adı Kafkasyalıdır. Ne varki, hepsi alt boy isimlerine öncelik ve önem verdiklerinden, bu ortak bölge adı, aynı zamanda bir ulusun da adı olmuştur. Avrupa'daki küçük topluluklar Alman, Fransız, İtalyan ya da İspanyol ulusu olarak büyük bir birlik oluştururken, sürekli savaşmak zorunda kalan, çeşitli bölgelerden gelen, istila ve baskınların altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalan Kafkasyalıların uluslaşma eğilimini geliştiremedikleri görülmektedir.[39]

İşte bu olumsuz durum, Kuzey Kafkasya'da geçen yüzyılda ya da bu yüzyılda bir ulus devlet kurulmasını önlemiştir. Kendi aralarında bir araya gelerek, ulus devlet kurma şansını yakalayamayan Kuzey Kafkasyalılarda, tüm cesaretlerine, savaşçılıklarına rağmen, ulus öncesi dönemin yaşam biçimi olan kabile yaşamından günümüzde bile kurtulamamışlardır. Modern çağların, ulus devlet modeli bir siyasal yapı olarak, Kuzey Kafkasya'nın gelişim tarihinde görülmemiştir.[40]

XIX. yüzyılın başlarında İngiltere, Fransa ve Rusya'da az çok farklılıkla ticaret kapitalizmi gelişmişti. Hatta 1820'li yıllardan başlayarak buhar gücünün sanayi makinalarında kullanılmasıyla oluşan büyük üretim artışıyla sanayi kapitalizmi dönemi başladı. İngiliz, Fransız ve Rus birliklerine (milli devlet yapısı) sahip olmaya başlamışlardı.

Oysa, XIX. yüzyıl başlarında Adıgelerin yaşamı çoğunlukla doğal ekonomi üzerine kuruluydu. Yani zanaat üretiminin olmadığı, mal mübadelesinin gelişmediği, tarıma dayalı, kendi kendine yeterli kapalı ekonomi üzerine kuruluydu. Kafkasya'da Çerkezlerin (Adıgelerin) Ç'ış, Çeçenlerin Phalga, diye adlandırdıkları küçük el atölyelerinden daha büyük bir üretim biçimi oluşmamıştı.[41] Dağıstan ve Kabardey bölgelerinden getirtilen dokuma tezgahlarında kalın kumaşlar, desenli kilimler dokunuyordu.

38 age.
39 Çeçen, age., s.2
40 age.
41 Nihat Berzeg, *Çerkesler*, İstanbul, 2006, s.183.

Ayrıca, yörede çok eski devirlerden beri bilinen keçe yapımı da devam ediyordu. Büyük şehirler yoktu. Adıgelerin kendi aralarındaki ticaret zayıftı. Ticarette para kullanılmazdı, değiş-tokuş ticareti egemendi. Genelde sahile; kürk, yerli tezgahlarda dokunan kumaşlar, keçe, bal, balmumu, eyer takımları, çeşitli hayvan boynuzları gibi kırsal kesimde üretilen çok çeşitli mallar götürülüyordu. Bunlara karşılık barut, ateşli silahlar, ince kumaşlar, cam, tuz alınıyordu. N.Luxemburg; ithal edilen tuzun, 1776 tarihinden önce, Kızılyar ve Astrahan arasına yapılan kervan seferleriyle elde ediliyordu.

Kazakların bu bölgeye yerleşmesi üzerine, Çerkeslerin tuz ihtiyaçlarını çok yüksek fiyatlar karşılığında Hatt'taki Ruslardan veya Anapa (Soğucak)'daki Türklerden sağlamaya çalıştıklarından sözetmektedir. Alınan veya satılan malların listesi, mevsimlere ve ihtiyaç duyulan şeylere göre zamanla değişiyordu.[42]

Özellikle Kuzey Batı Kafkasya'da geleneksel, demokratik temellere dayanan yönetim yapısı nedeniyle feodalizm bile gelişme ortamı bulamamıştı.

Klan ve kabile savaşları feodalizmin gelişmesine ivme kazandırdı. Feodalizm Batı Kafkasya (Adıgey ve Kabardey)'da ataerkil klan sistemin parçalanmaya başladığı XV. yüzyıldan XIX. yüzyılbaşına dek sürer. Abhazya Bölgesinde ise, XVIII.-XIX. yüzyıllarda, Dağıstan Bölgesinin dağlık kesiminde XIX. yüzyıl başlarında, ovalık ve kıyı kesimlerinde daha önce, Çeçenistan Bölgesinde ise, XIX. yüzyıl başlarında gelişmeye başladı.[43]

Sürekli savaşmak zorunda kalan, çeşitli bölgelerden gelen istila ve baskınların altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalan Kuzey Kafkasyalıların uluslaşma eğilimini geliştiremedikleri görülmektedir.

Biraraya gelerek kendi ulusal devletlerini kuramayan Kuzey Kafkasya halkları, üçlü bir kuşatma altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Güneyde İran, kuzeyde Rusya ve batıda da Osmanlı Devleti, Kafkasya'nın

42 N.Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil,* (Türkçesi: Sedat Özden), İstanbul, 1998, s.75'de 62 nolu dipnot.

43 Bülent Jane, "İlk Çağlardan 1864'e Adige Halkının Toplumsal Gelişimi", *Kafdağı,* Ankara, 1998, sayı 17/18, s.27-28.

siyasal gündemini belirleyen güçler dengesini oluşturmuşlardır.[44]

Ayrıca, eski çağlardan beri başlarında bir hükümdar veya hükümet başkanı görmeğe hiçbir zaman alışmamış olan Adıgeler, vatanlarının hürriyet ve özgürlükleri hususunda şiddetle hakim olan bir benlik sevdası bir bayrak ve bir kumanda altında toplanmalarına mani oluyordu.

Ne yazıktır ki, dar bir çerçevede İmam Şamil ve Muhammed Emin gibi savaş alanlarında yetişen bölgesel kahramanlar dışında hiçbir Çerkes (Adige) kabilesinde devrin yeteneklerinin kişiliklerinde bulunması gereken liderler yetişememiştir.

Kabile ve aşiret halinden kurtulup küçük, fakat mağlubiyet kabul etmez kahraman bir devlet vücuda getiremeyen bu Çerkes kabileleri (Pşı) denilen reisleriyle, (Work) dedikleri beylerine karşı derin ve sarsılmaz bir hürmet ve itaat gösteriyorlar, yaşlılara ve kadınlara karşı hiçbir millette emsaline tesadüf edilemeyecek derecede medeni ve insani bir saygı besliyorlardı. Fakat yazık ki, bir kandan ve bir ırktan olan, ve hepsi de küçük lehçe farklılıklarıyla aynı dili konuşan bu kabileler yalnız tek müşterek düşman olarak tanıdıkları Ruslarla savaş biter bitmez, incir çekirdeğini doldurmayacak senlik-benlik kavgalarına düşerek birbirleriyle boğuşmağa başlıyorlardı.[45]

Kuzey Kafkasya'daki siyasal yapılanma daha çok islamın yönlendirmesinde savaşmaya yönelik bir biçimde olmuştur. Rus yayılmacılığı zaman içinde, Kuzey Kafkasya halkını bir islamcı direnişe doğru iterken, böylesine bir gelişmenin sonucunda muridizm hareketi doğmuştur. Çeçen asıllı bir İmam olan İmam Mansur 1785 yılında Ruslarla savaştan sonra "Kafkasya Muridizm" hareketini başlatır, ve Kuzey Kafkasya'nın Müslüman toplumlarını bu hareketin şemsiyesi altında toplamağa çaba gösterir. Her Müslüman Kafkasyalıyı bir murid olarak kabul eden Kafkasya Muridizmi, "Toprağı iman eden" İmam Mansur'un önderliğinde gelişerek, tüm Kuzey Kafkasya'yı etkisi altına almıştır.

Aslında, "Muridizm" bir tarikat olmaktan çok, Kafkas toplumunu siyasal güç düzeyine dönüştürme hareketi olarak gelişmeler göstermiştir. Din uğrunda

44 A.Çeçen, age.

45 T.Mümtaz Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, İstanbul, 1994, s.311.

kutsal cihad olan "Gazavata" ulaşana kadar sürecek olan askeri düzen daha sonra siyasal düzen biçiminde devlete dönüşecekti.

Bu nedenle, Kafkasya Muridizmini yalnızca dinsel bir akım olarak görmek doğru olmaz. Muridizm dinin gücünden yararlanılarak bir siyasal düzen kurma çabasıdır. Kuzey Kafkasya'da uzun süre yokluğu hissedilen düzensizliği giderme girişimidir.[46]

Uşurma İmam Mansur (1759-1794)'un Kuzey Kafkasya'da başlattığı "Muridizm" hareketi, bir zaman bütün Doğu'da yayılmış olduğu savlanan tasavvuf mahiyetindeki hareketlere köken bakımdan akraba sayılmakla beraber, anlamları ve amaçları bakımından birbiriyle farklı şeylerdir.

Bu konuda bir kitap yazan Aytek Kundukh, eserine "Muridizm" yerine "Kafkasya Muridizmi" adını vermesini şöyle açıklıyor; "…oysa muridizm Kafkasya'da kendi kapsamına bireysel, ailesel, sosyal, hatta ekonomik sorunları da olan açık bir siyasal, ulusal ve yurtsever bir hareket biçimini aldı. İşte Dağlı (Kafkaslı) Muridizminin bu özelliği ona "Kafkasya Muridizmi" adını vermemizi gerektiriyor. Kafkasya Muridizminin hareket alanını sınırlayan belirli bir yeri ve zamanı olduğu gibi, salt Kafkasya'ya ilişkin bir tarihi ve Kafkasya'ya özgü yerel bir amacı da vardı."[47]

Ruslara karşı kutsal savaş anlamında Gazavat adını alan Kuzey Kafkasya Muridizmi Rus ve Hristiyan düşmanlığı doğrultusunda gelişme gösterirken, İslamın kutsal mekanı olan cenneti kılıçların ucunda göstermiş ve bu doğrultuda sürekli savaşan bir toplum düzeni kurmağa öncelik vermiştir. Savaştan ve kafirlerden kaçanları lanetleyen muridizm Kuzey Kafkas halklarının ortak ideal ve savaş düzeni çerçevesinde biraraya getirmeğe çalışmıştır. Etnik farklılıklar, dağlı yaşamının getirdiği kopukluklar, ortak ideal ve düzenli savaş yapılanması ile aşılmaya çalışılmıştır. İmam Mansur hem savaşıyor hem de Kuzey Kafkasyalıları birlik içinde ahlaki ve dinsel kurallara saygı gösteren bir cemiyet düzeyine getirebilmek için çaba gösteriyordu. Muridizm, Çeçen Bölgesinden çıkarak, bir anlamda mücadele tarikatı biçiminde gelişiyor ve

46 A.Çeçen, age., s.4.

47 Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi(Gazavat Tarihi)*, (Hazırlayan: T.C. Kutlu), İstanbul, 1987, s.45-46.

diğer Kuzey Kafkas kabilelerini de biraraya getirerek yeni bir sosyal ve siyasal düzen kurmayı hedefliyordu.[48]

Böylece dilleri farklı fakat ortak bir kültür ve ahlaka sahip bu kavimler, din birliği ortak paydasında birleşerek bir millet olma şuuruna erişeceklerdi.

Muridizm hareketi hem sosyolojik tutarlılık bakımından, hem de o günün Kafkas Halkları gerçeği bakımından en tutarlı, en mantıki ve en ilmi olan siyasi bir yol idi. Hatta bu gün dahi bu mantık, din ile milliyeti birlikte mütalaa etmek, münakaşa götürmez gerçekliktedir.[49]

Ahmet Hazer Hızal'ın belirttiği üzere; muridler hareketi "bir halk hareketi"dir. Aristokrat beylere, prenslere ve halkı ezen her çeşit despotik rejimlere karşıydı. Şamil öyle bir İslami devleti amaçlıyordu ki, asr-ı saadet denilen Peygamber çağının demokratik prensiplerini ve adaleti taşısın. Ancak savaş acımasızdı, o şartlarda bazı sert tedbirlere de başvurmak zorundaydı. Şamil'in sistemi İslam dünyasında, hanedana dayalı rejimlerde endişe uyandırmıştır.

Sömürgeci hakim çevrelerde ise kendi bölgelerinde emsal teşkil eder korkusu ile desteklenmemiş, hatta gizlice Ruslara siyaseten yardım edilmiştir.[50]

Adigeler arasında İslamlaşma süreci, uzun zaman almış, bazen hızlanmış, bazen de yavaşlamıştır. Han Giray 1836 yılında şöyle yazmıştır:

"Çerkeslerin kesin olarak ne zaman Müslüman olduklarını söylemek hemen hemen imkansızdır. Ne varki, yaşlıların hatırlayabildikleri kadarıyla genel olarak yaklaşık 80 yıl kadar önce İslam dini kabul edilmiştir. Fakat çok daha önceleri (1570'lerde) Çerkeslerin bir kısmının Müslüman olduğu da bilinmektedir. Demek ki bazı Çerkes soyları çok eski tarihlerde Müslüman oldukları halde, diğerleri ise çok daha sonraları İslam dinini kabul etmişlerdir.[51]

---

48 A.Çeçen, age., s.4.

49 Halis Bulşen (Merzey), *Kafkas Ruhu*, İstanbul, 1987, s.39.

50 Ahmet Hazer Hızal, "Müridizm (Müridlerin Dünyası)", *Birleşik Kafkasya Dergisi,* Eskişehir, 1998, sayı:13, s. 10-11.

51 Ali Kasımov - Hasan Kasımov, *Çerkes Soykırımı,* (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 1995, s. 32.

Adigeler içinde Müslüman olan ilk grup Kabardeylerdi. Ama XVIII. yüzyılda onların bile henüz hepsi Müslüman değildi. İslamiyet, Kabardey Bölgesi'nde kök salıyordu. Kabardey'de eskiyle, doğmakta olan yeni gelenekler çarpışıyordu. Halk henüz İslami düşünceyi hazmetmiş değildi. Soylular yeni dine taraftar görünürken, aşağı tabaka kararsızlık içindeydi. Buna rağmen, İslami kurumlar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı.

Han Giray'ın verdiği bilgilere göre; XIX. yüzyılın otuzlu yıllarında Kabardey bölgesinde 101 cami bulunuyordu. Temiqueylerde ise sadece 7, Hatukhaylarda 9, Mekhoşlarda ve Besleneylerde ise birer cami vardı. Abzekh, Şapsığ ve Natukhaylarda cami daha da azdı. Sağlam yapılı minareli camiler Çerkesya'da yoktu.[52]

Adige Tarihi yazarı Ş.Noghumov'un azatlı köylüsü olan ve Karmavo köyünde yaşayan Dağaza'nın anlattıklarına göre (ki o, 1879'da 127 yaşında vefat etmiştir.), onun gençliğinde "Kabardeylerin bir kısmı Hristiyan'dı ve ailede yemek pişirilirken, kazan tahtayla ikiye bölünürdü. Kazanın bir yarısında koyun eti, diğer yarısında ise domuz eti pişirilirdi. Çünkü, ihtiyarlar Hristiyan'dı, gençler ise artık Müslüman olmuşlardı."[53]

Dağaza'nın anlattığı gibi, "Kabardey'de yaşayan pek çok Hrıstiyan vardı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmamları onları Müslüman etmişlerdi. Ama yaşlı Hrıstiyanların kendi ibadetlerini yapmasını da yasaklamamışlardı."[54]

Kabardey feodal toplumu ve Kuban ötesi Adigeleri arasında, özellikle de aristokrat kesimde İslam dini hızla yerleşerek XVIII. yüzyıl sonlarında artık tamamlanmışsa da, demokratik-Kommün tipi- gruplarda İslamın yayılması, süreç olarak geç kalmış ve Kafkas-Rus savaşının sonuna kadar uzamıştır. İslam, ancak XIX. yüzyılın ilk yarısında hakim din olabilmiştir. Özellikle de İmam Şamil'in ve naiblerinin Müridizmi yayan vaizleri İslamın yayılışında önemli rol oynamıştır.

52 Kasımov, age., s.40.

53 Kasımov, s.33.

54 age.

Batı Kafkasya'da Kabardey Bölgesi'nde yetişmiş olan Kazanuko Jabağı (Ruslarca Kafkasya'nın Solon'u olarak telakki edilirdi.)'nın (1684-1750), örf ve adetlerin (Xabze) bazılarını yürürlükten kaldırma, bazılarını değiştirme ve yenilerini eklemek suretiyle, yeni bir cemiyet ve devlet için gerekli prensipleri tesbite çalışıyordu.[55] Örneğin;

"...Cemiyet, disiplin ve fazilet üzerine kurulmalıdır. Devlet cemiyetten doğmak, daima cemiyetin aynı kalmak ve cemiyet ile beraber olmalıdır. Böylece devletin vazifesi cemiyeti vücuda getiren, muhtelif unsur birliklerinin hayat ve faaliyetlerini tanzim (kombine) etmekten ibaret olmalıdır. Devlet Reisi seçim süretiyle tayin edilmelidir. Fakat seçilecek Devlet Reisi, asil ve liyakatli olmalıdır..."

Jabağ bu prensiplerini yalnız sözle değil, aynı zamanda fiili örneklerle milletin şûuruna sindirmeğe çalışırken, bizzat kendisi ideal bir Devlet Reisi olan Kaytoko Aslan Beg'i yetiştirmiştir. Aslan Beg ilk iş olarak, "İki deniz arasında ancak bir devlet bulunur." prensibini ortaya koydu ve bu esas üzerinde çalışmaya başladı. Aslında Aslan Beg de, Dağıstan Bölgesi'nin Kafkasya'nın diğer bölgelerine kuvvetli bir şekilde bağlanmasının gerekli olduğunu savunuyordu. Fakat ortaya koyduğu prensibi tatbik için kafi zaman bulamadı.[56]

Kendisinden sonra gelenler de tasarlanan tedbirlerin ve prensiplerin tatbik edilmesi için maalesef imkan ve yeterli zaman bulamadılar.

Batı Kafkasya'da, geçen yüzyılda fikri ve idari alanda görülen uyanış ile tasarlanan kalkınma hamleleri, Kazanoko Jabağ'ın vefatı üzerine yarım kaldı. Kazanuko Jabağ öldükten sonra, Kabardey Bölgesi'nde prensler arasındaki iktidar kavgası büyümüştü. Soylular ikiye bölünmüş, halk perişandı. Yenilip küçük düşen Prens Kanşoko Kurgoko, Mezdegu Bölgesine çekilmişti. Rus himayesini kabul edip, Hıristiyan olmuştu. Prens Kanşoko, hata yaptığını anladığı zaman iş işten geçmişti. Onu himaye etmeye gelen Ruslar, hemen bir kale inşa etmeye başlamışlardı. Sözde yardıma gelenler, toprakları Onunla

55 İsmail Bekok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958, s.348; Osman Çelik, *Kazanuko Jabağ*, İstanbul, 1996, s.7.

56 İ.Berkok, age., s.349.

paylaşacaklardı. Fakat, Kabardeylerin direnişi kanlı bir şekilde bastırıldı.[57]

1768-1774 Osmanlı Rus savaşı, sonucu itibariyle Kafkasya, Kırım ve Kuzey-Doğu Türklüğü için çok hazin olmuştur. Ruslar Kırım yarımadasına girmişler, Karadeniz sahillerini işgal etmişler, Azak Denizi ile Hazar Denizi arasındaki geniş bozkırların hakimi Nogayları dağıtmışlardır.[58]

Ruslar gelinceye kadar, Kuban'ın sağ kıyısı boyunca uzanan topraklarda yerleşik Jane ile Hatko kabileleri Rusların Kırım'ı 1783 yılında işgal etmeleri üzerine Kuban nehrinin sol sahiline çekildi. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ise, Nogaylarla beraber hemen hemen tamamı Rus orduları tarafından imha edilmişlerdir. 1791 tarihinden sonra, geri kalanlar da diğer Adige kabileleri arasına karıştı.[59]

Savaştan sonra yapılan Küçük Kaynarca Barış Sözleşmesi'ne (21 Temmuz 1774) göre, Kuzey Kafkasya'da Kuban Nehri iki büyük devlet arasında sınır kabul edilmişti.

Sözleşmeyi yapan Osmanlı Delegasyonu, Kuzey Kafkasya'nın doğu bölgelerinden hiç söz etmemişti. Bu nedenle, unutulan Kabardey, Çeçenya ve Dağıstan sanki Rusya'ya bırakılmış gibi bir anlayış meydana gelmişti. Rus askeri birlikleri batıda Kuban, doğuda Terek boyuna inerek, kaleler inşa etmişler, Kuzey Kafkasya'nın tamamını askeri kordon altına almışlardı.[60]

Sözleşmedeki boşluktan dolayı; Ruslar, Kafkasya'nın orta ve doğu bölgelerini işgale kalktılar. O ana kadar, bu kadar ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmayan Kabardey, Çeçenistan ve Dağıstan halkları bir bocalama dönemi yaşadılar. 1785 yılında Rus işgaline başkaldıran İmam Mansur ile birlikte, yeni bir uyanış ve bilinçlenme dönemi başladı. Rus ilerlemesi durduruldu.[61]

---

57 H.Aşemez, "Adıgey (Çerkesya)'in Kısa Tarihi", *Kafkasya Kültür Dergisi*, Ankara, 1973, sayı: 39-42, s.66.

58 Osman Çelik, "Ölümünün 100. Yılında Muhammed Emin", *B.K.K. Dergisi*, Ankara, 2001, sayı:28, s.21.

59 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul, 1993, s.30, 45, 87.

60 O.Ç.elik, age., s.21.

61 age.

Kafkas kabileleri arasında birlik sağlayarak "Birleşik Devlet Olma" fikrini benimseyerek onu gerçekleştirmeye çalışan ilk siyasi öncü, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan İmam Şeyh Mansur'dur. Kafkasların yetiştirdiği bu büyük insan da henüz layıkıyla araştırılmamıştır. İmam Mansur'un 200 yıl önce tespit ettiği iki önemli gerçek vardır. Birincisi, Hazar'dan Karadeniz'e kadar Kafkas Birliğinin sağlanması; ikincisi de müstakbel Kafkas Devleti'nin sınırlarının çizilmesidir. Onun tespit ettiği kuzey sınırı Azak-Maniç-Kuma hattıdır. Bu iki gerçek, "Kafkasya Bağımsızlığının" vazgeçilmez iki şartıdır.[62]

Dini inançlarındaki tutarlılığı ve askeri kabiliyeti ile Ruslara karşı gaza ilan ederek, bu uğurda ilk defa bayrak açan ve dağ ve ormanların sert tabiatlı savaşçılarını peşinden sürüklemesini bilen Şeyh Mansur (1759-1794), Kafkas kabilelerini birleştirmeyi başaramasa da, Batılıların Müridizm dediği ve Rus İmparatorluğu'nun karşısına dikilerek, uzun yıllar ilerlemesine engel olacak Sufilik hareketinin temellerini atmıştır. Müridizm Dağlılar (Kafkasyalılar)'daki hürriyet aşkının dini inanç ve ruhla kaynaşmasıyla ortaya çıkan yeni bir dünya görüşü ve hayat felsefesi idi.[63]

İmam Mansur'un başlatmış olduğu gazavat rüzgarı, daha sonraları XIX. yüzyılın ortalarında İmam Şamil ile en yüksek noktasına erişti. XIX. yüzyılda Kafkasya üzerindeki Rus baskınları en üst aşamaya gelince, dağlı halkın teksi, İmam Şamil'in önderliğinde yürütülen Özgürlük Savaşı oldu. Rus saldırılarına karşı Dağıstan Bölgesinin Avar asıllı halkı İmam olarak Şamil'i seçti.

İmam Şamil'in esas gayesi, tıpkı İmam Mansur gibi Kafkasya'yı Rus istilasından kurtararak bağımsız bir Kafkasya Devleti kurmaktı. Bunu gerçekleştirmek için yapılacak en önemli görev, "Kafkas Birliği"ni sağlamaktı. Bunun için onun önderliğinde örgütlenmeğe başladılar. Şamil tüm Dağıstan ve Çeçenistan'ı kendi önderliğinde topladıktan sonra uzun yıllar Ruslara karşı savaş verdi ve önemli zaferler elde etti. Şamil Kuzeydoğu Kafkasya'nın yanısıra Orta Kafkasya'yı da savunarak "Kafkas Birliği"nin ilk temellerini atmıştı. Vatan sevgisi ve bağımsız yaşama ideali, giderek tüm Kuzey Kafkasyalıları Şamil'in önderliği altında birleştiriyordu. Eşit olmıyan koşullarda İmam Şamil'in orduları

62 Yılmaz Nevruz, "İmam Şamil'in Devlet Siyaseti ve Birleşik Kafkasya Devleti İdeali", *B.K.Dergisi*, Eskişehir, 1997, sayı: 12, s.1.

63 John F.Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, İstanbul, 1989, s.72.

büyük zaferler elde etmişlerdi.[64]

Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda, Kuzey Kafkasya'nın doğu bölgelerinden söz edilmediği için, sözde barışı bozmamak düşüncesiyle, sessiz kaldı. Kabardey, Çeçenistan ve Dağıstan bölgeleri kaderine terk edildi.

Ancak, 1839 yılında, Kuzeydoğu Kafkasya'daki Rus birliklerinin tamamı, İmam Şamil'in üzerine gönderildi. Ahulgoh Kalesi'ne çekilip savunmaya geçen İmam Şamil, tutsak olmaktan son anda kurtuldu. Çeçenistan'a sığındı. Üç yıl sonra, 1842 yılında tekrar gücünün doruğuna çıktı.[65]

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti Rusya ile giriştiği savaşlarda Kafkasyalıları da dahil etmek istiyor ve her defasında onları Ruslara karşı tahrik etmeye çalışıyordu. Aslında aynı tarihler Rusya'nın Kafkasya'ya doğru yayılmaya (ve hatta Kafkasya'yı ele geçirmek maksadıyla) harekete geçtiği tarihlerdi (özellikle 1790'lardan başlayarak). Bu nedenle Kafkasyalılar (özellikle de Çerkesler) zaten Ruslarla sık sık çatışmakta idiler. Bu nedenle Rusya'ya karşı sürekli bir işbirliği iki tarafında çıkarınaydı. Ancak Osmanlı Devleti, Rusya ile savaş sona erip barış antlaşmasını imzaladıktan sonra kenara çekiliyor ve Ruslar ile Kafkasyalıları karşı karşıya bırakıyordu.[66]

1787-1792, 1806-1812 ve 1827-1829 Osmanlı-Rus Savaşlarında özellikle Çerkesler de Ruslara karşı çarpışmalara katılarak Osmanlıları desteklemişlerdir. Ancak bu savaşlar sona erdikten sonra dahi Rusların Kafkasya'daki harekâtları durmadığı ve oradaki savaş sürdüğü halde Osmanlı Devleti'nin kendilerini desteklemeyişinden dolayı gittikçe hayal kırıklığına uğrayan ve soğuyan Çerkesler, Osmanlı Devleti'ne karşı olan güvenlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdi.[67]

Bedri Habiçoğlu'na göre; Osmanlı Devleti'nin (özellikle XIX. yüzyılda) Rusya'ya karşı gittikçe zayıfladığını ve her savaş da büyük kayıplara uğramak

64 Anıl Çeçen, "XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Siyasal Yapısı", *B.K. Dergisi*, Eskişehir, 1998, s. 5; Y. Nevruz, age., s. 2.

65 O. Çelik, age., s. 21.

66 B.Habiçoğlu, age., s.100.

67 Habiçoğlu, age., s. 101.

durumuna düştüğünü ve bunlardan kurtulmak için de olabildiğince Rusya ile iyi geçinmenin gerekli olduğu anlayışına varıldığını dikkate almak gerekir. Genellikle Osmanlı Devlet adamları Rusya'yı (zaten genellikle aramakta olduğu) savaşa, tahrik etmemek için çok dikkatli davranmaya çalışıyorlardı. Kafkasyalıları desteklemek Rusya'ya savaş açma fırsatı vermek demek olurdu. Bu nedenle çıkarları Rusya'ya karşı desteklemekte olmasına rağmen, devletin içinde bulunduğu durum buna elverişli değildi.[68]

Rusların Doğu Kafkasya Bölgesindeki ilerlemeleri karşısında Osmanlı Devleti ne resmen bir protestoda bulunuyor, ne de daha ileri giderek fiili bir yardım yapıyordu. Bununla beraber hala manevi yönden Dağıstan halkının bir desteği idi. Hala bu yöredeki halk Osmanlı Sultanını dini bakımdan halifeleri sayıyordu. XVIII. yüzyıl sonundan itibaren İstanbul'a gönderilen elçiler vasıtasıyla Dağıstan Hanlarının gönderdikleri mektupların hepsinde, Hanlar islam halifesi olan Padişaha bağlılıklarını belirterek müşterek düşman olan Rus'a karşı yardım istemekteydiler. Devlet-i Aliyye ise buna mukabil onların din uğruna savaşa devam etmelerini bildiren fermanlar göndermek ve çeşitli hediyelerle hil'at (tören cepkeni) sunmakla yetinmiştir.

Kuzey-batı Kafkasya Bölgesinde ise, barış çoktan bozulmuş; 1797, 1807, 1829 yıllarında başlayıp, Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle sonuçlanan savaşlarda, Adıgeler (Çerkesler) çok zor anlar yaşadılar. Osmanlı Devleti, Balkanlarda Rus işgaline uğrayan topraklarını geri alabilmek için Kuzey Kafkasya'daki haklarından vazgeçti. Doğu gibi Batı Bölgeleri de, böylece kendi kaderiyle başbaşa kaldı.[69]

Rusya XIX. yüzyılın ilk yirmibeş yılında Dağıstan Bölgesi'nin tamamını ilhak ettikten sonra, şenliklerle bunu kutladı. Osmanlı Devleti bilahare göreceğimiz gibi, Kuzey Kafkasya'dan, İran da Türkmen Çayı andlaşmasıyla (1828) Güney Kafkasya'daki haklarından vazgeçince Rusya bu bölgede bulunan halk üzerinde ananevi siyasetini tamamen uygulamaya geçti.

Ancak, Batı Kafkasya'da direnişi sürdüren halk liderleri Rus ordularının Kuban Nehri'ni geçmesine izin vermediler.

68 age.
69 O.Çelik, age., s.21.

1776'da Kafkasya'ya Rus İmparatorluğu'nun Namestniki (Naibi) olarak gönderilen General Potyemkin, işgal için askeri hazırlıklara ilaveten, Kuzey Kafkasya'nın savunmasını kırmak maksadıyla da propaganda ve siyasi entrikalara ağırlık vermiş ve bunları başarıyla uygulamıştır.[70]

Rusların Kuban ve Terek ırmakları boyunca oluşturduğu "Kafkas Hattı"na bütün kuvvetiyle yerleştikten sonra, Kafkasya'nın içlerine doğru girmeye başladı. Özellikle çeşitli provakasyondan yararlanarak rüşvetin her türlüsünü uyguladı. Duruma göre; bazılarını bir, bazılarını bin rüble ile satın almak için uğraştılar.[71]

Rusların uyguladıkları sisteme dayanamayan Kafkasyalılar Rusya'ya karşı genel savaş ilan etmişlerdi. Özellikle Kafkasya'nın Doğu Bölgesinde başlatılan bu ayaklanmanın çekirdeğini Kafkas Avarları teşkil ediyordu. Hareketi 1829 tarihinden itibaren İmam Gazi Muhammed Molla (1828-1832) açmıştır. Ardından Hamzat Chanka (1833-1834) ve İmam Şamil (1834-1859) izlemiştir.

Üstün bir kumanda ve başkanlık kabiliyetine malik olan İmam Şamil, Dağıstan topraklarındaki Avar, Lezgi, Çeçen, Kumuk gibi en sarp ve savaşcı kabileleri tek bir kütle halinde birleştirmeye muvaffak olmuş ve bu yırtıcı kartal sürülerini tek ve şaşmaz bir silah gibi düşmanın kalbine doğru yönlendirebilmişti.

İmam Şamil, bütün Kuzey Kafkasya ölçüsünde içten ve dıştan tek parça, bir cephe tesis eden istilacı Rus ordularına karşı daha tesirli ve neticeli bir "Özgürlük Savaşı" yapabilmek için her tedbire başvurmaktan biran geri durmamıştır.

Bu maksatla; denetimi altındaki toprakları, idari bölgelere ayırdı. Her bölgeye birer naib (vekil) atadı. Vergi esasına dayalı, bir mali sistem ortaya koydu. Eğitim ve haberleşme gibi hayati konularda tedbirler aldı. Mahkemeler kurdu.

Her faaliyet alanı için, görevli kadrolar oluşturdu. Suç için ceza, başarı için nişan ve ödül fikrini yerleştirdi.

70 İ. Berkok, age., s.368.
71 A. Kundukh, age., s.11.

İmam Şamil, naiblerini en yetenekliler ve en fazla otoriteye sahip olanlar arasından seçerdi ve onları naibliğe atadıktan sonra genel olarak şu öğüdü verirdi;

"İtaat görmek için hiçbir halde zora başvurma. Zor kullanmamak süretiyle adamlarına aynen bir babanın çocukları arasında dürüstlük ve adalet uygulayarak, birini ötekine yeğlemeyerek, nefret ve öfke nedenleriyle onları asla birbirlerinden uzaklaştırmayarak yumuşaklık göstermesi gibi merhamet ve şefkat göstermiş olacaksın.

Yaşlıların karşısında onların evladıymış gibi, yaşıtlarına onların kardeşiymiş gibi ve daha gençlere babalarıymış gibi davran. Böyle yaparsan Naibstvan'da sorun yaşamazsın.

Ama bu kuralları çiğnersen, adil bir yönetim gösteremezsen Tanrı'nın, benim ve halkımızın öfkesi sana karşı dönecektir."

Naibleri onun emirlerinin en acımasız olanlarını bile Tanrı'dan geliyormuşcasına harfiyyen uygularlardı.

1842 yılında gücü doruk noktasına çıkan İmam Şamil başarı için, haberalma kaynaklarının önemini iyi kavramıştı. Güvenilir adamlarını Kafkasya'nın her tarafına göndermişti. Casusları, Rus tarafındaki her hareketi anında kendisine ulaştırıyorlardı.

Bu arada, Batı Kafkasya'da sürdürülen direnişi yakından izliyordu. Şayet güçbirliği yapıldığı taktirde daha başarılı bir sonuç alınacağına inanıyordu.

Batıda, Adıge kabileleri arasında ciddi bir ittifakın olmadığını tesbit etmişti. Hem onların tek komuta altında birleşmesini sağlamak hem de ilişkileri geliştirmek için planlar yaptı. "Naibler Konseyi"ne düşüncelerini kabul ettirdi.

Ona göre, batıyla tek cephe oluşturulabilmesi için; aynı inancı, aynı idari sistemi paylaşmak gerekiyordu. Çevresinde bunu sağlayabilecek seçkin insanlar vardı.

Düşündüklerini gerçekleştirmek üzere; 1842'de Hacı Muhammed Molla

(1844'de vefat etmişti) ve ardından Aldılı Saparçioğlu Yusup Hacı'yı (3-13 Ekim 1844) naib olarak seçmiş; Adıgeler tarafından reddedilmesi üzerine, Saparçioğlu'nun Kabardey Bölgesi'nden getirip tanıştırdığı Süleyman Efendi, Şamil tarafından naib olarak Batı Kafkasya Bölgesi'ne (Adıgey'e) gönderilmişti. Ancak Süleyman Efendi, 1846'da, şimdiye kadar açıklanamayan bir nedenle, Çeçenistan'da Çar tarafına geçti.

İki naib, çalışma odağı olarak Abzeh Bölgesi'ni seçmişlerdi. Nevar ki, başarılı olamadılar. Bunun iki önemli sebebi vardı.

Birincisi; Abzehler, dış ülkelerle teması az olan bir bölgede yaşıyorlardı. Ruslarla, henüz ciddi bir çatışmaya girmemişlerdi. Düşünce ufukları dardı.

İkincisi; XIV. yüzyılda Buhara'da yaşayan Buharesteli Muhammed Bahavuddin'in görüşleri, aynı yüzyıl sonlarına doğru, Dağıstan ve Anadolu yaylalarına ulaşmıştı. "Nakşıbendi" lakabıyla tanınan bu kakmacı, tarikat ilim yolunun, Peygamber Muhammed'in çizdiği yol olduğunu ve bu yolun da kutsallığa erişmenin en temiz, en doğru yol olduğunu savunuyordu.[72]

"Nakşibendi Tarikatı" olarak ün yapan öğretim sistemi, aslında barışçı, olgun insan tipini inşa etmek amacını güdüyordu. Sunni esaslara titizlikle harfiyyen uyan bu tarikatın en önemli kurallarından biri, mürşide kesin bağlılıktı. "İmam" (Önder), tarikat ehlinin, yani muridlerin asla vazgeçemeyeceği bir makamı temsil ediyordu.

Nakşibendi Tarikatı; Kafkasya'da, Anadolu'dakinden farklı bir kimlik kazanmıştı. "Nakşibendi Tarikatı" şeklinde teşkilatlanmış bulunan mistik İslam, Kafkasyalıların Rus emperyalist hakimiyeti altına girdiği bu dönemde, onların milli kimliklerini ve özgürlük duygularını besleyen güçlü bir toplumsal faktör haline dönüşmüştür.[73] İmam; merkezi hükümetin olmadığı Dağıstan'da, dini önderliğin yanısıra, komutan ve devlet başkanlığı sıfatlarını benliğinde toplamıştı. Vatanın ve İslami hayatın tehlikede olması nedeniyle sertleşmiş, savaşçı bir niteliği benimsemişti. Tarikat ehlinin, Rus hakimiyetine

72 Medcidov Yusuf Barisoviç, "Şeyh Cemalettin Gazikumuki", *Dağıstan K. Dergisi,* Yalova, 1998, sayı:6-7, s. 30-31.

73 A.Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam,* İstanbul, 2007, s. 65.

karşı gösterilen direnişlerde, bu direnişi hem organize etmek, hem de fiilen sürdürmek itibariyle önemli rolleri bulunduğunu, uzman bilim adamlarının araştırmaları ortaya koymuştur.[74] Birbirlerini izleyerek İmamlık makamına gelen; Gazi Muhammed Molla, Hamzat Chanka ve Şamil'e, diğer halk liderleri üzerinde ayrıcalık kazandıran, tarikatın bu özellikleri idi.

Oysa, batıdaki din adamları; saygı görmelerine rağmen, yönetimde liderlerin gerisinde yer alıyorlardı. Son sözü din adamları değil, liderler (Pşıler) söylüyorlardı.

İmam Şamil'i temsil eden iki naibin yaymak istedikleri "muridizm"i değil halk kitlelerinin, liderlerin ve hatta din adamlarının dahi kavraması mümkün değildi.[75]

İslamiyetin, Dağıstan'da uzun bir geçmişi vardı. Dini kurumlar gelişmişti. Batıda ise, daha yeniydi, halk kitlelerinin inancı henüz zayıftı. Dinin kuralları yeterince bilinmiyordu.

Kuzeybatı Kafkasya'da, bir dinler mozayiği varlığını sürdürüyordu. Bazı bölgelerde, eski çok tanrılı dinin izleri kaybolmamıştı. Şapsığ ve Ubıh kabileleri içinde Hıristiyanlığı benimsemiş bazı küçük topluluklar, İslamiyeti kabul etmemek için hala direniyorlardı. Özellikle Abhazya'da ve Ubıhlar arasında, organize olmuş fanatik Hıristiyan gruplar vardı. Ayrıca, Çerkesler (Adigeler) Druidizm inancı gereği kutsadıkları meşe ağacına da saygı duyuyorlardı. Anavatandan topluca sürgüne tabi tutuldukları 1864 tarihine kadar tam bir Hristiyan ve tam bir Müslüman olamamalarının nedeni Druidizm inancından kaynaklanmaktadır. [76]

Bu mevcut şartlar altında, İmam Şamil'in hedeflediği muridizm sisteminin, batıda kök salması çok zordu.

M.M. İdrisov Baron Stala'ya atfen; bu yıllarda üzerindeki Rus baskısı artan Çerkes kabileleri, sonunda isyan ederler. İmam Şamil'in ilk naibi Hacı

74 A.Y.Ocak, age., s. 66.

75 O.Çelik, *Kafkasya III (Zorunlu Göç),* İstanbul, 1998, s. 7.

76 Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, İstanbul, 2007, C.I., s. 251; O.Çelik, age.

Muhammed Molla'nın gelmesiyle birlikte de, bölgede Rus aleyhtarı önemli bir hareketlenme başlar.

Bu hareketlenme Çar idaresini rahatsız eder. Çar Generali, naiblerin başarısından endişeye kapılarak, yoğun bir faaliyete girişir ve kısa zamanda bir çok Adıge kabilesini kendi tarafına çekmeyi başarır.[77]

Fakat Çar idaresi tarafına geçen grupların bir kısmı üzerinde halen Hacı Muhammed Molla'nın da büyük tesiri vardı. Hacı Muhammed'e karşı çıkan bazı Adıge Beyleri (Pşı) ona inanmak istemiyorlardı. Dini söylemlerinden başka, siyasi idaresine de şüpheyle bakıyorlardı. Hacı Muhammed'in İslam ve şeriat mesajları, geleneklerini daha önde tutan Adıgeler'de gereken tesiri uyandırmıyordu. Naiblerin asilzade sınıfın imtiyazlarına karşı tavır alması ise soylu ailelerin tepkisine neden oluyordu. Asilzadeler bu nedenle Hacı Muhammed'e karşı hep tavırlı oldular.[78]

Çar idaresi de, kendi çıkarlarını korumak için, Kuzeybatı Kafkasya'daki bu Adige aristokratlara dört elle sarılmış, anlaşmazlıklardan istifade ederek Hacı Muhammed Molla'nın otoritesini yıkmaya çalışmıştır. İmparator I. Nikola (1825-1855), Kafkasya'daki idarecilerine, bu işbirlikçi beylerin yardımıyla Naib Hacı Muhammed Molla'nın yok edilmesi için emir vermiştir.[79]

Batı Kafkasya'daki birliği sağlamak için büyük çaba gösteren Hacı Muhammed Molla, burada şeriat ve muridizm düzeni kurmak için yoğun şekilde çalıştı. Camiler yaptırdı. Din eğitimi yapan okullar açtı. Özellikle askeri organizasyonlar için de önemli girişimlerde bulundu.

Çar ordularına karşı savaşacak olan daimi ve düzenli Çerkes (Adıge) ordusunun çekirdeğini oluşturacak olan "Mürtazek Birlikleri" kurmak için Hacı Muhammed Molla yörede birçok defa toplantılar düzenledi. Askerlik hizmeti yapacak süvari anlamına gelen "Mürtazek Birlikleri", halktan alınacak vergilerle veya ayrı katkılarla ayakta duracaktı. Kafkasya Özel Kolordusu Komutanı

---

77 M. M. İdrisov, "Çerkezistan", (Türkçesi: Musa Ramazan), *Dağıstan K. Dergisi*, Yalova, 1996, sayı: 1, s. 24.

78 age.

79 age.

Vorontsov, bu konuda şöyle yazıyordu; "Çerkes kavimleri arasında Mürtazek Birlikleri kurulması, bizim için gerçekten de olumsuz sonuçlar doğuracaktır."[80]

Hacı Muhammed Molla bu sıralarda yakalandığı bir hastalık neticesinde kısa zamanda vefat etmiştir. Naib Hacı Muhammed Molla'nın ölümü ile ilgili olarak pek çok söylenti çıkarılmıştır. Bu rivayetler biraz da Naib'e muhalefet edenlerin başarısı gibi etrafa yayılınca, bunu Şamil'in kurmaylarından birinin bertaraf edilmesi olarak değerlendiren Çar idaresi, 500 Çervontze para tahsis ederek, kendisine yakın Abzeh beylerinden Muhammed Kangina başta olmak üzere Kuban yöresindeki yandaşlarına dağıtmıştır.[81]

Hacı Muhammed Molla vefat edince Şamil, 3 Ekim 1844 tarihinde görevlendirdiği Aldılı Saparçioğlu Yusup Hacı'nın Adıgelerce istenmemesi üzerine, yerine Saparçioğlu'nun birlikte getirip Şamil'e tanıştırdığı Kabardey Süleyman Efendi'yi aynı yıl naib olarak gönderdi. Süleyman Efendi, salih bir Müslüman, alim ve fakih bir zattı. Abzeh Bölgesi'ne ulaşan Süleyman Efendi İmam Şamil'den getirdiği mesajı okudu.

İmam Şamil Adıgeleri, Özgürlük Savaşı için diğer Dağlılarla birlik olmaya çağırıyordu. Süleyman Efendi'nin bir görevi de Adıgeler'den bir askeri birlik oluşturmak ve Şamil'e yardım için Doğu Kafkasya'ya göndermekti. Yeni naib muridler birliği ve şeriata dayalı bir mahkeme kurdu. Ayrıca, yönetim mercii olarak da bu mahkemeler yetkiliydi Ardından Mürtazek Birliklerini oluşturdu. Süleyman Efendi kutsal savaş propagandası yapıyor ve Ruslarla teması yasaklıyordu. Üstelik İslam dinini kabul etmeyen ve direnenler takip ediliyordu. Ortam epeyce gergindi. Şapsığlar ise Süleyman Efendi'ye sert tepki gösterdiler ve Naib'in murid gücüne silahla karşılık verdiler. Yeni Naib bu direnişi görünce, Şapsığlar'a yönelik niyetlerinden vazgeçti.[82]

Çar ordusunun baskınları, Şamil'e gidecek Adıge süvarilerinin sayısının azalmasına sebep oldu. Adıgeler'den oluşturulan üstün yetenekli bölükler Çar baskısı yüzünden Şamil'e ulaşamadılar. 1840'lı yıllardaki askeri ve stratejik

80 Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961, s.150; O. Çelik, age., s.7; Kasımov, *Çerkes Soykırımı*, Ankara, 1995, s. 167.

81 İdrisov, age., s. 24.

82 age.

durum böyle bir birliğe izin vermiyordu. 1846 yılında Çeçenistan'a gelen Süleyman Efendi, şimdiye kadar açıklanamayan bir nedenle Çar tarafına geçti.[83]

Nevar ki, bu iki naib fazla bir varlık gösteremedikleri gibi, Adıge Bölgesi'nde iki naibin arkasından çeşitli dedikodular yapıldı.

Bütün bunlara rağmen; İmam Şamil yılmadı. Adıgeleri kazanmak istiyordu. Batıda, henüz iyi organize edilmemiş üstün bir savaş gücü olduğunu biliyordu. Bu defa; 1846 yılında Muhammed Emin'i, naib olarak Batı Kafkasya Bölgesine gönderdi.[84]



Pyotr Nikolayevich Gruzinsky, Rus Birlikleri Yaklaşırken Dağlıların Köylerini Terk Edişi, 1872, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 3m x 4m, St. Petersburg Rus Devlet Müzesi.

83 İdrisov, age., s. 25.

84 O.Çelik, age., s. 7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED EMİN'İN BATI KAFKASYA (ÇERKESYA) BÖLGESİNE NAİB OLARAK ATANMASI

Batı Kafkasya'da herkes tarafından tanınan ve sayılan Mısırlı Hacı Yusuf ve Süleyman Efendi'nin önderliğinde bir Adige heyeti 1846 yılı ilkbaharında İmam Şamil'i ziyaret ederler.[85]

İmam Şamil Başkanlığında toplanan Devlet İstişare Toplantısında; aslen Kabardey olan Süleyman Efendi söz alır;[86]

"Halkımız Dağıstan ve Çeçenistan halkları gibi özgürlük mücadelesini sürdürmek istemektedir. Düşmanın gayesi bizleri esaret altına alarak vatanımızı zapt etmektir. Halkımızın dinsizlere, Allahsızlara karşı vatanımızı savunmak için örgütlenmeye ve bu örgütlenmeyi organize edecek bir idareciye-lidere ihtiyacı vardır. Bizim yöremiz coğrafi bakımdan, Dağıstan ve Çeçenistan'a benzemez. Adıgelerin yöresi üç taraftan düşmanlarla çevrilidir.

85 Mariyam İbrahimova, "Muhammed Emin'in Kuzeybatı Kafkasya'ya Naip Tayin Edilmesi ve İmam Şamil'in Kabardey Seferi", (Türkçesi: Musa Ramazan), *B. K. Dergisi*, Eskişehir, 1998, sayı: 16, s. 32.

86 M. İbrahimova, age., s. 34.

Halkımız, yem arayan koyun sürüsü gibi her yere dağılsın istemiyoruz. Saygıdeğer İmam, sizin idareniz altında, halkımızı idare edebilecek bir yöneticiye ihtiyacımız vardır. Bu konuda müşterek hareket etmemizin gerekliliğine inanıyorum. Yoksa halkımız, vatan topraklarını terk ederek Osmanlı Türkiye'sine göç edecek, kutsal topraklarımızın da düşmanlara kalacağından endişe ediyoruz".

Bu açıklamalardan sonra söz alan Tarikat Şeyhi, İmam Şamil'in kayınpederi Şeyh Cemalettin Kumuki;[87]

"Yüce Allah'a şükürler olsun ki halkımız doğru yolda ilerlemektedir. İleri gelen sizler, doğru bir çözüm bulmuşsunuz. Bu hareket, inşallah Çerkezistan, Çeçenistan ve Dağıstan halklarının dostluk köprüsü olur. Yüce Allah'a inanan Çerkesleri bu yolda Gazavata davet ederek birlikte mücadele etmeyi sağlayacak birine bizler de yardımcı olmaya mecburuz."

İmam Şamil ise;[88]

"Sizlerin arzularınızı ve taleplerinizi dinledik. Açık yüreklilikle söylüyorum; sizlere yardımcı olmaya, elimizi Batı Kafkasya'ya, Çerkezistan'a uzatmaya hazırız. Yalnız sizlere göndereceğimiz naibin Çerkezistan'ı iyi bilmesi gerekir. Bir hükümdar, idare ettiği milletin dilini bilmiyorsa işlerin yürütülmesi zorlaşır.

Biz de Çerkezistan'ı iyi bilen ve bu işi başarıyla yürütecek iki eleman mevcut. Bu alimlerden biri Devlet Sekreteri Muhammed Tahir Karakh'idir. Diğeri ise Naib Muhammed Emin, eski bir bakırcı ustasının oğludur. Babası daha önce Çerkezistan'da çalışmış ve uzun süre orada yaşamıştır. Bu münasebetle Muhammed Emin, Çerkezistan'ı gayet iyi bilmektedir. Ve bu büyük alim örgütümüzün de üyesidir."

İmam, konuşmasını şöyle bağlar; "Şüphem yoktur ki, kardeşim Muhammed

87 M.İbrahimova, age. Medudov Yusuf Barisoviç, Şeyh Cemalettin Gazikumuki için şunları söylüyor: "Cemalettin, dini ve siyasi önder olarak Dağıstan Bölgesi Halklarının, İmam Şamil'in liderliğinde başlattığı milli mücadelede başından sonuna kadar ikinci lider olarak yer almıştır. Dağıstan Bölgesi Halkı bu kendi hoca ve yol göstericilerini daima minnetle anmaktadır.", diye sözetmektedir. (Bakınız: M.Y.Barisoviç, "Şeyh Cemaleddin Gazikumuki", *Dağıstan K.Dergisi*, Yalova, 1998, sayı: 6-7, s. 30.)

88 M.İbrahimova, age., s. 34.

Emin bu vazifeyi red etmeyecektir. Çünkü Çerkezistan'da çok mühim ve şerefli görevinden ortak ümitlerimizin yeşermesinde başarılı olacağından eminim."

İmam Şamil'in bu karara nasıl vardığını, o istişare toplantısında bulunan Gazigomekli (Lak) Şeyh Cemalettin'in oğlu Abdurrahman şöyle anlatıyor;[89] "… orada toplananların hemen hepsi kendilerine yakın adamların adlarını veriyorlardı. Çünkü, Çerkesya'ya İmam'ın vekili-naibi olarak gidenin, Çerkezistan İmamı olarak görev yapacağını biliyorlardı. İmam Şamil, genç yaşına rağmen bilgili, yetenekli ve otoriter gördüğü Muhammed Emin'i layık görüyordu.

Toplantıda bulunan İmam Şamil'in sekreteri Çirkeyli Amihan şöyle dedi; 'Abzeh halkına Asiyalav ne verebilirki ? O bilim adamı, iyi bir alim ve dürüst bir murid, fakat savaşçı biri değil.' Bunun üzerine babam (Şeyh Cemalettin Kumuki) şunları söyledi; 'Muhammed Emin'i göndermeli. Niye, derseniz o, gerçek anlamda Allah'a inanan biri. O hiçbir zaman onun(yüce Allah'ın) gözü önünde kendini ve halkını incitecek, utandıracak bir iş yapmaz. Tam aksine, her daim yapılacak işlerde kamil (olgun) bir insan olarak davranır.' "[90]

İmam Şamil'in ve daha sonra sözalan Süleyman Efendi'nin kendine yönelik övgülü ve teşvik edici konuşmalardan sonra, sözalan Muhammed Emin;

"İmam'ın emri ve milletimizin istekleri doğrultusunda bu görevi üzerime alarak gerçekleştirmeye çalışacağım. Yalnız sizlerden bir ricam olacak; Süleyman Efendi ve diğerlerinin dine, vatana, hizmette bulunacaklarına, İmam'a ve bana sonuna kadar bağlı kalacaklarına dair yemin etmelerini istiyorum."der.[91]

Süleyman Efendi Kuran-ı Kerim'i avuçlarının arasına alarak haykırır; "Allah'ın ve sizlerin önünde, sonsuza kadar sizlere bağlı kalacağıma, verilen görevleri yerine getireceğime yemin ederim."

İmam Şamil, Kafkasya'yı, geniş bir teşkilatla ancak Ruslar'a karşı müdafaa edilebileceğine kanaat getirmiş olduğundan, Muhammed Emin'i büyük

89 M. Himatov-s.Haybullahev, *"Kafkasların Kaynayan Günlerinin Tarihçesi"*, Mahaçkale, 2005 (yayınlanmamış).

90 M. Himatov, age.

91 M. İbrahimova, age., s. 35.

selahiyetlerle Batı Kafkasya'ya naib olarak atamıştır.[92]

Meşbaş İshak; Muhammed Emin'in Adıgey (Çerkesya) bölgesine gitmeden önce Gunip Kalesi'ndeki bir evde İmam Şamil ile baş başa konuştuğunu, Emin'in çıktığı yolun zorlu, ama çok önemli olduğundan sözeder.[93]

Maysarat Muhamadova "Dağıstan Tarihinde Avarlar" adlı eserinde, İmam Şamil'in Muhammed Emin'e; "Sen büyük bir görev üstlendin. Allah yardımcın olsun. Senin onları (Çerkesleri) aklınla, dini bilginle ve genç yaşında benim yanımda, (Osetya, Adıgey ve Karaçay-Balkar Bölgelerinde) kazandığın tecrübelerinle Çerkezistan Bölgesi'ni başarıyla teşkilatlandıracağına inanıyorum." dediğinden sözetmektedir.[94]

Muhammed Emin'e tevdi edilen selahiyet ve görevler şunlardır:[95]

a)Yüksek, orta ve aşağı tabakalara bölünmüş halk sınıfları İslami esaslara göre teşkilatlandırılarak aralarında demokrasi esaslarına dayanan sağlam bir birlik kurmak,

b)Örf ve adetlere dayanan eski icraat yerine ilmi esaslara dayanan idari ve adli müesseseleri meydana getirmek,

c)Toplu bir kalkınmayı hedef tutan sanayi müesseseleri vücude getirmek,

d)Batı Kafkasya'yı idari bölgelere ayırarak tek bir merkezden idare etmek ve bu sayede toplanıp teşkilatlandırılan askeri kuvvetlerle düşmana karşı durmak.

İmam Şamil, Çerkezistan'da (Adıgey'de) idari müesseselerin kurulması, asker toplanması ve silah temini için İmamet Hazinesinden maddi yardım yapılacağını da söyledi ve şöyle devam etti; "Adıgey'de görevlendirilen naib ve maiyetinin Adıgey'e güven içinde ulaşması sağlanacaktır."[96]

---

92 M. İbrahimova, age.; A.Canbek Havjoka, "Muhammed Emin", *Dağıstan K.Dergisi*, Yalova, 1999, sayı: 8-10, s. 15.

93 Meşbaş'e İshak, *Taşdeğirmen*, (Türkçesi: Mevlüt Atalay), Ankara, 2002, s.252.

94 Maysarat Muhamadova, *"Dağıstan Tarihinde Avarlar"*, (yayınlanmamış), Mahaçkale, 1999.

95 Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961, s. 153.

96 M. İbrahimova, age., s. 35.

Naib Muhammed Emin (Asiyalav), İmam Şamil'e söz verdiği gibi yaptı. Fazla gecikmeden yanına iki atlı alarak Dağıstan'dan yola çıktı. Ancak, Muhammed Emin'in Batı Kafkasya'ya (Çerkezistan'a) gidişi çok enteresandır. Normal şekilde gitmesi tehlikeli ve olanaksızdı. Çeçenistan'a geldiklerinde yanındakiler hala Naib'in nereye gittiğini bilmiyorlardı. Binek atını iki arkadaşına teslim ederek, Dağıstan'a geri götürmelerini söylemişti.[97]

Muhammed Emin tebdili kıyafetle, hatta dilenci kıyafetine bürünerek bu zorlu yolculuk neticesinde Kabardey bölgesine gelince candan karşılamışlardı. Ancak, Muhammed Emin, düşüncesini kimseye açmamıştı. Kabardey bölgesinde kaldığı bir ay boyunca Muhammed Emin çok şey öğrenmişti. Durum değerlendirmesi yaptıktan sonra; "...inancımızı Abzehlere kabul ettirip, güven duymalarını sağladıktan sonra diğer Adige boylarını da etki altına almak kolaylaşacak…"diye düşünüyordu.[98]

Kabardey ile Besleney arasındaki mesafeyi iki ayda geçebilmişti. Yolun üzerindeki Rus askerlerinin kontrol noktalarından geçiyordu. Besleney topraklarında Rus askerlerinin fazlalığı yöre halkını huzursuz ediyordu. Bütün bunlara rağmen yöre halkının kendisine gösterdiği ilgiden dolayı, bir haftalık kalış süresini bir aya uzatmıştı. Bu dönemde düğünlere, cenazelere katılmış, Besleneylere Arapça Kuran okumuştu. Bu arada Abzeh bölgesine gelmeden önce; Abaza, Tatar, Karaçay v.s. köylerine girip çıkmıştı.

Bu yıllarda Adıgeler kabileler halinde yaşıyorlardı. En büyükleri Abzehler, Şapsığlar ve Natukaylardı. Sonra da Ubıhlar, Bjeduğlar, Çemguylar, Hatukoylar, Mehoşlar geliyordu.

XIX. y.y.'ın ilk yarısında (1840) Kafkasya'nın kuzeyinde yer alan bölgelerden;

-Doğu Kafkasya (Dağıstan ve Çeçenistan)'nın nüfusu 2.000.000,

-Orta Kafkasya (Osetya)'nın nüfusu 500.000,

97 Meşbaş'e İshak, age., s.253; Muhammed Resul, "Muhammed Emin (1818-1898)", *Dağıstan K.Dergisi*, Yalova, 1999, sayı:8-10, s. 13.

98 M.İshak, age., s. 254-256.

-Batı Kafkasya (Adige,Karaçay,Abhaz)'nın nüfusu 2.500.000,

Olmak üzere Kafkasya'nın toplam nüfusu 5.000.000'dur

Bu rakamlar Kafkasya ile ilgili kaynakların üzerinde ittifak ettikleri asgari nüfusu göstermektedir.[99]

Bu arada nüfus konusunda Çerkeslerin (Adigelerin) sayısını bilinçli bir şekilde düşük göstermek, tabiî ki Rusya'nın başlattığı Kafkas-Rus savaşında yerli halkın nedenli büyük facia yaşadığı gerçeğini saklamaya çalışmak anlamına gelir.[100]

Bu dönemde, hiçbir Adıge kabilesi politik yapıya sahip değildi. Pşı ve Workların yönetsel güçleri kalmamıştı ve iktidar hür köylülerin elindeydi. Ulusal özgürlük için Çarlıkla savaşanlar da hür köylülerdi. İktidarları ellerinden giden Pşı-Worklar da yeniden ele geçirmek için çalışıyorlardı. Onlar Ruslar'ın

99 Kasımov, age., s. 21; John F.Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, (Türkçesi: Sedat Özden), İstanbul, 1989, s.25; İsmail Özsoy, *Dağıstan'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İzmir, 1997, s.125; A.Hazer Hızal, *Kuzey Kafkasya*, Ankara, 1961, s. 24, 52; Kadircan Kaflı, *Kuzey Kafkasya*, (Hazırlayan: Erol Cihangir), İstanbul, 2004, s. 42; Kadir Natho, *Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler*, (Türkçesi: Ö.Aytek Kurmel), Ankara, 2009, s. 134; Şibziho Kim, "Muhammed Emin ve Adigeler (Çerkesler)", (Türkçesi: Çetaw İbrahim), *Marje Dergisi*, İstanbul, 1993, Ocak, s. 37. XIX.yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'nın yerli halkının toplam nüfusu tahmini olarak 5 milyon dolayında iken, Ruslar tarafından uygulanan sistemli ve planlı işgal, kolonizasyon, soykırım ve sürgün olayının ardından, XX.yüzyılın ilk yarısında yayınlanan resmi Sovyet istatistiklerine göre bu rakam 3.2 milyon olarak tespit edilmiştir. Üzerinde Kafkaslıların yaşadığı bir coğrafyada mutlak hakimiyet sağlayamayacağını çok iyi değerlendiren Rusya yetkilileri çeşitli bahanelerle Kafkas Halklarını yok etmek için soykırım planlarını zaman zaman uygulamıştır. Örneğin; 3 Kasım 1943'de 120.000 Karaçay-Balkarı, Kazakistan ve Kırgızistan step ve bozkırlarına sürmüş ve 50.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Ardından 8 Mart 1944'de yine 40.000 Balkar sürgün edilmekle insanlık dramı yaşanmıştır. 23 Şubat 1944 tarihinde ise, 700.000 Çeçen-İnguş yurtlarından edilmiş ve bunlardan 500.000'ini hayatını sürgünde kaybetmiştir. Kırm Tatarlar'nın XVIII. yüzyıldaki 1.8 milyon kişinin sürgün edilmesinin ardından, 18 Mayıs 1944'de 430.000 dolayında Tatar Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Kırım Tatarlarının 200.000'i sürgünde ölmüştür. Bu uygulamalar yıllarca dünya kamuoyunun bilgisinden gizlenmiştir. Bu yetmiyormuş gibi, Çeçenistan'da XX. yüzyılda uygulanan insanlık dışı uygulamalarla 300.000 dolayında kişi hayatını kaybetmiştir. Bu rakamın içinde binlercesi çocuktur. Bir neslin geleceği yok edilmiştir.

100 Tamara V.Polovinkina, *Çerkesya*, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 2007, s. 137.

Kafkasya'da yayılmalarına sebep olarak Pşı-Workların hâkimiyetlerini kaybetmiş olmalarını halka inandırmaya uğraşıyorlardı. [101]

Muhammed Emin Kuban yöresine geldiğinde Adıgeler çeşitli politik gruplara ayrılmıştı ve aralarında birlik yoktu. Kimi Pşı-Workların Rus generalleri ile araları da iyiydi. Feodaller Rusların gelmesiyle hâkimiyetlerini tekrar kazanacaklarını umuyorlardı. Adıge toplumunun orta tabakasını teşkil eden hür köylülerden çok korkuyorlar, toplum üzerinde bir parça da olsa varolan nüfuzlarını tamamen kaybetmekten çekiniyorlardı. Bu yüzden de hareketlerine çok dikkat ediyorlar, ulusal sorunları sahiplenmek zorunda kalıyorlar ve Rus ordularına karşı verilen her mücadelenin içinde yer alıyorlardı.[102]

Orta sınıf hür köylüler Pşı-Workların kendi işlerine fazlaca karışmalarını istemiyorlardı. Ama ortak düşmana karşı tüm ulusal güçlerin mücadeleye katılmalarını sağlamaya da dikkat ediyorlardı.[103]

Dini görevlilerin fazlaca etkileri yoktu. Sayıları da fazla değildi. Ama Hacı Muhammed Molla ve Süleyman Efendi'nin çalışmalarından sonra etkileri artmıştı.

Ancak, şeriat kurallarına göre verilen kararların Adıge gelenekleri ile ters düşmesi sorunlar yaratıyordu. Şeriat kurallarınca insanların eşit sayılması, köle ve hizmetkâr sahibi zümreleri rahatsız ediyordu. Bu yüzden de İslam dinine karşı soğuk davranıyorlardı.[104]

101 Şibziho Kim, "Muhammed Emin ve Adigeler (Çerkesler)", (Türkçesi: Çetaw İbrahim), *Marje Dergisi*, İstanbul, 1993, Ocak, s. 37.

102 Ş. Kim, age., s. 37.

103 Ş. Kim, age.

104 age.

İşte, tam bu zamanda (1846) Muhammed Emin Çerkesya'ya (Adıgey'e) gelmişti.[105]



105 Şibziho Kim, age., s.37; Osman Çelik, *Kafkasya III.(Zorunlu Göç),* İstanbul, 1998, s. 7; A.Canbek Havjoko, *Muhammed Emin*, s. 15. Muhammed Emin'in Çerkesya'ya geliş tarihini tesbit etmek zordur. Çeşitli kaynaklar farklı tarihler gösteriyorlar. Şüphe götürmeyen bir taraf varsa, o da Muhammed Emin'in 1848 yılında Batı Kafkasya'da Çerkesya'da faaliyet halinde bulunduğudur. (Bakınız: A.C.Havjoko, *Muhammed Emin*, s. 15; Ş.Kim, *Muhammed Emin Adigeler /Çerkesler*, Ocak, s. 38). Ancak, Muhammed Emin iki yıla yakın süre, hiçbir girişimde bulunmadı. Çerkes dilini öğrenmeye çalıştı. İki yıl misafir olduğu Abzah lideri Hacı Tlam'ın sayesinde Ekim 1848 ayında Adegum'da toplanan kurultayda Çerkeslerin lideri seçilmiştir. (Bakınız: Osman Çelik, *Kafkasya III. (Zorunlu Göç)*, İstanbul, 1994, s.7-17). 1848 yılında ortaya çıktığına göre, Muhammed Emin iki yıl öncesinde Batı Kafkasya'ya görevli olarak gönderilmiştir.Baturay Özbek, "Çerkes Tarihi Kronolojisi"nde, s.91'de Muhammed Emin'in 1846 tarihinde Abadzeh Bölgesi'nde bulunduğundan sözeder.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED EMİN'İN BATI KAFKASYA (ÇERKESYA) BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ

Muhammed Emin'in ders alacağı iki önemli olay vardı. Bunlar, Hacı Muhammed Molla ve Süleyman Efendi'nin sonuç vermeyen hatalı girişimleriydi. Başarısızlığa neden olan şeyler neydi ? Önce, bunların bilinmesi gerekiyordu. Adıge dilini bilmemesi de sabırlı olması için ayrı bir sebepti.[106]

T.Lapinski, Naib'in başlangıçta toplum içinde gözükmediğini ve yalnız yaşadığını belirtir. Fakat görünen bu pasif tutum Emin'in boş durduğu anlamına gelmiyordu. Naib Abzehlerin toplumsal özelliklerini, direniş imkanlarını ve bölgedeki genel durumu dikkatle izlemiş ve incelemişti.[107]

İki yıla yakın bir süre (1846-1848), hiçbir girişimde bulunmadı. Adıge dilini öğrenmeye çalıştı. Dostlar edindi. Görevli gibi değil, sıradan bir gezginci adam kimliğini sergiledi. Daha çok durum tahlili yaptı. Önceleri halkın yaşayışını, Gazavata ve Şeriata-İslam'a bakış açılarını degerlendirmek için köy köy gezerek

106 Osman Çelik, *Kafkasya III.(Zorunlu Göç)*, İstanbul, 1998, s. 7; O.Çelik, "Ölümünün 100. Yılında Muhammed Emin", *B.K.K.Dergisi*, Ankara, 2001, sayı: 28, s. 22.

107 T.V.Polovinkina, *Çerkesya*, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 2007, s. 213.

incelemelerde bulundu. O dönemde Çerkezler'in (Adigelerin) hepsi İslamı kabullenmiş değildi.[108]

Muhammed Emin, daha önce gelen iki Naib gibi, Abzeh Bölgesini ilk durak yapmıştı. Ünlü Abzeh lideri Hacı Tlam'ın misafiri oldu.

Abzehler, dar ufuklu, fakat geleneklerine çok bağlı dinamik bir toplumdu. Yeterli güveni verdikten sonra, bütün kabile halkını belli bir yöne sürüklemek mümkündü. Çünkü, lider kadrosu, nasıl bir tavır almaları konusunda henüz kesin bir karara varmış değildi.[109]

Bilindiği gibi; Çarlığın istilacı saldırılarına karşı Çerkes boyları güçlerini birleştirmek için zorunlu bir ihtiyaç duydular. Bu maksatla 1807 yılında Kalabatuko Şupagua tarafından başlatılan teşkilat esas tutularak 1822 yılında Batı Kafkasya'da tüm Adige boylarının katıldığı "Xauo-Xas" adındaki "Ulusal Birlik Meclisi" kuruldu. Bu meclis, Adige topraklarında şeriat hükümlerinin uygulanması kararı aldı. Fakat bu birlik uzun ömürlü olmadı. Bundan sonraki girişim "Büyük Özgür Meclisi"nin kurulduğu 1830 yılının başında yapıldı. Ülke oniki eyalete ayrılmıştı.[110]

Oniki kabilenin 300 kişiye bağlı olan temsicileri ile teşekkül eden bu meclisin kararı ile meydana getirilen ve zemini koyu yeşil renkte olan ve oniki Eyaleti temsil eden milli bayrağın (bugünkü Adige bayrağı) üzerinde oniki sarı yıldız ve üç ok bulunmaktadır. Bu oniki eyalet şunlardır;[111]

Şabsığ-Nathoç

Abzeh

Kemirguvey

---

108 O. Çelik, *Kafkasya III*, s:37; O. Çelik, *Ölümünün 100. Yılında M. Emin*, s.22; Batıray Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, Ankara, 1991, s. 91-92; Siracuddin Haybullahov-Muhammedkamil Himatov, *"Kafkasların Kaynayan Günlerinin Tarihi"*, (yayınlanmamış), Mohaçkale, 2005.

109 O. Çelik, *Kafkasya III*, s. 8.

110 A.Y.Çirg, "Adigelerin XIX. Yüzyıldaki Politik Tarihinin İncelenmesi Gerekir", *Kafkasya Gerçeği Dergisi*, Samsun, 1993, sayı: 11, s. 60.

111 İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958, s. 440; H.Kasımov-A.Kasımov, *Çerkes Soykırımı*, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 1995, s. 161.

Barakey

Bjeduğ

Kabardey-Besleney

Hatukoy

Mehoş

Başilbey

Teberdi

Abhazya

Ubıh-Cikh

T.T.Polovinkian'a E.Spencer'e atfen; Ubin ve Afıps akarsuları arasındaki vadide 1836'da toplanan Halk Meclisinde, İstanbul'dan getirilen sözkonusu bayrağın bir Çerkes prensesi tarafından İstanbul'da yapıldığını; J.Bell'in yazdıklarına göre ise de, bu bayrak 1837'de de Natukhay Kadı Mehmed Efendi'nin aulunda bulunuyordu. O zamanda bayrağın belirli aralıklarla, kabileden kabileye el değiştirerek muhafaza edildiğini; Ali ve Hasan Kasımov da; mücadele yıllarında, bu bayrağın Kuban'da yaşayan Kafkasyalılar'ın kardeşlik ve beraberlik sembolü olduğunu; belirtmektedir.[112]

Ancak, sözkonusu oniki eyaletin hepsi aynı durumda değildi. Bunlardan Mehoş, Abzeh, Bjeduğ eyaletleri Ruslarla doğrudan doğruya hem hudut ve bir nevi andlaşma akdetmiş bulunuyorlardı. Kabardey ve Abhazya bölgeleri esasen Rusların istilası altına girmişlerdi. Bu itibarla; bu Eyaletler, yurtlarını terk ile Kuban'a göçetmiş olanlarla temsil ediliyorlardı. Bunlara "Hacret" diyorlardı.

Aynı zamanda istila altında kalmış halk da, ayrıca mümessiller göndermişlerdi. Abhazya'nın mümessili Rüstem Pe ile Kabardey'den gelen Beslenyiko Aslan idi.[113]

Eyalet meclislerinin üyelerinden vücude gelen esas meclise JILE THARUA XASE (Milli Misak Meclisi) adı verildi.

112 T.V. Polovinkina, age., s. 184-185; Kasımov, age., s. 161.

113 İ.Berkok, age., s. 440, 442.

Her eyalet halk toplantılarında seçilen delegeleri Rus işgalinin başladığı tarihe kadar bölgenin başkenti durumundaki Anapa kentine gönderiliyordu. 300 kişiden oluşan esas mecliste askeri komutanlar, yurtdışına gönderilecek elçiler ve yargıçlar seçilirdi. Askeri harekat için ve Rus ordusunun fazla ilerlediği dönemde ise delegeler bir önder seçiyorlardı. Hakim sıfatıyla bu lidere ülke içinde sınırsız yetkiler veriliyordu. Mücadele yıllarında Anapa dışında gerekli olduğu yerde de toplanırdı.[114]

Milletin bütün kudretini temsil eden bu meclis en son 1839 yılında Şapsığ Bölgesi'ndeki toplantısında, aşağıdaki siyasi ve ahlaki unsurları ihtiva eden Milli Misak (Milli Ahitname) esaslarını tesbit etmiştir;[115]

1- Hazer Denizi ile Karadeniz arasındaki bölge bir vatan ve bu vatanın sakinleri birleşik ve millettir.

2- Ruslar, Kafkasya'nın milli ve ebedi düşmanıdır.

3- Kafkas vatandaşı Ruslarla, özel ve ticari bir vesile ile ilişkide bulunamayacaktır.

4- Her Kafkas vatandaşı bütün malı ve canıyla sonuna kadar mücadeleye devam edecektir.

5- Bu misaka (ahitnameye) uymayan ve ihanet eden idama kadar varan cezalarla cezalandırılacaktır.

6- Herkes hırsızlık ve her türlü kötü hareketten sakınacak, bu gibi kötü hareketleri gören her vatandaş, bunları haber verip cezalandırılmalarına yardım edecektir.

7- Elinde olmayan sebeplerle bir suç işleyen, bu suçu itiraf edecektir.

Nitekim Rusların barış ve Tsemez-Anapa yol güzergâhından Adıgelerin çekilmesi istekleri kabul edilmedi. Misakı Milli Meclisi Ruslara bir heyet

114 Kasımov, age., s. 161.
115 İ.Berkok, age., s. 442.

gönderdi ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasının tahliyesini istedi. Fakat Ruslar, Kafkasya'nın Osmanlılar tarafından kendilerine verildiğini bahane ederek bunu reddettiler. Bunun üzerine bir bildiri yayınlandı. Bu bildiride Rusya'nın bir gün Batı'ya da saldıracağı, Kafkasya'nın Rusya'nın bir parçası olmadığı, Osmanlıların hiçbir zaman sahip olmadıkları Kafkasya'yı Rusya'ya veremeyeceğini, sonuna kadar savaşılacağı kesin bir şekilde bildirildi.[116]

Meclis, ancak tüm Kafkasya'daki Rus ordusunun çıkması koşuluyla barış yapılabileceğini karara bağladı ve bu karar Rusya'ya bildirildi.[117]

Karadeniz müstahkem kıyı hattı inşaatı bitirildikten ve Kuban ötesi Adıgeleri çevresinde kale ve istihkâmlar kurulduktan sonra, Adıgelerin dış dünya ile bağlantısı kesilmiş oldu. Halk, büyük sıkıntı içindeydi.

Üstelik 1840'da ürünün düşüklüğü ve soğuk kış yüzünden hayvanların telef olmaları sonucu Kuban bölgesinde korkunç açlık başladı. Bu yüzden ulusal özgürlük mücadelesi alevlendi.[118]

1840-1850 yılları arasında Adıge kabilelerinden Şapsığ ve Natuhaylar ile Ubıh ve Abhazlar ölümüne özgürlük mücadelesi veriyorlardı. Öyleki 1841-1846 yılları arasında Rusya ve Batı Kafkasya kabileleri birliği arasında 80'den fazla savaş oldu.[119] Kafkasyalıların büyük başarıları Avrupalıların dikkatini üzerine çektiyse de yardım yapılmasını sağlayamadı.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Ruslara karşı savaşanlar arasında Sefer Bey dışında Prens Pşekuy, Noduk, Saytuğ ve Temruk'a bağlı Adige birlikleri de vardı. 12 Haziran 1828'de Ruslar Anapa'yı işgal edince Adige birlikleri dağıldılar.[120]

Osmanlı-Rus savaşı 1829'da Edirne Antlaşması'yla sonuçlandı. Antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti Kuban ötesinde Adige toprakları üzerindeki bütün

116 İ.Berkok, age., s. 442-443.
117 Nihat Berzeg, *Çerkesler*, İstanbul, 2006, s.58.
118 Kasımov, age., s. 165.
119 N.Berzeg, age., s.58.
120 Kasımov, age., s. 116.

haklarını kaybederek buraları Rusya'ya terk ediyordu. Bu antlaşma Rusya'nın Kafkasya bölgesinde, Balkanlar'da ve ayrıca Ortadoğu'da pozisyonunu güçlendirmişti.[121]

Kasım 1830'da Şapsığlar ve Natuhaylar, Edirne Antlaşması'nın ardından ilk halk meclisini düzenlediler.

Alınan kararlar, Zanuko Sefer Bey'in başkanlığındaki Adige heyeti tarafından gayri resmi olarak İstanbul Hükümeti'ne ulaştırıldı. Hükümet Rusya'dan çekindiği için heyeti gizlice kabul etmişti.

T.T.Polovinkina, Kafkasya'dan gelen Adige temsilcilerine verilen cevaplar arasında şu ifadenin dikkat çektiğinden sözeder:[122]

"…ülkemiz sizin itaatsiz ve inatçı tavrınızdan dolayı kaybedilmiştir. İman etmediğiniz için cezalandırılmışsınız; şimdiyse eğer cesurca savaşırsanız, kararlı olursanız, yolunuzdan dönmeden iyi Müslüman olursanız, Padişah efendiniz olarak kabul ederseniz… Padişah iyi mümin Müslümanların gavurların esareti altında kalmasına göz yummaz."

Heyet döndükten sonra, Çerkesya'ya 15 top ve 300 fıçı barut nakliyesi tamamlandı. Ayrıca, topların kullanımını öğretmek amacıyla da birkaç subay da gelmişti.

1833'de iç savaştan dolayı zor durumda olan Osmanlı Devleti Rusya ile Hünkar İskelesi Antlaşması'nı imzaladı. Rusya bu antlaşmayla da bölgede etkisini arttırdığı gibi, Karadeniz'e de hakim oldu.[123]

Rusya'nın İstanbul elçisinin, Sefer Bey'in Çerkesleri Rusya'ya karşı tahrik ettiği, dolayısıyla antlaşmalar gereğince Rusya'ya terk edilmiş topraklarda adı geçen şahıs (Sefer Bey) ve benzerlerinin ihtilal çıkaracak kabul edilemez faaliyetlerinin men edilerek kendilerinin şiddetle cezalandırılması istenmektedir.[124]

121 Kasımov, age., s. 120.
122 Polovinkina, age., s. 180.
123 Kasımov, age., s. 120.
124 HAT-1103/44575-A: 1248/1833.

Aynı tarihte İstanbul'da bulunan Sefer Bey, aksine Ahmed Cemil Efendi'nin evinde misafir edilmişti. Osmanlı Devleti tarafından, Çerkezistan'a dönüşünde beşbin kuruş atiyye verilerek onurlandırılmıştı.[125]

Rus baskınlarının arttığı yıllarda sahil bölgelerinin liderleri bir arayış içine girmişlerdi. Nihayet 1836 yılında; Zanıko Sefer başkanlığında bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermişlerdi. İstanbul Hükümeti, Rus elçisi Butenev'in ikinci kez yaptığı girişim üzerine, Zanıko Sefer'i tutuklamış, Bulgaristan'da Pazarcık kasabası civarında Zağra-i Atik çiftliğinde oturmaya mecbur etmişti. Sefer Bey daha sonra bazı nedenlerden dolayı Zağra-i Atik'te kalması uygun görülmediğinden 1845'de Edirne'de oturmasına karar verilmiştir. Asıl adı İbrahim olan ancak Karabatır adıyla anılan oğluyla kurye kullanarak haberleşiyor, Kuzey Kafkasya'da meydana gelen olayları izliyordu.[126]

Zane Seferbi, Rus dostu Serebrykov Gezar sayesinde de, Karadeniz kıyısında cereyan eden olaylardan haberi oluyordu. Son zamanlarda İstanbul'daki Rus konsolosunun ziyaretine sık sık gelmeye başlaması, öylesine soruyormuş gibi yaparak, ne zaman Kafkasya'ya döneceğini sorması ve başka şeyler, dönüş düşüncesinde etken olmaya başlamıştı. Rus komutan Serebrykov Gezar arkadaşını unutmuyor, sık sık mektuplaşıyordu.

1844 yılının Ekim ayında Hostanıko Hodcej ile birlikte Şapsığ bölgesine gönderdiği mektup, Şapsığ kurultayında okunmuştu. Daha sonra birer kopyası Abzah, Natuhay, Bjeduğ, Çemguy, Ubıh bölgelerine gönderilmiştir. Zane Seferbi sözkonusu mektubunda Adıge'ye dönmek istediğini, ancak Kafkasya sahillerine yanaşan tüm gemileri kontrolden geçirenlerin (Rusların) izni olmadan bu işin gerçekleşemeyeceğini; bu arada Sultan ve Çar arasındaki yumuşamanın gerçekleşmesi halinde, Kafkasya'da cereyan eden olaylar göz önünde tutularak kararda bir değişiklik olabileceğinden sözetmektedir.[127]

Pşi Muhammed Geri'nin oğlu olan Zanıko Sefer Bey, Çerkeslerin, bugün tamamen tükenmiş Hegayk kabilesindendi. Çocukluğunda Odessa'da askeri lisede okudu. Anapa'daki Rus alayında askeri öğrenci olarak görev aldı.

125 HAT-1103/44576 : 1248/1833.

126 İzzet Aydemir, *Göç*, Ankara, 1988, s. 37; O.Çelik, Ölümünün 100. Yılında M.Emin, s. 22.

127 Meşbaş'e İshak, *Taşdeğirmen*, (Türkçesi: Mevlüt Atalay), Ankara, 2002, s. 248-249.

Osmanlılar tarafından Anapa ele geçirilince dağa çıktı. Sonra Ruslara katıldı ve süvari albayı ünvanı ile Odessa'da görev yaptı. Ruslara önemli hizmetlerde bulundu. Sefer Bey, Çarlık yönetiminin Çerkesler üzerinde baskı ve terör eylemlerine geçmeleri karşısında Rus ordusundan ayrılmış, Kuban bölgesinde Çerkes direniş gücü oluşturarak Ruslarla savaşmaya başlamıştır.[128]

Sefer Bey, daha sonra bazı nedenlerden dolayı Zagra-i Atik'te kalması uygun görülmediğinden 1846'da Edirne'de oturmasına karar verilmiştir.[129]

Zanıko Sefer Bey Çerkes(Adıge) düşünürlerince ve politik çevrelerde iki görünümlü bir portre arzeder. O, Osmanlı yanlısı Adıge ve diğer yabancılar tarafından Adıgelerin en büyük vatanseverlerinden birisidir ve Adıge davasında eşsiz hizmetlerde bulunmuştur. Her ne kadar bu yolda başarıya ulaşmamışsa da Adıgeler için en geçerli politikayı izlemiştir.

Osmanlı yanlısı olmayan ve olayları objektif açıdan inceleyenler ise, Zanıko Sefer Bey'i Adıge davasını yanlış şekilde yönlendiren, Adıgelere hizmet verme görünümü altında Osmanlı ve İngiliz politikasının çıkarcı oluşumu içerisinde Adıgelerin birbirleriyle savaşmalarına neden olan, Ruslara karşı girişilen "Özgürlük Savaşı"nda Adıge birliğini bölerek yurttaşlarına en büyük kötülüklerden birisini yapan hain bir kişi olarak tanımlanmaktadır. Baturay Özbek'in ifadesine göre; Tatar asıllı olup, çıkarcı, beceriksiz , İngiliz ve Osmanlı ajanı idi.[130] Nitekim, Zaniko Sefer Bey'in tutumu Kafkasyalıların gücünün zayıflamasını, kopmaların başlamasını ve askeri başarısızlıkları beraberinde getirmiştir.[131]

Ali ve Hasan Kasımov'un araştırmasına göre; Haziran 1836'da Adıgey'de düzenlenen bir toplantıya katılan iki İngiliz ajanı, İngiltere Kraliçesi, Osmanlı Sultanı ve Mısır Paşası adına toplantıya "Bağımsızlık Bayrağı" sunmuşlar ve

128 İ.Aydemir, age., s. 36; O.Çelik, *Ölümünün 100. Yılında*, s. 23; Şıbziho Kim, "Muhammed Emin ve Adigeler", (Türkçesi: Çetaw İbrahim), *Marje Dergisi*, İstanbul, 1993, Ocak, s. 36; Kasımov, age., s. 128 ve 87 nolu dipnot; Baturay Özbek, age., s. 58; Kadircan Kaflı, *Kuzey Kafkasya*, s. 172.

129 İ.Berkok, age., s. 497-498; İ.Aydemir, age., s. 37; O.Çelik, age., s. 22; K.Kaflı, *Kuzey Kafkasya*, s. 172; AMKT- 22/56.

130 İ.Aydemir, age., s. 34; B.Özbek, age., s.130.

131 İ.Berkok, age., s. 509; Cafer Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul, 1999, s. 224.

Çerkesya'nın (Adıgey) bağımsızlık beyannamesinin yayınlandığı The Portfolio dergisini gösterdiler. Kendilerini resmi İngiliz diplomatları olarak gösteren bu ajanlar 8 ay Çerkesya'da (Adıgey) kalmışlardı. Onlar Adıge halkına şu görüşü benimsetmek istiyorlardı:

"Çerkesler'in (Adigeler) kurtuluşu için onların birlik ve beraberlik içinde mücadele vermeleri gerekir. Örgütlü ve düzenli bir savaş ve bağımsızlık için birleşmek ve merkezi bir hükümet kurmak gerekir. Kopuk ve dağınık aşiretlerin çabalarını tek merkezden yönetmek ve koordinasyonu sağlamak için başka çare yoktur."[132]

1820'li, 1830'lu, 1840'lı yılların ünlü halk liderleri, kimi eceliyle, kimi de savaşlarda yitip gitmişti. Geriyiko Şemiz, Havuduko Mansur, Bastıko Bşımef, Hacı Huzbek, Surukyiko Duğuj, Kuderiyiko Mehmet gibi büyükler artık hayatta değillerdi. Halen yaşıyanlar da çok yaşlanmışlar, aktif görev yapamayacak hale gelmişlerdi.[133]

Şimdi ise lider olarak ortaya çıkanların bazıları, hayata veda edenlerin oğullarıydı. Belirgin deneyimleri yoktu. Topluluğun güven ve saygı duyduğu; Hacı Hayden Hasan, Hantkyiko Alibi, Kadı İsmail'in oğlu Hasan Efendi gibi çok az sayıda orta yaşlı kişi vardı.

Yeni kadro içinde öne geçmek isteyen en belirgin kişi Zanıko İbrahim Karabatır idi.

Muhammed Emin bölgeye geldiği yıllarda Kuban ötesi Adıgeleri arasında, yani toplumun kendi içinde büyük sosyal çelişkiler, parçalanmalar ve düşüş görülüyordu. Köylüler, Rusya'nın da etkisiyle eski feodal ve soyluları safdışı bırakıyorlardı. Prens ve soylu ailelerin evleri ve malları bayağı yağmalanıyordu. Asayiş ve istikrar olmadığı için üretim de yoktu, ekonomi çöküyordu. Şapsığ, Natuhay ve Abzehler arasında, yani bu toplumların içinde sınıf kavgası, sosyal mücadele ve gerilim de sürüyordu.

Tfekholler (özgür köylü sınıfı) eski zadegan ve soylularının haklarına da el

132 Kasımov, age., s. 151.
133 O.Çelik, age., s. 22.

koyarak onlara ait köle ve serflerin çoğunu müsadere etmişlerdi.[134]

İtibarları ellerinden giden Pşi ve Worklar Ruslar'ın Kafkasya'da yayılmalarına sebep olarak Pşi-Workların hâkimiyetlerini kaybetmiş olmalarını halka inandırmaya uğraşıyorlardı. Batı Kafkasya'da sağlam devlet bağlarının tesis edilmemesinden dolayı Adigeler arasında bir birlik yoktu.[135]

Bu durum karşısında Şapsığ ve Natuhay soyluları birkaç kez "Karadeniz Kordon Hattı" komutanı Raşpil'e delege ve temsilci göndermiş ve Rusya uyruğuna geçmek istemişlerdi.[136]

Kafkasya Bölgesi'ndeki Çar yetkilileri Adıge soylularını himaye etmek ve çıkarlarını savunmak için Şapsığ ve Natuhay topraklarına iki sefer düzenlediler.

Muhammed Emin, daha ilk bakışta bu gerçekleri tesbit etmişti.

Karabatır, eniştesi Bastıko Ahmet ile birlikte yeni bir durum tesbiti için harekete geçti. Adegum düzlüğünde bir toplantı düzenlemeye karar verdi. Bu maksatla, bütün Adıgey liderlerini toplantıya davet etti. Abzeh liderleri de davet edilenler arasındaydı.

Muhammed Emin, Batı Kafkasya'ya geliş amacını iki yıldır (1846-1848) kendisini misafir eden Abzeh lider Hacı Tlam'a anlatmıştı. İyi ve zeki bir hatip olan Naib Muhammed, Abzehlerin içinde bulunduğu ruh halinden faydalanmasını bildi.

Büründüğü gizem, etkileyici hitap tarzı, çevresindeki ileri gelenlere karşı emredici ve mağrur ses tonu, halka karşı içten ve kibar yaklaşımı ve daha iyi bir gelecek için onlara verdiği sözler, Abzehler üzerinde güçlü bir etki bırakmıştı.[137]

Nitekim,gerek yaşlı Hacı Tlam, gerekse Muhammed Emin, Adigeler

134 Kasımov, age., s. 170-171.

135 Ş.Kim, age., sayı: Ocak, s. 37.

136 Kasımov, age., s. 171.

137 Kadir Natho, *Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler,* (Türkçesi: Ö.Aytek Kurmel), Ankara, 2009, s. 233.

(Çerkesler) arasında sürdürülen liderlik mücadelesinde ön plana geçmek için, kurultayın iyi bir fırsat olacağını düşündüler.[138]

Hacı Tlam; 1848 Ekim ayında, Pşeha ırmağı kenarında düzenlediği toplantıda, nüfuzunu kullanarak Muhammed Emin'i (Adegum Kurultay) toplantısına katılacak Abzeh heyetine başkan yaptı. Hacı Tlam, yaşı ve rahatsızlığı nedeniyle toplantıya katılmadı. Ancak, oğlu Daruk ile bölgenin ünlü ailelerine mensup Meretyiko Alimet ve Gujyiko Beçmız'ı, Muhammed Emin ile birlikte kurultaya gönderdi. Nasıl hareket edeceklerini de bir bir anlattı.

26 Ekim 1848 günü kurultay toplandı.[139] Adegum çayırlığı, yüzyıla yakın bir süredir toplantı yeri olarak benimsenmiş ve tanınmıştı. Batı tarafındaki tepeler ve vadiler ormanlarla kaplıydı. Bu doğal engel, düzlüğü rüzgâra karşı koruyordu. Asıl toplantı yeri ise, üstü açık bir stadyum gibiydi. Çevresi yüksek ulu meşe ağaçlarla çevriliydi. Yüzyılların şekillendirdiği bu dev meşeler Kafkasyalıların (Adıgelerin) eski inanışlarına göre kutsaldı. Çünkü Kafkasyalılar da Kelt toplumu gibi, ağacın tanrısal bir ruh taşıdığına inanırdı. Çerkes (Adıge) Thamadeleri (toplumun saygın kişileri) adaletin tecellisi için meşe ağacının altında toplanıp savaş ve barış işlerini görüşürdü.[140]

Aslında doğadaki ağaç veya hayvanlardan birini seçerek, onun ata soyunu simgelediğini kabul edip ona tapınmak Totemizm demektir. Ama Çerkes kabileleri asla totemci olmamışlardır. Eğer belirli bir ağaca (meşe ağacı) saygı duyuyorlarsa bu onların ağacı kutsadıklarını gösterir, ağaca tapındıklarını değil.

Tapınmayla, kutsama aynı şey değildir. Duridizm tabir edilen bu inanç Kafkasya'da XVIII. yüzyıla kadar yaşadı. Duridizmin tesiri beylerin (Pşi) olduğu Abhazya, Kabardey ve Çemguey gibi bölgelerde azdı veya yok gibiydi. Kafkas toplumunda yaşayan Duridizm inancı klanların dini olup hiç kimsenin baskısını kabul etmezdi.[141]

---

138 O.Çelik, *Ölümünün 100. Yılında M.Emin*, s. 22; O.Çelik, *Kafkasya III*, s.9.

139 O.Çelik, age.

140 O.Çelik, *Kafkasya III*, s. 11.

141 Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, C.I., İstanbul, 2007, s. 247, 249-251; Bella Agrba-Samir Khatko, *Ada Medeniyeti Çerkesya*, (Türkçesi: Bitok Beslan-Abaze İbrahim Alhas), Ankara, 2005, s. 5; Jabağı Baj, *Çerkesya'da Sosyal Yaşayış-Adetler*, Ankara, 1969, s. 82; Guroba C. Özbay, "Çerkesya'nın Geçirdiği

Çerkes inancında din, Xabze kavramı içinde yer almaktadır. O nedenle Xabze, hem gelenekleri hem dinsel inançları içine alan geniş bir kavramdır.

Xabze, diğer dinleri dışlamaz, olumlu ve geçerli yanlarıyla onları da kapsar. Bu nedenle bütün dinlere ve inançlara hoşgörüyle bakardı.[142]

Kafkas toplumunun büyükleri ve ünlü liderler, islamiyete rağmen hala (XIX. yüzyılda) kutsal sayılan ve "Kotij" adı verilen, büyük bir meşe ağacının altında toplanmışlardı.[143]

Karabatır, toplantıyı açmak üzere Hasan Hoca'yı öne çıkardı.

Hoca, bir zamanlar Adegum Bölgesi'nin kadılığını yapmış, Hacı İsmail'in oğluydu. Babası gibi, İstanbul'da okumuştu. Ufku geniş, töreyi bilen bir kişiydi. Birkaç adım öne çıktı. "Amin" diyerek ellerini kaldırdı. Hasan Hoca, uzunca bir dua yaptı. Önce Arapça başladı. Sonra, Adıge diline döndü. Yüce Allah'ın Adıge ülkesini koruması için dilekte bulundu. "Fatiha" diyerek duasını tamamladı.

Karabatır, biraz rahatlamış olarak, tekrar öne çıktı. Artık konuşmaya

---

Din Devrimleri", *K.K.K.Dergisi*, İstanbul, 1978, s. 16.

142 Mahmut Bi, age., s. 251; Yaşar Bağ, *Türklerde ve Çerkeslerde İslam Öncesi Kültür, Din, Tanrı*, İstanbul, 1997, s. 177.

143 Mahmut Bi, age., s. 247. KOTIJ: Eski kaynaklarda meşe ağacı kutsal sayılır, ağacın tanrısal bir ruh taşıdığına inanılırdı. Adalet Tanrısı olarak bilinen Kutij'e (kotıj) bazı Çerkes kabileleri tarafından "Kods", Abazalar'da ise "Talga" denirdi. Haşim Efendi'ye göre, "Kodoş" bir çok ağaçların bitişmesinden oluşan büyük ve tuhaf bir meşe ağacı koruluğudur. Kodoş, Çerkesler'de yortu anlamına gelen "Kotij" kelimesinin galatıdır. Herhalde ağaç yahut ayin icrasına mahsus ağaç (meşe ağacı) demektir. Akına ve korsanlığa gidilmeden önce, kalpaklarını ellerine alıp açık başla başarılar için dua eder, nezre derlerdi. Uygun mevsimlerde genellikle toplantılar ve görüşmeler bu ağaçların (meşe) altında yapılırdı ve o ağaçlar kutsal bilinirdi. Çerkesler asla totemci olmamışlardır. Eğer belirli bir ağaca (meşe ağacı) saygı duyuyorlarsa bu Çerkesler'in ağacı kutsadıklarını gösterir, ağaca taptıklarını değil. Tapmayla, kutsama aynı şey değildir. Bu tür törenlerin yöneticisine/ uygulayıcısına "Hatiyakue" denirdi. Hatiyakue'ler, Hatti kavminin rahipleri idiler. Tıpkı Kelt toplumunda olduğu gibi, kutsal addedilen yerlerde, açık havada ritüelleri gerçekleştirirlerdi. Toplum içindeki yerleri çok önemliydi. Toplumda birçok olayda rol oynadıkları gibi, dağınık olan Hatti kabileleri arasında birleştiricilik görevini üstlenirlerdi. Hatiyakue'ler tıpkı Druidler gibi ellerinde bir ağacın sembolü olan değnekler (asalar) taşırlardı. Bu değnekler, taşıyanın toplum içindeki yerini de belirttiğinden büyük önem içermekte idi.

başlamak için bir engel kalmadığı düşüncesiyle hafifce öksürdü.

“Adıgeler, hoşgeldiniz !” diyerek söze başladı.

“Biliyorsunuz; Ruslar gerek Karadeniz sahilinde ve gerekse Kuban’ın kuzeyinde sayısız kaleler inşa ettiler. Hatta iç bölgelere kadar sızdılar. Abın ırmağı kenarına yerleştiler.

Sözlerim, elbette ‘oturup bekleyelim’, anlamına gelmez. Her an savaşa hazır olmalıyız. Birlik içinde kendi imkanlarımızı kullanarak, Rus ilerlemesini durdurmalıyız! Toplantının asıl amacı budur. Nasıl davranmamız gerektiği konusunda, burada yeni kararlar almalıyız.”

Bu arada, Hacı Hayden Hasan’ın talebi üzerine Naib Muhammed Emin’i topluluğa takdim etti.

“Aramızda, değerli bir misafir var. Kendisi Dağıstan Bölgesi’nden geldi. Bildiğim kadarıyla, İmam Şamil’in elçisi, şimdi onu dinleyeceğiz.”

Halka üzerinde hitap etmek üzere, eğerli bir at getirdiler.

Naib Muhammed Emin at üstünde topluma hitap etti. At çok eskiden beri Adigelerde bir hitabet kürsüsü gibiydi.

Genellikle açık alanlarda at üstünde konuşulurdu. Tabi, sıradan bir olay değildi. Bu tarz hareket, daha ziyade Thamadeler (toplumun saygın kişileri) için hoş görülürdü.[144] Muhammed Emin;

“Adıgeler!” diyerek konuşmaya başladı. “Büyükler İmam Mansur’u ve sözlerini hatırlayacaklar. Şöyle demişti: ‘Kafkasya kavimleri, aynı memeden beslenen kardeşler gibidir. Yüce Peygamber, onları birleştirmeye beni memur etti.’

Gazi Muhammed Molla ve Hamzat Chanka onun yolundan gittiler. İmam Şamil’de, gene onu izliyor. İmam Mansur, Kafkas kavimlerini nasıl kardeş

144 O.Çelik, *Kafkasya III.*, s. 14.

bildiyse, diğerleri de aynı inancı paylaştılar. İmam Mansur, Çeçenistan'dan çıkıp Anapa'ya kadar geldi. Ama, İmam Şamil'in böyle bir şansı ve imkanı yok. Çünkü karşısında Çar'ın en acımasız generalleri var. Onun için naibleri size yolladı. Daha önce gelen naibler hayırlı işler yaptılar. Ben, izin verirseniz, onların yarım bıraktığı işleri tamamlamak istiyorum. Ben iki yıl içinde dilinizi öğrendim. Sizleri yakından tanıdım. Vatanınızı, şeref ve namusunuzu korumaktan başka bir idealiniz olmadığını gördüm.

Tek komuta altında birleşmeliyiz. Aksi halde, başarı elde etmemiz mümkün değildir. Bana yetki verin! Bir bayrak altında birleşelim. Rusları, Kuban Bölgesi'nden sürüp çıkaralım."[145]

Naib Muhammed Emin'in toplantıda okuduğu mektupta İmam Şamil Adige halkına şöyle sesleniyordu: "…Eğer sizler, gerçek Müslüman iseniz bana güvenin. Mücadelenizin müşterek geleceğimiz (olan demokratik bağımsız, Birleşik Kafkasya) için, kutsal davamız için olduğuna yemin ederim. Metin olunuz, ümidinizi ve cesaretinizi kırmayınız. Yeryüzü hayatı bir imtihandan ibarettir. Yüce Allah sizleri koruyacaktır."[146]

Dinleyenlerin hepsi heyecanlanmış, çoşmuştu. Topluluk kurtuluş işinde, gerçek bir lider arıyordu. Savaşçılar silahlarını kaldırmış bağrıyorlardı. "Biz ölmeye hazırız!" diyorlardı. Muhammed Emin çevik bir hareketle yere atladı. İki elini kaldırarak, halkı selamladı. Geri geri adımlarla yerine döndü.

Kurultayın açılışını yapan Hasan Hoca; "Misafirimizi dinlediniz. Onu naib ve komutan olarak kabul ediyor musunuz? Açtığı bayrağın altında toplanacak mısınız ?"

Binlerce hançerden çıkan ses, ortalığı çınlattı. Civar koruluklarda yankı yaptı. "Kabul ediyoruz!" nidaları göklere yükseldi.[147]

145 O.Çelik, age., s. 15.

146 Meryem İbrahimova, "Muhammed Emin'in Kuzeybatı Kafkasya'ya Naib Tayin Edilmesi ve İmam Şamil'in Kabardey Seferi", (Türkçesi: Musa Ramazan), *B.K.Dergisi*, Eskişehir, 1998, sayı: 17, s. 37.

147 O.Çelik, age., s. 16; Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961, s. 156.

Bir yabancının gelip öne geçmesi, Adıge toplumuna ters geliyordu. Red cephesi oluşmuştu. Genç naib; ne Zaniko Sefer'i ne de İslam Halifesi'ni anmıyordu. Böyle davranmakla; bütün ümidini, dışarıdan gelecek yardıma bağlayanları hayal kırıklığına uğratmıştı.

Muhammed Emin, İmam Şamil'den bahsediyor; dahili birliğin, tehlikeyi ortadan kaldıracağına inanıyordu. Savunduğu görüşlerin temelini bunlar oluşturuyordu.

Naib Muhammed Emin'in liderliği ilan edilmişti. Bu durum, birkaç gün içinde, bütün ülkede duyulacaktı. Ancak, bazı detayların konuşulması, karara bağlanması gerekiyordu.

Naib Muhammed Emin ve diğer tüm liderler Zaniko Sefer'in oğlu Karabatır'ın daveti üzerine çiftliğinde toplandılar. Muhammed Emin, söze karışmadan dinliyordu. Sohbetlerin sonunda, yanında oturan Tu Efendi'nin isteği üzerine bir konuşma yaptı:[148]

"Bildiğiniz gibi, bu çevrenin yabancısıyım. Aslında, konuşmaktansa dinlemeyi tercih ederim. Ancak, şunu itiraf edeyim ki, sohbetinizden çok istifade ettim. Bilmediğim çok şeyi öğrendim. Hepinizden Allah razı olsun.

Biz aslında, çok güçlüyüz. Kafkasya, kahraman insanların yurdudur. Atalarımız bilinmeyen bir tarihten beri; bu topraklarda, kimseye boyun eğmeden yaşadılar. Sonradan aramıza katılanlar da, geleneklerimizi benimseyerek bizimle birlikte oldular.

Ancak, bundan sonra, atalarımızın kahramanlıklarını anlatarak bir yere varamayız. Artık, kol gücü geride kaldı. Mızrak ve kılıç devri bitti. Düşmanlarımızın elinde heryeri cehenneme çeviren, ateşli silahları var.

Tek kumanda altında birleşemediğimiz takdirde, sonumuz çok kötü olacaktır.

Siyaset nedir, bilir misiniz?

148 O.Çelik, age., s. 20.

Rusya'nın, dünyanın dört tarafında elçileri var. Bunlar, bizim hakkımızda ne diyor biliyor musunuz? Çerkesler, bizim tebamızdır. Kafkasyalılar, vahşi topluluklardır. Çarımıza başkaldıran haydutlardır! Evet, ağızlarına gelen herşeyi söylüyorlar. Neden, kusurlarını örtmek için, kendilerini haklı çıkarmak için…"[149]

Naib; "Peki, aslı olmıyan bu yalanlara kim karşılık verecek?" diyerek, başını salladı. Ardından, kendi sorusuna kendisi karşılık verdi.

"Bizim devletimiz ve dışarıda adımıza konuşacak elçilerimiz yok ki, biraz önce Karabatır anlattı. İslamın Halifesidir diye güvendiğimiz Osmanlı Sultanı,1836 yılında İstanbul'a elçi olarak gönderdiğimiz Zaniko Sefer Bey'i, Rusları gücendirmemek için tevkif etti. Ülkesine dönmesine izin vermedi. Neden ? Devlet olamadığımız için !"

Genç Naib, İmam (Şamil) gibi, iki cümleyle düşüncelerini özetledi;

"Ya devlet olacağız, ya da Ruslara boyun eğeceğiz. Devlet olmanın yolu da, tek kumanda altında birleşmektir."[150]

Liderlerin tamamı, görünüşte ikna olmuşlardı. Karabatır hariç hepsi, büyülenmiş gibi genç naibe bakıyorlardı.

"Yapacağın her işte, seninle birlikte olacağız!" dediler.

Muhammed Emin, liderleri hazır bulmuşken, yapmak istediklerini özet halinde ve üç ana başlık altında sundu.

Önce mevcudu az da olsa devamlı bir ordu kuracaktı. Orduyu beslemek ve diğer masrafları karşılamak için vergi sistemini getirecekti. Ciddi bir yönetim için ülkeyi idari bölgelere ayıracaktı. Naib Muhammed Emin'in bu işin tahakkuku için, İmam Şamil nezdinde girişimde bulunduğu, arşivde bulunan pek çok mektuptan anlaşılmaktadır.

Şhalaxhue Abu; Naib Muhammed Emin'in İmam Şamil'e yazdığı farzedilen

149 O.Çelik, age.
150 O.Çelik, age., s. 21.

pek çok mektuptan birinde: "… Çok önemli bir ricam var; birkaç din adamına ihtiyacım var. Hiç değilse mürşid bir şeyh ile bir deneyimli kadı, ayrıca iki-üç naib ve 30 kadar Dağıstanlı mürid göndermelisin. Aksi takdirde, bu geldiğim ülke oldukça büyük ve geniştir. Dini aşılayacak yeterince elemanımız olmazsa, işleri arzu ettiğimiz gibi düzenlememiz mümkün olamayacaktır…"diye sözettiğini, adı geçen eserinde belirtmektedir.[151]

Zaniko Karabatır, sonuçtan hiç memnun olmamıştı. Ancak topluluğun açık kararı karşısında bir şey söylemedi. Onun bu muhalefeti ömrü boyunca devam edecekti. Muhammed Emin; Çar'a karşı sadakatini ilan eden ve Adıgeler üzerinde büyük nüfuz sahibi bulunan Zanıko Sefer Bey'in oğlu İbrahim Karabatır'ı kendi tarafına çekmek için uğraştı ise de muvaffak olamadı. O zaman Türkiye'de bulunan Zanıko Sefer Bey Rus hizmetinden çekilmesi için oğluna henüz talimat vermemiş bulunuyordu.

Zanıko İbrahim Karabatır çeşitli vesilelerle Ruslara karşı bağlılığını tekrar ediyordu.

Hatta Rus makamlarına yaptığı başvurunun bir yerinde de şöyle diyordu: "Muhammed Emin, Allah'ın belası gibi bizim ülkeye (Adıgey'e) musallat olmuştur. Kendimi Rus hükümetine teslim etmekle ömrüm oldukça İmparator'un sadık bir tebası gibi kalacak ve sözümden dönmeyeceğim."[152]

Kurultay alanındaki topluluk, Muhammed Emin'in Kuban'ın kuzeyinde konuçlandırılmış olan Rus askeri mevzilerine hemen bir sefer düzenleyeceğini sanmışlardı. O aksini yaptı. Önce bölgede birliği sağlamak için çaba gösterdi.

Ocak 1849'da Abzehler arazisindeki Pşeh akarsuyu kıyısında düzenlenen halk meclisinde hazır bulunan Muhammed Emin, Kur'an'ın hükümlerine ve şeriat kurallarına titizlikle uyulması gerektiğini vurguladı. Her bir Kafkasyalının kavim, mal varlığı, aile durumuna bakılmaksızın eşit olduğunu beyan etti. "Peygamberimizin dinini kabul eden halk, bütün Müslümanlarla eşit olur ve aynı haklara sahip olur. Şeriat düzeninde Müslüman Müslüman'a teba olmaz,

151 Shalaxhue Abu, *Kuban Kahramanları*, (Türkçesi: Fahri Huvaj), Ankara, 2001, s. 245.
152 Ş.Erel, age., s. 156.

bu yüzden soyluların, prenslerin, ağaların ayrıcalıkları kalkacaktır."[153]

Aynı yılın (1849) yaz ayları içinde de Naib Muhammed Emin Abzeh arazisinde bir merkezi devlet sistemini oluşturdu. Kanunlar çıkartıp tek tip bir yönetim şekli teşkil etti. Her yüz hane bir cemaat oluşturdu. Cemaatleri halkın seçtiği Thamadeler (muhtarlar) yönetiyordu. Her cemaat Mahkune (mahkeme) tarafından yönetilen dört eyalete bölünüyordu.Her eyaletin başında müftü ile idari ve yargı yetkisi bulunan üç kadı bulunuyordu.

Bunlar çevresi hendek ve örgü çitlerle kuşatılmış olarak korunan aullardan oluşuyordu. Mahkemeler ikişer topa sahipti. Her mahkemede bir cami, yargı ve duruşma için mahkeme odası, medrese, suçlu ve mahpusların, ayrıca yeni düzen karşıtlarının tutulduğu kuyu, gıdaların toplandığı depo, amirliği ve karakol-muhafız hizmeti ile ahır bulunuyordu. Eskiden Çerkeslerde (Adıgelerde) hiç cezaevi yoktu. Abzehler arazisindeki ilk mahkemeler Psişe, Psekupse, Pşehe ve Belaya (Şhaguaşa) akarsuları üzerinde kurulmuştu.[154]

Mahkeme nezdinde her Abzeh boyunun iki temsilcisi bulunmak üzere onaltı reisten ibaret şura vardı. Bu şura üyeleri duruşmalarda hazır bulunur, vergi ve haraç alır, ülkenin savunma işlerini takip ederlerdi.

Ordusu İmam Şamil'inkine benzer bir şekilde tanzim edilmişti. Eyalet yönetiminin emrinde tam teçhizatlı, her an savaşa hazır yüz kişiden oluşan ve "Murtaza" veya "Murtazek" adı verilen devamlı bir atlı birlik meydana getirilmişti. Bu, adından anlaşılacağı gibi "seçilmiş özel birlik"ti (komando birliği). Her 10 evden bir atlı alınarak bu birlikler toplanırdı. Köylüler, onların atlarını besledikleri gibi, tarlalarını da işleyerek ürünlerini kaldırıyorlardı. Bu harika ve başarılı bir sistemdi. Murtazalar "10"lara, "100"lere, "500"lere ayrılırdı. Subaylar siyah, erler sarı Kafkas elbisesi giyerdi.[155]

---

153 T.V.Polovinkina, age., s. 213.

154 Polovinkina, age., s.214; Kasımov, age., s. 169-170; A.Y.Cirg, age., s.60; M.İshak, age., s. 346-347.

155 Ahmet Hazer Hızal, "Şamil Müridlerinin Askeri Örgütlenmesi", *B. K. Dergisi,* Eskişehir, 1998, sayı: 14, s. 7; S.K.Bushuyev, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkas Halkları ve Dağlı Halklarının Bağımsızlık Mücadelesi", (Türkçesi: Tarık Topçu), *Kafdağı Dergisi,* Ankara, 1987, sayı: 6/7, s. 23; Kasımov, age., s. 170.

Murtazekler dışında, savaş halinde gerektiğinde her hane bir süvari göndermek zorundaydı, ihtiyaç varsa iki süvari de verecekti. Naib, orduya büyük bir mevki temin etmek istemiş ve girenleri yemine tabi tutmuştu. Bu arada, çok zor koşullarda mahkeme amiri olan müftü genel seferberlik ilan ederek herkesin askere alınmasını emredebilirdi.[156]

Bu arada; 1849 yılının baharından başlayarak Muhammed Emin barışcı ve asi olmayan Mehoşlar, Yegerigoylar gibi diğer Adıge kabileleri arasında da faaliyete başladı ve bu halkları da bir araya getirmeye çalıştı. Hatta bu barışcı kabileleri Rusya'nın etkisinden uzak tutmak için onları Adıge arazisinin iç kısımlarına sevketti. Kendine muhalefet etmeye kalkışan prenslere karşı şiddet gösteren tutumuyla kendini kabul ettirmişti. Örneğin Mehoşlar'ın prensini Rus taraftarı olmak suçlamasıyla kurşuna dizdirmişti.[157] Aynı şekilde Besleneyler'i, Kuban ötesindeki Kabardeyler'i ve Bjeduğlar'ı da kendi tarafına çekmek için faaliyet başlattı. Muhammed Emin, kurduğu yönetimde H.Candar, Z.Zade, A. İsmail Efendi vd. yer alıyordu.[158]

Naib Muhammed Emin'in planları açısından Şapsığ, Natuhay ve Ubıh arazileri çok büyük öneme sahipti. Ama T.Lapinski'nin yazdığına göre; Muhammed Emin bölgeye gelmeden önce orada kendisi hakkında olumsuz kamuoyu oluşmuştu.

Emin'in aşırı ve tavizsiz bir Müslüman fanatiği olduğu, kendi düzeni ve yasalarını gerçekleştirmek için zor kullandığı söyleniyordu. Kısacası, Şapsığlar Naib Muhammed Emin'i destekleyen bir kabile değildi. Doğrudur, Rus saldırılarına açık olan bölgedeki Abin Şapsığları ve Natuhaylar Naib'i davet etmişler ve yardım bekliyorlardı. Fakat dağlık bölgede yaşayan diğer Şapsığlar, özellikle Şebş ve Afips ırmakları üzerinde yerleşik olan Şapsığlar, Naib'in Bölgeye gelmesine itiraz etmişler ve silahlı direnişe hazırlanmışlardı.[159]

V.İ. Pisarev'e göre; Çarlıkla yapılan savaşta tüm Adıgelerin birliğini sağlamak amacıyla Muhammed Emin, Adıgelerin "barış yanlısı" ve "savaş yanlısı" olmak

156 T.V.Polovinkina, age., s. 215; Berkok, age., s. 485; Kasımov, age., s.170.

157 Alexandre Grigoriantz, *Kafkas Halkları*, (Türkçesi: Doğan Yurdakul), İstanbul, 1999, s. 88.

158 Polovinkina, age., s. 215-216; A.Y.Cirg, age., s. 60; Ş.Kim, age., Ocak, s.38; A.Grigoriantz, age.

159 Polovinkina, age., s. 216.

üzere iki ayrı grubuyla mücadele etmek zorunda kaldı. Geleneklere uymayan cezalar uyguladı. Çarlık ordusuna ajanlık yapan hainler ölümle cezalandırıldı, hırsızların eli kesildi. Muhammed Emin, E.D.A. Felitsin'in belirttiğine göre, bu kadar sert tedbirler uygulanmasına rağmen halkın çoğunluğunu kendi tarafına çekmeyi başardı. [160]

Doğuda, Dağıstan ve Çeçenistan Bölgelerinde; Gazi Muhammed Molla, Hamzat Chanka ve İmam Şamil, birliği sağlamak için bölgede Rus yanlısı politika güden Avar Hanları'nı ortadan kaldırmışlardı. Naib Muhammed Emin'in birlik çağrısına uymayan ve bağımsız hareket eden Dağlı Şapsığları bir kere daha uyarmış, yine red cevabı almıştı.

Bunun üzerine; Muhammed Emin'in Batı Kafkasya'da bütün kabileleri tek bayrak altında birleştirmek için, kardeş kanı dökmekten başka çaresi kalmamıştı.

1850 baharında birlik komutanlarını çağırarak, bu durumu açıkça anlattıktan sonra;[161]

"Ruslar, yıllardan beri bizi birbirimize karşı kullanıyorlar. Dağınık, küçük gruplar halinde kalmamız için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar. Bu gerçeği tamamen yok olduktan sonra mı öğreneceğiz!"dedi.

Red cephesini oluşturan Dağlı Şapsığlar, Doğai kenarında silahlı direniş için toplanmışlardı.

Din adamları, istediği fetvayı verdiler: "Naib Muhammed Emin'e karşı gelenlerin boynu vurulmalıdır!"

Dağlı Şapsığlar, büyük kayıplar vermelerine rağmen direnmeye devam ettiler. Çok geçmeden iki ordu boğaz boğaza geldi.

Doğai Çayı kıyısında yapılan bu kardeş kavgasında her iki taraf da 500'e yakın ölü verdi. Doğai Savaşı sadece Dağlı Şapsığlar'a değil, bütün bölgelere

160 A.Y.Cirg, age., s.60.
161 O.Çelik, age., s. 26.

ibret olmuştu. Herkes Muhammed Emin'in liderliğini kabul etti. Naib savaşa devamla Abın, Azıps, İl, Hopl, Ançır ve Bogandır nehirleri kıyılarında yerleşik Şapsığlarla kanlı savaşlar yaptı ve hepsini de kazandı.[162]

Muhammed Emin, Abin Irmağı'na yaklaştığında ona eşlik eden yirmibeşbin kişilik Abzeh ve Şapsığ ordusu vardı. Naib, oradan, kendisini sabırsızlıkla bekleyen Natuhoyların arazisine yöneldi. Onlarla bir antlaşma yaptı. Natuhay Bölgesi'nde oluşturduğu iki eyalette mahkemeler kurdu, vergiler koydu. Yaya ve atlı mürtazek birlikleri oluşturdu.[163]

Şapsığ Bölgesi'nde de Ubin, Abin ve Anthur ırmakları boyunca oluşturduğu eyaletlerde üç mahkeme teşkil etti. Daha sonra Mezib ve Pşad ırmakları arasında, Şapsaho ile Tlapse arasında ve Ubıh arazisinde olmak üzere üç mahkeme kurmayı başardı.[164]

Onun ideali, öncelikle İmam Şamil'in Doğu Bölgesi'nde gerçekleştirdiği birliğin benzerini Batı Kafkasya'da Adıgeler arasında kurmaktı. Buna engel olunmadığı sürece kimseyi inancı için mahkum etmeyecekti. Şıpzıho Kim'in araştırmasına göre;Naib Muhammed Emin'in, 1849 yılı içinde soylu Şapsığ beylerinden Boletiko'nun kızı ile evlenerek Adige damadı olması, Naib'in sevilip sayılması yanında, kurduğu akrabalık sayesinde Şapsığ ve Ubıhlar'ın üzerindeki etkisini de arttırmıştı.[165] Her şeyden daha önemlisi, bugüne kadar kurum ve kurallarıyla devlet olma düşüncesini Adigeler arasında uyandırmıştı.

Bu durum, Rusların Kafkasya başkomutanlığının hiç hoşuna gitmemişti. Naib'in otoritesinin güçlenmesinden kaygılanıyorlardı. Ordu birliklerini harekete geçirerek, kuzeyden gelmekte olan hareket ve gücün ölçüsünü öğrenmek istediler. Kasıtlı olarak, hudut ihlalleri başlatınca Muhammed Emin'in komutasındaki Adıge kuvvetleri tarafından sert bir şekilde karşılığını

162 Ş.Erel, age., s. 157; O.Çelik, age., s. 26-27.

163 Polovinkina, age., s. 217; B.Özbek, age., s. 92-93; Kasımov, age., s. 170.

164 Polovinkina, age.; Kasımov, age.

165 Ş.Kim, age., Şubat, s. 40; M.İshak, age., s. 346. Meşbaş'e İshak, eserinin bir yerinde, Baletiko'yu Abzeh, bir yerinde ise Çemguy Beyi olarak zikreder. Ayrıca, Beyin iki kızından büyüğünün adını Dadine, küçüğünün ise Nureps diye zikreder. Muhammed Emin'in iki kızından hangisi ile evlendiğinden söz edilmez.(Bakınız; age., s. 269.).

gördüler. Muhammed Emin yalnızca 1849 yılı içinde Rusların istila ettikleri bölgeye 101 akın düzenlemiştir.[166]

Muhammed Emin, zaman zaman Çar ordularına karşı düzenlediği baskınlarda başarı gösterdi. Rus komutanlığının raporlarında şöyle deniyordu; "Kuban'ın ötesinde Şamil'in ajanı Muhammed Emin büyük ordular kurdu. Pşahe ve Shaguaşe nehirleri arasında durumu sağlamlaştırmakta ve askeri hattımızı (Kafkas Hattı) kimi bölgelerden tehdit etmektedir."[167]

Rus ordusuna karşı kazandığı başarılar, Muhammed Emin'in bölgedeki otoritesini arttırdı. 1850 yılından önce Adıge kabilelerinin tamamı üzerinde hakimiyet sağlayamadığı halde, bu tarihten sonra Abzehlerle birlikte Mehoş, Yecerikoy ve Çemguy kabileleri de hakimiyeti altına aldı. Bjeduğ hür köylüleri de kendi istekleri ile Naib'in hakimiyetini kabul etmişlerdi. Ruslara karşı yaptığı savaşta kendisine destek olmaları halinde onları Pşı-Work egemenliğinden kurtaracağına dair söz vermişti. Çar generalleri, Çerkeslerin (Adigelerin) Naib Muhammed Emin tarafına geçmemesi için yoğun bir gayret gösterselerde maksatlarına ulaşamadılar.[168]

Ruslar Şıtkale ile Labe nehri boyunca yeni kaleler inşa etmişlerdi. En çok da Maykop Bölgesi'nde güçlenmeye çalışmaları, Adıgeleri endişelendiriyordu. General Mayor Eristov'un birlikleri 1851 yılında baskın düzenleyerek Muhammed Emin'in Unbi dağlarındaki karargâhını yıkmışlardı. Bu haber Adıgeler arasında çabucak yayıldı ve olumsuz etkilerini gösterdi. 1851 yılında, Şapsığlar ve Natuhaylar Muhammed Emin'den uzaklaştılar.

Fakat sonradan Tümamiral Serebrakov'un uygulamalarından memnun kalmayan Şapsığlar ve Natuhaylar, Rus taarruzlarından kurtulmak ve korunmak için "Memleket Birliği" camiasına bağlı kalmağa mecbur olduklarını anlamışlardı. Aynı yıl içinde yeniden Muhammed Emin'in yanına döndüler.[169]

---

166 Berkok, age., s. 485; A.Canbek Havjoko, "Muhammed Emin", *Dağıstan K.Dergisi*, Yalova, 1999, sayı: 8-10, s. 16; s.K.Bushuyev, age., s. 23.

167 Ş.Kim, age., Ocak, s. 38.

168 M.M. İdrisov, "Çerkezistan", (Türkçesi: Musa Ramazan), *Dağıstan K. Dergisi,* Yalova, 1996, sayı: 1, s. 25.

169 İdrisov, age.; Ş.Kim, age., Şubat, s. 40; Berkok, age.

Çoğu kez Naib'in mahkemeyi terkettiği anda Dağlılar ayaklanıyorlar ve mahkeme başkanını bölgeden kovuyorlardı. Kadı ve mürtazekler de isyandan nasiplerini alıyorlardı. Kimi zaman topluma ait binaları yıkılıyor ve camiler bile kundaklanıyor, ateşe veriliyordu.[170]

Adıge Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüsü arşivinde, halk arasından derlenen söylenceleri kapsayan belgeler arasında Muhammed Emin ile ilgili bir halk bilimsel belgede şöyle deniyor; "Ülkede insanlar Naib'e düşman oldular, onu öldürmeye karar verdiler. Oturduğu evin altını oyup oradan içeri girerek Naib'i öldürmeyi tasarladılar. Toprağı yer altından kazarak Naib'in oturduğu eve vardılar. Ama bu esnada toprağın göçmesi üzerine gözcü çukura düştü. Böylece kurdukları tuzak ortaya çıktı ve üç suikastçı bölgeden sürgün edildi."[171]

Naib'in hal ve hareketlerini tasdik etmeyen Şapsığlar az değildi. Şapsığ kabilesinin ileri gelenleri arasında cesaret ve yiğitliği ile tanınan Kobl Horetiko Hamırze, "Bu koca ayaklı Çeçen, vatanımızı mahvedecek..." derdi. Nihayet memleketi afet ve kıyamete sürükleyeceği safsatası ile bir kısım Şapsığlar Naib aleyhine ayaklandılar.[172]

Ayaklanma bir nevi isyandı. Asi köylülerin serdengeçti kuvvetleri Şebş ırmağı yakınında Antihur'da Naib'in kampını kendisi yokken mahvettiler. Bölgedeki Antihur mahkemesini ve camiyi de yaktılar. Muhammed Emin'in daha önce ortadan kaldırdığı putları yenilediler. 1850 /1851'de cereyan eden bu olay neticesinde Naib geri kalan muridleriyle birlikte Ubıh arazisinde yerleşik Vardana cemaatine sığınmak mecburiyetinde kaldı. Daha sonra, 1852 yılında Hamırze yakalanarak, kurşuna dizilmek suretiyle cezalandırıldı.[173]

H.Fehmi, Hamırz olayının ardından; Abzehlerden Hacem Kuohacede, Kuluk Keteğac, Kuluk Yelmerede, Hağur Neteğad, Natreb Buzemade, Natreb Yehtegerey, Aytek Kuh Aytek, Bidanekua Mahamad; Kemguylar'dan Aytek Kuakarbede ve Pşız Candar Nekurkuede ile birlikte hareket eden Muhammed

170 Polovinkina, age., s. 218.
171 SHALAXHUE Abu, age., s. 246.
172 T.C.Kutlu, age., s. 555.
173 Kutlu, age.; Ş.Kim, age., Şubat, s. 40.

Emin'in Rusların tarafına geçtiğinden sözetmektedir.[174]

Halbuki aynı tarihlerde; yemini bozan Abzehlerden ikiyüz kişiden oluşan bir heyet, Rus Komutanlığı'na gidip barış teklifinde bulundular. Muhammed Emin ise, H.Fehmi'nin dediği gibi, Rusların tarafına geçmedi. Müteakip sayfalarda görüleceği üzere, İmam Şamil'in ardından 1860 yılında Abzehlerden oluşan 24 kişilik bir barış heyeti ile birlikte, Petersburg'da bulunan Çar II. Aleksandr ile Abzeh-Rus Barış Antlaşması imzalamak amacıyla Rusya'ya gitmişti. Dönüşte ise, Taman Bölgesi'nde heyetle vedalaşarak İstanbul'a geldi.

1851 Eylül ayında ise, Bjeduğlar Karadeniz Rus ordusu komutanı General Raşild'in yanına giderek bağlılık yemini ettiler. General Raşild Bjeduğların tümüyle Rus idaresini kabul etmelerini istiyordu. Ancak, hür köylüler Pşi ve Worklar'la birlikte bir antlaşmaya yanaşmak istemiyorlardı.[175]

Naib Muhammed Emin aynı yıl içinde Natuhay ve Şapsığ kabilelerinden itaat etmeyen reisleri memleketten çıkardı. Tümamiral Serebrakov'un 1850 tarihli raporuna göre; ilk başta zorla İslamı kabul ettirme girişimlerine karşı sert tepki veren Dağlılardan (Kafkasyalılardan) Müslüman olanların sayısı gittikçe artmıştı. Muhammed Emin, Karadeniz kıyı hattı çevresinde mevcut olan eski haçların çoğunu yıktırmıştı. Önce köylüler haçları yeniden dikmiş, camileri yakmışlardı… Ne varki, Muhammed Emin'in zeki ve esnek politikası sonucu İslam dini bölgede derin izler bıraktı.[176]

Aslında, Muhammed Emin bölgedeki başarısının zirvesinde olduğu zamanlarda bile onun Adıgeler arasındaki siyasi etkisi ve itibarını dini faktörler değil, Batı Kafkasya'nın belirli bölge ve yörelerdeki siyasi durumu belirliyordu. İslam dini ise yerel çapta etkili oluyordu. İslam dini bölgeye yerleşmişti ve önceleri hiç görülmemiş düzeyde birlik eğilimi söz konusuydu.[177]

T.Lapinski'ye göre; Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl sonlarından başlayarak 50 yıl içinde yapamadığını Naib Muhammed Emin başarabilmişti. Tabi başlıca

174 Kutlu, age., s. 556.
175 Ş.Kim, age., Şubat, s. 40.
176 Polovinkina, age., s. 218.
177 age.

nedeni Rusya'nın Batı Kafkasya'da (Çerkezistan'da) uyguladığı acımasız savaş ve işgal politikalarıydı.

Tümamiral Serebryakov ise Muhammed Emin'in bölgedeki faaliyetlerinin sonuçlarını değerlendirirken en önemli başarıyı birlik fikrinin zemin bulmasında görmektedir. Şöyleki Adıgeler artık politik açıdan birlik içinde savaşmaya hazırdılar.[178]

Gerçekler gösteriyorki İslam, sömürgeci Çar ordusuyla yapılan zorlu savaşta halkın seferberliğini ve güçlerinin birleştirilmesini sağlamıştır. Müslümanlık Adıgelerin (Çerkeslerin) bağımsızlık savaşının ideolojik silahı olmuş, dağınıklığın giderilmesini sağlamıştır.

Naib Muhammed Emin, dünya siyasi durumunu takip, memleketi temsil ve yardım temini için İstanbul'a temsilciler göndermiştir.[179]

XIX. yüzyılda Kafkasya'da görev yapan Rus subayı N.İ. Karlhof şunları yazmaktadır; "Özgür Adıgelerin çoğunluğu bu öğretiyi dini bir inançtan çok, silahlarımıza karşı başarılı bir direniş için darmadağınık toplumu tek ulus halinde birleştiren bir gereklilik olarak algılıyorlardı…".

Aslında, İslam dini; Adigelerin bağımsızlık savaşının temel ideolojisi olması yanında, Adige kültürünün gelişmesinde de önemli rol oynadı. Okuma, yazma ve öğrenim yayıldı. Çocukların Kur'an ve yazı öğrenimi gördükleri dini okullar (medreseler) açıldı. Öğretimin birinci aşamasında "Yecako"lar, ikinci aşamasında ise "Sohta"lar bulunuyordu. İslam sayesinde Çerkesya'da Arap yazısı yayıldı. Arap kültürünün öğeleri Çerkes kültürüne geçti.[180]

A.Abu Shalaxhue'nın tespitine göre; Müslümanlık ile birlikte Çerkesya'ya İslam efsaneleri, özgün dini ayinler, masallar ve bilmeceler de girmeye başladı. Bunlar yavaş yavaş ulusal folklora, daha sonra da yeniden doğmakta olan edebiyata girdi; uyarlandı, değiştirildi ve okuyucu tarafından "Ulusal" olarak

178 Polovinkina, age., s. 219.
179 Berkok, age., s. 485.
180 A.Y.Cirg, age., s. 56.

benimsendi.[181]

Naib Muhammed Emin, 1852 yılı baharında düzenlediği Abzeh Kongresi'nde; Türklerin Rusya ile savaşmaya hazırlandıklarını söylemişti. Gerçekten de, Türklerle yapılacak Kırım Savaşı'na hazırlanmakta olan Ruslar, Karadeniz kıyısına kuvvet yığarak aradaki halkları da kendi egemenliği altına almayı amaçlıyordu. Özellikle Çerkesleri (Adıgeleri) zulumle de olsa kendi tarafına çekmek için acele ediyordu.

Fakat, Muhammed Emin önderliğindeki Çerkesler sefil köleliği reddederek bağımsızlık için mertçe ve yiğitçe savaşmayı tercih ettiler.1850'li yıllarda; Rusya, ortodoks toplulukları korumak, Kudüs ve civarındaki kutsal yerlerin denetimini elde etmek için, Osmanlı Devleti'ne sürekli baskı yapmaya başlamıştı. Nihayet Çar I. Nikola hükümeti, durumu ne zaman kendi açısından uygun görmüş olacak ki, kesin bir netice almak için harekete geçti. Deniz Kuvvetleri Bakanı aynı zamanda Finlandiya Genel Valisi olan Amiral Prens Mençikof'u olağan üstü yetkilerle İstanbul'a gönderdi. Amiral Mençikof, 28 Şubat 1853 tarihinde Tophane rıhtımında karaya çıktı. Rus elçilik mensuplarıyla görüştükten sonra, ertesi gün İstanbul Hükümeti'ne bir ültimaton verdi. Çar'ın ve hükümetinin eski isteklerini tekrarladı.[182]

Osmanlı Bakanlar Kurulu, Padişah başkanlığında toplandı. Konu tartışıldı ve Mençikof'un istekleri rededildi. Rusya savaş ilan etmeden Temmuz 1853'te, Eflak ve Boğdan'ı işgal etti. Osmanlı Devleti, savaşa mani olmak için, İngiltere ve Fransa'dan arabuluculuk yapmalarını istedi.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın girişimlerine rağmen, işgal ettikleri yerlerden çekilmedi. Osmanlı tahtında Padişah Abdulmecit (1839-1861) oturuyordu. Sadrazam ise, Büyük Mustafa Reşit Paşa (1846-1858) idi.

26 Eylül 1853'te Babıali'de toplanan 163 kişilik bu mecliste, Rusya'ya savaş açılmasına karar verildi. 4 Ekim 1853'te Rusya'ya harp ilan olunduğu, bütün başkentlere bildirildi.[183]

181 age.
182 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1978, C.VII., s. 42.
183 Yılmaz Öztuna, age., s. 44.

Harp ilan edildikten sonra İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti Kuzey Kafkasya ile o vakte kadar görülmemiş bir şekilde alakadar olmaya başladı. Batı Kafkasya'da Rusya'ya karşı harp eden devletlerin müteaddit siyasi ve askeri heyetleri görülmeye başlandı. Bu heyetlerin hepsinin gayesi birdi. Hepsi de, Kuzey Kafkasya'nın askeri gücünden, devam eden harpte istifade etmek istiyorlardı.

Naib Muhammed Emin; Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı savaşmak için kendine yardım sözü verdiklerini söylüyordu: "… Tüm Müslümanlar birleşmelidir. Hâkimiyetimi kabul etmenizi istiyorum. Eğer güveninize layık olmazsam sade bir imam gibi ülkenizi bırakıp gitmeye söz veriyorum." demekteydi.[184]

Bunun üzerine, Adıge kabileleri tekrar Naib'in hâkimiyetinde toplandılar. 1853 yılında Mehoş, Yecerikoy, Hajret Kabardeyleri, Şapsığ ve Natuhaylar da Naib'in buyruğuna girdiler.[185]

Muhammed Emin idaresini genişletmek amacıyla, Kırım Savaşı'na karar verilmeden önce, 1853 Temmuz ayında onbin kişilik süvari ve piyade kuvvetleriyle Karaçay Bölgesi'ni kontrol altına alarak buradaki toprakları Kabardey ve Osetya Bölgeleri üzerinden İmam Şamil ile birleşmek için kullanma girişiminde bulundu. Aynı sıralarda sekizbin kişiden oluşan birlikleri Gostagayevskoye ve Tenginskoye müstahkem mevzilerine saldırdılar. Fakat Naib'in askeri girişimleri Çar ordusunun engellemeleri nedeniyle beklendiği gibi başarılı olmadı. Şamil'in Lezgi hattı üzerinden Kafkas Dağları'nın güneyine sızma harekatı da sonuç vermedi. Böylece Osmanlı birlikleri ile temas sağlanamadı ve Kafkasya'daki Müslüman halkları savaşa çekme girişimleri başarısız oldu.[186]

Ancak, daha sonraları Kırım Harbi devam ederken Daryal geçidine, Karaçay ve Labin Bölgelerine akınlar yaparak Çar kuvvetlerini zor duruma düşürdü. 1855 yılında ise, Çar ordusunun güç aldığı Yekaterinador Bölgesine ve Kuban'daki büyük Kazak köylerine (Stanitsalara) akınlar yaparak yerlebir etti. Bu arada; Ruslarla savaşa hazırlanan, İstanbul Hükümeti ise, savaş gücünü

184 Ş.Kim, age., Şubat, s. 40.

185 age.

186 Kasımov, age., s.179.

artıracak herşeyi düşünmüştü.

Osmanlı taraftarı Gürcü Prenslerle, Azerbaycan Hanlarına, İmam Şamil'e Padişahın mührünü taşıyan mektuplar göndermişti. Bu arada Muhammed Emin'de unutulmamıştı. Zaniko Sefer ise, devletin kadrolu paşası olarak kabul ediliyordu.[187]

Mektuplarda; İslam Halifesi tarafından Moskof küffarına cihad ilan edildiği bildiriliyor, eli silah tutan her Müslüman'ın savaşa katılması isteniyordu. Şüphesiz her mektup, kişiye özel yazıldığından, durum ve özellikler dikkate alınarak tek tek itina gösterilerek kaleme alınmıştı. Padişah fermanları, özel kuryelerle gönderilerek, yerlerine ulaşması için özen gösterilmişti.

Bu arada; aynı yıl içinde, Muhammed Emin'in İmam Şamil'e gönderdiği ekli mektubun tetkikinden de görüleceği üzere, özetle; Muhammed Emin 26 Ekim 1848 tarihinde Batı Kafkasya'da Adegum'da düzenlenen Kurultay'da Çerkeslerin komutanı olarak kabul edilmesinden sonra bir iki yıl içinde, yönetimi esnasında karşılaştığı zorlukları ve bunlara karşı aldığı tedbirlerden; altı kez denemesine rağmen Karaçay Bölgesi ile bir irtibat kuramadığından; İstanbul'dan dönen kendi elçileri ile birlikte Kafkasya'ya gönderilen barut, mermi ve büyük baltayla dolu üç büyük savaş gemisinden; bu arada sadrazamdan, şeyhülislamdan, seraskerden, kaptan paşadan ve sadrazam atikten gelen mektuplardan; Rusların bu arada ele geçirdikleri yirmi kaleden; 11 Şaban'da İstanbul'dan yola çıkan asker yüklü onaltı savaş gemisini sahilde karşılamaya gideceğinden; sözetmektedir.[188]

Muhammed Emin 1853 yılında İngiltere'ye, Kraliçe Viktorya namına bir müracaatname gönderiyor, fakat hiçbir cevap alamıyor.[189]

Rusya, Kafkasya sahillerindeki bütün kaleleri boşaltmıştı. Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri Anapa Kalesi'ne yerleşmişlerdi. Paşa, bütün yerli liderleri kaleye davet ederek bir toplantı düzenledi. Zaniko Sefer'in

187 O.Çelik, *Ölümünün 100. Yılında M. Emin*, s. 23; O.Çelik, *Kafkasya III*, s. 48.
188 Fikret Efe, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, İstanbul, 2002, s. 318-324.
189 Ahmet C.Havjoko, "XIX.Yüzyılda Kuzey Kafkasya ve İngiltere", *B. K. Dergisi,* İstanbul, 1964, sayı: 1, s. 19; A.C. Havjoko, *M.Emin,* s. 17.

etkisiyle Muhammed Emin toplantıya çağrılmamıştı.[190]

Toplantı esnasında Sefer Paşa'nın Muhammed Emin aleyhinde konuşması gerginlik yarattı. Naib'i destekleyenler sinirlenip kaleyi terketti. Zaniko Sefer, Kafkasya'da birliği sağlayacağına durmadan huzursuzluk yaratıyordu. Muhammed Emin ile arasında çekişme ve mücadeleler de başlamış oldu. Osmanlı Devlet adamlarının yanlış tutumu yüzünden, Sefer Paşa ile Muhammed Emin arasındaki liderlik kavgası, ülkeye birlik yerine anarşi getirmişti. Zaniko feodal düzenin, Pşi ve Workların, Sultanın ve Osmanlı'dan yana olanların desteğini sağlamıştı. Muhammed Emin ise, Adıgelerin kendilerine ait demokratik devletlerinin olmasından yanaydı. O, emekçi halk kitlelerinin, köylülerin ve bazı feodellerin desteklerini sağlamıştı. Abzehler çoğunlukla ondan yanaydılar.[191]

Rusya'nın kolonyalist politikalarına karşı tümüyle mücadeleye girmiş olan Adıge halkının liderleri yoktu. Osmanlı Sultanı ile, Pşi ve Work grubu Zaniko Sefer'in, halk kitleleri ise Muhammed Emin'in lider olmasını istiyorlardı. Pşi-Workların adamı olan Zaniko'ya güvenmiyorlardı.[192]

Muhammed Emin'in feodal düzene karşı olduğunu anlayan kimi feodeller de desteklerini çekiyorlardı. Natuhaylar ve Şapsığlar Zane'den yana olmuşlardı. Diğer Adıge kabileleri ve özellikle Abzehler Naib'i destekliyorlardı. Naib halk kitlelerinin güçlerine dayanarak feodal egemenliğine karşı çıkıyor, tüm insanların özgür ve eşit olduklarını ilan ediyor ve Pşi-Worklar'a eşitliğe uyacaklarına dair Kur'an üzerine yemin ettiriyordu. Naib, bu değişimleri Abzeh ve Ubıhlar arasında hiçbir güçlükle karşılaşmadan uygulayabiliyordu. Natuhay ve Şapsığlar bu değişimlere sıcak bakmayarak Zane'nin reaksiyon politikasını destekliyorlardı. Bjeduğlar'da Naib'in devrimci politikasına pek yanaşmıyorlardı. Bu yüzden Bjeduğlar arasında savaş çıkmış ve birçok Pşi ve Work de öldürülmüştü.[193]

Çar, Türk-Rus ilişkileri bozulmaya başlayınca, Türkiye'de gözaltında

190 O.Çelik, *Ölümünün 100.Yılında M.Emin*, s. 23.

191 Ş.Kim, age., Şubat, s. 41.

192 age.

193 age.

tutturduğu Zane Seferbi'yi Kafkasya'ya geri getirmeyi, Muhammed Emin'in Abzehler üzerindeki etkisini zayıflatmayı, Naib'in tüm Adigeler arasında söz sahibi olmaması için Zane'den yararlanmayı ve özellikle Şapsığ Natuhaylar'ın lideri durumundaki oğlu ile birlikte Naib Muhammed Emin ile karşı karşıya getirilmesi, aksi takdirde, 1853 yılı ilkbaharı veya sonbaharında Adige cephesinde istenmeyen olaylarla karşılaşacağını biliyordu.[194]

Bu maksatla; Rus Çarı Seferbi'yi Kafkasya'ya geri getirtmek için, Onun Rus arkadaşı olan Serebrykov Gezar'ı aracı olarak kullandı. O, mektuplaşmak suretiyle Seferbi'nin geri gelmesini iknaya çalıştı.

Bu arada; İstanbul'daki Rus elçisi Titof, Edirne'de bulunan konsolos Vaşenka, Kafkas Orduları Komutanı Boronzof ve Karadeniz Donanması Komutanı General Debey'in girişimleri ve özellikle Sefer Bey'in İstanbul'daki dostları (Hrozor İsmail Bey ve diğerleri) sayesinde Zane Seferbi'nin Osmanlı ordusundan emekliye ayrılmasını sağlamışlardır.[195]

Baron Stala'ya göre; Zaniko Sefer Bey'in bu yıllarda Adıgelerin başına geçmek için girişimlerde bulununca, ayrılıklar da başlar. S.K.Bushuyev'in araştırmasına göre; Muhammed Emin ve Zaniko Sefer Bey arasındaki mücadele Çerkes kabilelerinin gücünü zayıflatmıştı. Halk iki lider arasındaki savaşlardan dolayı güçsüz düşmüş, Kafkasya'daki köylerin büyük bir çoğunluğu yağma ve ateşe verilmişti. Sefer Bey'in tutumu nedeniyle Adige toprakları sanki Rusların işgali için hazır hale getirilmişti.[196]

1853 yılı Temmuz ayının beşinci günü durup dururken Prut nehrini geçerek Osmanlı topraklarına tecavüz eden Rus ordusunun bu hareketi Babıali ve Avrupa merkezlerini yerinden sarstığı zaman, İmam Şamil'in kudretli gözlerinde mesut bir hayal canlanmış ve olabildiğine mükemmel ve isabetli bir sevkülceyş (strateji) planı şekillenmişti.[197]

Derhal Muhammed Emin'i Çerkezistan'dan getirerek Rusya'yı can evinden

194 M.İshak, age., s. 322.

195 M.İshak, age., s. 337, 339, 342, 372.

196 M.M.İdrisov, age., s. 25; S.K.Bushuyev, age., s. 23.

197 Tarık M. Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, İstanbul, 1994, s. 313.

vuracak ve en kısa yoldan tatbik edilebilecek mükemmel planını eline verip İstanbul'a gönderdi.

Şamil'in planına göre, Osmanlı ordusu, Ruslara karşı ilk büyük ve öldürücü darbesini Kırım'dan değil, Kafkasya üzerinden yapabilirdi. Burada cihanın en savaşcı insanları otuz yıldan beri silah elde, ayakta duruyor ve ikiyüzbin kişiye çıkan muazzam bir Rus ordusuyla kahramanca savaşıyordu. Şamil'in planına göre, Osmanlı ordusu derhal Gürcistan'ı işgal etmesi ve Ruslara karşı Kafkas Dağları'nı müşterek bir cephe haline sokmalıydı. O bu harekatın tahakkuku için Türk ordusunu bütün varlığıyle desteklemeyi de vaad ediyordu.[198]

Halbuki Şamil'in bu pek haklı ve isabetli feryadı Türk, İngiliz ve Fransız üst düzey heyetler arasındaki şiddetli anlaşmazlıklar yüzünden boğuluyor ve Naib Muhammed Emin derdini dinletecek bir makam bulamıyordu.

Büyük Reşid ve Ali Paşalar gibi, o esnada iktidarı ellerinde tutan Osmanlı ricali de her nedense Şamil'in şahsına ve isabetli olduğu muhakkak bulunan fikirlerine karşı çok tereddütlü ve itimatsız bir vaziyet almışlardı. Bu zatlar, Şamil'i biran evvel destekleyerek, karşılarındaki ezeli ve büyük düşmana karşı en ağır darbeyi indirmek fırsatı ellerinde bulunduğu halde, anlaşılmaz bir gafletle Sefer ve Namık Bey isminde iki Çerkes beyine paşalık rütbesi vererek bunları Şamil'e karşı bir muhalefet kuvveti olarak kullanma hevesine düşmüşlerdi.[199]

Şamil'in Naibi Muhammed Emin bütün bu gafletler arasında hayret ve yeise düşmüş, fakat en son dakikaya kadar Osmanlı Hükümeti'ni İmam'ın fikirlerine meylettirmeğe uğraştığı gibi, Karadeniz'deki İngiliz filosunun Kumandanı Visamiral J.V. Dudans'ı da Kafkasya hakkında aydınlatmak ve ikaz etmek hususunda canla başla çalışıyordu. Babıali nihayet Kafkasya sahillerine Karadeniz'den bir çıkarma yapmayı kabul etti. Hasan Paşa isminde bir amiralin kumandasında Türkiye'nin yardımına koşan Mısır filosu ile, Osmanlı donanmasının Karadeniz filosu Kayserili Ahmed Paşa'nın kumandasında Karadeniz'e açılması emri verildi.[200]

198 age.
199 Göztepe, age., s. 314.
200 age., s. 315.

Söz konusu müttefik donanma, Kafkasya'nın Sohum sahillerine çıkaracağı yerli bir kuvvetle, sahil istihkamlarını ele geçirdikten sonra Abhezya Bölgesi'ni işgal edip Batum'a yürüyecekti.

Beş tanesi makineli gemi dedikleri ve o zamanın en yeni medeniyet icatlarından sayılan yandan çarklı ve buharlı gemiler olmak üzere, yirmi parçadan oluşan bu donanmada Çerkes beylerinden Sefer ve Namık Paşalarla Şamil'in Naibi Muhammed Emin de bulunuyordu. Kafkasya'ya yapılacak çıkarma hareketi için de altı top, yedibin tüfek, ikibin kılıç, beşyüz fıçı barut, beşyüz sandık hartuş, yüzbin tüfek kurşunu, onbin okka kurşun, onbeşbin okka tuz ve hayli miktar çakmak ve erzak alınmıştı. Ne yazık ki bu donanma dolu yelken yol alıp hedefine doğru giderken Karadeniz'deki müttefik İngiliz ve Fransız donanması kumandanları, bu hareketin önemini takdir edememişler ve bu kuvveti yolundan alıkoymuşlar, üstelik Sivastopol'a götürerek içindeki silah ve mühimmatı oraya boşaltmışlardı.[201]

Müttefik donanma kumandanlarının bu yersiz müdahalesinden son derece müteessir olup, nihayet sabır ve tahammülü tükendiği anlaşılan Karadeniz filosu kumandanı Kayserili Ahmed Paşa, süratli gemilerinden "Feyz-i Bahri" adlı vapura Türk donanmasında görevli amiral rütbesinde bir İngiliz paşasını bindirerek, İngiliz Visamiral J.W. Dudans'a şu tarihi mektubu göndermek zaruretini duymuştur:[202]

"Size bildirmekle şeref duyarım ki, hükümetimin emriyle Osmanlı Donanması ile Mısır filosu Mayıs'ın onaltıncı günü İstanbul'dan Karadeniz'e hareket etmiştir. Hükümetimizden aldığımız emir, Sivastopol önünde müttefik donanmalarla buluşmak ve kumandan amirallerle müzakere ve temas ettikten sonra doğruca Kafkasya'ya hareket ederek donanmamızda mevcud bulunan silah, cephane ve mühimmatı Çerkezistan sahillerine çıkarmak ve kara kuvvetlerimizi denizden toplarımızla desteklemekten ibarettir.

İstanbul'dan donanmamıza refaket edip halen beraberimizde bulunan Sefer ve Behçet Paşalarla diğer Çerkes beyleri ve içlerinde Şamil'in Naibi Muhammed Emin de dahil bulunmak üzere mühim bir heyet, üçyüz kişilik maiyetleriyle

201 age., s. 315, 326.
202 age., s. 315-316.

birlikte Kafkasya'ya çıkarlarsa, o topraklarda esasen yarım yüzyıldan beri olanca şiddet ve inadıyla devam eden milli mücadelenin fevkalade şiddet kazanacağına şüphe yoktur. Bu önemli kişiler ve malzemenin Çerkezistan'a çıkarılması, Anadolu ordularımızın muvaffakiyetini kolaylaştıracağı gibi, Çerkezistan'ın Rus ordularından temizlenmesinde de önemli amil olacağı şüphesizdir.

İşte, umumi menfaati gözeten ve bütün müttefiklerin zaferini kolaylaştırmaya hizmet etmekte olduğunu kuvvetle ümit eden hükümetim, İngiltere ve Fransa hükümetleriyle temas edip tamamıyla anlaştıktan sonra bu Karadeniz çıkarma hareketine teşebbüs etmiştir. Hal böyle olunca, mühim ve son derece acele tatbiki gereken böyle bir vazifenin yerine getirilmesinde zatıâlileri tarafından seçilen hareket tarzı son derece hayret ve kararsızlığa neden oldu." Karadeniz Donanması Kumandanı Kayserili Ahmed Paşa'nın Sivastopol önlerinde bulunan müttefik İngiliz Donanması Kumandanı Visamiral J.W. Dudans'a gönderdiği bu tarihi ve mühim mektup derin bir diplomasi nezaketi altında gizlenen çok acı haklı şikâyetlerle şöyle devam ediyordu:[203]

"Sizinle buluşmak üzere donanmamızla Kelegra önlerine geldiğim esnada, Mayıs'ın dokuzuncu günü Varna'daki İngiliz konsolosu ziyaretime gelerek bana 5 Mayıs tarihinde yazılmış bir mektubunuzu verdi. Bu mektup donanmamızın ve Kafkasya sefer heyetimizin vazifesini son derece zorlaştırdı.

Çünkü hükümetimden aldığım talimat Karadeniz'de derhal sizinle temas ve istişare ettikten sonra, hiç vakit kaybetmeden Kafkasya sahillerine hareket ederek gemilerimizde bulunan silah ve mühimmatı Sohum'da karaya çıkarıp biran evvel işe başlamamızı emrediyordu. Aldığımız emir o kadar acele hareket etmemizi istiyordu ki , sizi açık denizlerde ve Bulgaristan limanlarında bulamazsak ve Sivastopol önünde ve harb sırasında dahi ziyaret ve temasa geçmemiz icap etse bundan bile kaçınmayacaktık.

Halbuki buna rağmen mektubunuzla yaptığınız teklifler bizim esas vazifemizle tezat teşkil etmektedir.

Bu mektubunuzun ortaya çıkardığı çok müşkül vaziyet karşısında, Mısır filosu kumandanı Hasan Paşa ile derhal müzakere ederek Osmanlı, Mısır

203 age., s. 317-318.

Donanmalarının zor durumlarını size bildirmek üzere nezdinizde tam itimadımızı haiz yüksek rütbeli bir irtibat zabiti göndermeği münasip bulduk. Osmanlı Donanması'nın pek müşkül vaziyetinin, Çerkezistan'a çıkarılmak üzere gemilere yükletilmiş olan levazım, mühimmat ve silahlarla Kafkasya'da karaya çıkarılacak Çerkes muhariplerin gecikmeleri ihtimalinden ileri geldiği malumdur.

Kafkasya'daki vazifemizi biran evvel başarmak üzere biz sizinle temasımızı çabuklaştırmaya çalıştığımız halde, ikinci bir mektupla bu teması 15 Mayıs tarihine kadar uzatmanız bizi son derece hayrete düşürdü. Bu mektubunuzda bir İngiliz filosu ile Balçığa geleceğinizi ve filonuzun bu limanda rahatça demir atabilmesi için Osmanlı Donanması'nın oradan kalkıp Kavarna'ya gitmesini istiyorsunuz.

Elimde olan bütün imkanlarla sizi memnun etmek emelinde bulunduğumdan bu arzunuzu yerine getirmek için sizi Balçık limanında beklemektense doğrudan doğruya Kavarna limanına gidip oraya demirlemeğe karar verdim.

Bu metubumu Fransız Donanması Kumandanı Amiral Hamelin'e de göstermenizi ve kendilerine hitaben de yazılmış addedilebileceğini ve meseleyi biran önce görüşerek bu konudaki kati kararınızı bildirmenizi rica ederim."

Kafkasya'nın geleceğini tamamıyla değiştirecek, pek eski ve kara talihine bir hamlede mesud bir şekil verecek bir teşebbüse karşı müttefikler arasındaki karışık ve isabetsiz hesaplar bütün bu imkanları felce uğratıyor ve bir türlü harekete geçilemiyordu.

Kafkasya yalnız müttefiklerin değil, bütün dünyanın gözünü kamaştıracak kadar güzel ve zengindi. Bu zenginlik ve güzellik hazinesinin altın kapılarının Osmanlı Donanması tarafından yalnız başına açılmasına bir türlü gönülleri razı olmayan İngiliz ve Fransız amiralleri, Osmanlı Donanması'nın Kafkasya seferini akamete uğratmaya çalışıyor ve hiçten bahanelerle bu donanmanın hareketini mütemadiyen geciktirip duruyorlardı.

Kayserili Ahmed Paşa kumandasına verilen büyük ve mükemmel bir

Türk Donanması, Mısır Hidivi Abbas Paşa tarafından Türkiye'ye yardım için gönderilen kuvvetli bir Mısır filosu ile de desteklendikten sonra Karadeniz'de her türlü arzusunu yerine getirecek ve bütün tehditlere karşı dayanabilecek bir hale getirilmişti.[204]

Bu ihtişamlı ve kurtarıcı donanma hareket etmeden önce; Kafkasya'ya özgürlük ve selamet müjdeleri götüren bu şanlı armadaya kumanda edecek olan filo başkumandanı Ahmed ve Mısır filosu kumandanı Hasan Paşalarla İmam Şamil'in büyük naibi Muhammed Emin ve Çerkezistan beylerinden Sefer ve Behçet Paşalar, Sultan Abdülmecid tarafından huzura kabul edilip, büyük iltifatlara mazhar oldukları gibi, o güne kadar hiçbir rütbe sahibi olmamış ve Bulgaristan'da sürgün bulunan Sefer Bey'le Behçet Bey'e padişah tarafından feriklik rütbeleri tevcih edilmiş ve Naib Muhammed Emin'e de ayrıca rütbeler ve nişanlar verilmişti.

Bundan başka Sultan Abdülmecid tarafından Kafkasyalılara dağıtılmak üzere donanmaya pek kıymetli ve külliyetli hediyeler doldurulmuştu. Reşid Paşa'nın emektarlarından olan Behçet Paşa'ya da Dağıstan ve Çerkes beylerine, muharebelerde yararlılığı görülen kahramanların göğüslerini süslemek üzere muhtelif rütbelerde bir çok nişanlar teslim edilmişti.[205]

Kafkasya'nın kurtulması hakkında padişah ve Osmanlı Hükümeti tarafından gösterilen bunca samimi ve candan arzulara ve niyetlere rağmen yazık ki; bu muazzam sefer kuvvetinin satvet ve heybetini Kafkasya sahillerinde görmek nasib olmamış ve donanmanın taşıdığı kıymetli ve zengin yük, o harb ve gaza topraklarına çıkarılıp sahiplerine kavuşturulamamıştı. Kafkasya'nın kara bahtını yıllarca uzatacak olan ve o kartallar yuvasında otuz seneden beri durmadan devam eden kanlı ve şanlı savaşın müthiş bir Rus baskısı altında tamamıyla boğulmasına yol açan bu vaziyet kafi gelmiyormuş gibi, Osmanlı Devleti de olanca hüsnü niyetine ve şiddetli arzusuna rağmen çok sakat ve tehlikeli bir çıkmaza saplanmaktan kendini kurtaramamıştı. [206]

Ortada Şamil gibi eşsiz bir ihtilal ve harb dâhisi, otuz yıldan beri Rus

204 age., s. 318.
205 age., s. 319.
206 age.

İmparatorluğu'nun en kudretli ve kalabalık ordularının karşısında dimdik ayakta dururken ve harikalar icad ederken, kendini çok hazin bir gaflete kaptıran Büyük Reşid Paşa hükümeti her nedense bu büyük kahramana karşı çok anlamsız ve uygunsuz bir tereddüd ve endişeye kapılmıştı.

Zafere en kısa ve emin yoldan ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğu'nun tekmil imkanlarını seferber ederek elini Şamil'e uzatacağı yerde, bilakis bütün Kafkasya'nın sarsılmaz şahsiyetine karşı Sefer ve Behçet Paşalar gibi değersiz kişileri ele alarak işe başlamak sevdasına düşmüşlerdi.[207]

İşte hiç yoktan omuzlarına feriklik apoletleri takılan Sefer ve Behçet Paşalar, Osmanlı saray ve hükümetinin gafletinden yararlanan kişilerdi.

Sultan Abdülmecid, Şamil'in bütün XIX. yüzyıl Avrupa'sını ve İslam dünyasını hayret ve hayranlıklara sürükleyen emsalsiz kahramanlığını takdir etmekle kalmamış, hatta o büyük takdirinin parlak bir nişanesi olarak Kafkasya'nın bu hakiki başbuğuna ve dahi reisine, "Hanlar Hanı" payesi tevcih ettiği gibi, büyük naibi ve temsilcisi Muhammed Emin'e de "Beylerbeyi" rütbesini vermişti. Fakat buna rağmen Kafkasya'dan çoktan ayrılıp Türkiye'ye göçetmiş olan ve Kafkasya'da hiçbir hüküm ve nüfuzları kalmamış olan Sefer ve Behçet Beyleri ele alıp ilk plana geçirmek ve Şamil'in bütün Kafkasyalıların ruhlarına kök salan sarsılmaz hakimiyetini kemirmek için bunları destere gibi kullanmaya kalkmak adeta bir devlet siyaseti haline getirilmiş gibi görünüyordu.[208]

Osmanlı İmparatorluğu'nun ezeli ve büyük düşmanının ekmeğine yağ süren bu yanlış siyaseti, çok garip ve dikkate şayandır ki, müttefik İngiliz ve Fransız siyasi ve askeri merkezleri de desteklemekte kendilerine göre ayrı ayrı birer menfaat arzuluyorlardı.

Bilindiği üzere; omuzlarına asla taşıyamayacağı kadar muazzam bir mesuliyet yükü vurulmak istenilen Sefer Bey (Paşa), Rus ordusunda görevliydi. Rusların kolonizasyon girişimleri üzerine ordudan ayrılıp, bir zamanlar Ruslara karşı vatanını kahramanca müdafaa etmiş ve oldukça geniş bir şöhret kazanmıştı.

207 Göztepe, age., s. 320.

208 age.

Ancak, 1836 yılında İstanbul'a geldiğinde, Rus elçisi Butenev'in girişimiyle tutuklanarak göz hapsine alınmıştı.[209]

1854 yılı Nisan ayının onuncu günü İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya resmen savaş ilan ettikleri haberi İstanbul'a yetişipte Fransız donanmaları alay sancaklarıyla donanıp bu haberi coşkun şenliklerle kutladıkları gün, Bulgaristan'da tam onsekiz yıldan beri sakin ve münzevi bir sürgün hayatı yaşayan Seferbi her nasılsa hatıra gelmiş ve derhal saraya çağrılmıştı.

Sadrazam Büyük Reşid Paşa'nın hazırladığı plana göre; onsekiz yıldan beri sürgünde bulunan Zaniko Sefer Bey Kuzey Kafkasya'ya vali olarak atanacaktı. Ayrıca kendisine yardımcılar verilecekti. [210]

Sultan Abdülmecid tarafından kendisine feriklik rütbesiyle birlikte Kafkasya'nın müstakbel halaskarı (kurtarıcı) gibi muazzam bir rol verilmesine bir anlam veremeyen Zaniko Sefer Bey ise;

"Vatanıma en büyük hizmeti ifa etmek fırsatına nail olduğum ve padişahımızın dünyalara bedel teveccüh ve yardımlarına, kahraman Türk donanmasının bilfiil ve muazzam himayesine mazhar bulunduğum bu mesud günde yazık ki, benden beklenen mukaddes hizmeti yapabilecek bir halde değilim.

Yaşım çok ilerlediği gibi, bundan yirmibeş yıl önce Ruslara karşı yanyana harb ettiğim kahraman silah ve gaza arkadaşlarımın da hepsi ya ölmüş yahut ihtiyarlamış bulunuyorlar. Bugün Kafkasya'da beni tanıyan bile kalmamış olmasından korkarım. Keşke bu fırsat elime onbeş, yirmi yıl önce geçmiş olsaydı." [211] diye dostlarına dert yanmıştı.

Sefer Bey, 1854'de tüm kıyı boylarını Osmanlı tarafına çekmek için Abhezya'ya gönderildi. Ruslar Anapa'dan ayrıldığında Sefer Bey buraya geldi ve kendine Anapa Paşası demeye başladı. Kafkasyalıları toplu bir ayaklanmaya sevketmek

209 N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve Şeyh Şamil*, (Türkçesi: Sedat Özden), İstanbul, 1998, s. 166.

210 Göztepe, age., s. 320.

211 age., s. 321.

için Anapa'ya gelen Fransız, İngiliz ve Türk subayları, Zaniko Seferbi'ye yetkili komutan gibi muamele ettiler. Natuhaçlar da Zaniko Seferbi'yi Muhammed Emin'e karşı kışkırtmak amacıyla onun etkisine boyun eğdi. Avrupalı subaylar daha sonra gönderildi, ancak Sefer Bey'le birlikte ortak bir harekete girişme konusunda onu ikna edemediler.[212]

Genel vali ve paşalık ünvanıyla Kafkasya'ya bir kurtarıcı gibi dönen Zanıko Sefer Bey (Paşa) ve Behçet Efendi (Paşa) bütün heybet ve itibarlarını kaybetmişler ve Çerkezistan sahiline çıktıkları zaman ahali tarafından hiçbir itibar ve hürmet görmemişlerdi.

Osmanlı Hükümeti, tarafından gönderilen o elbiseler, kumaşlar, nişanlar adeta düşman malı gibi müthiş bir yağmaya uğramış ve kapanın elinde kalmıştı.[213]

Bunun üzerine, Zanıko Sefer Bey Anapa civarında Vestaguy vadisindeki çiftliğine yerleşti. Bir tüccar olan Hacı İsmail Şapsığ Bölgesi'ne, Behçet Efendi Ubıh Bölgesi'ne, Prens Aleksandr Abhazya Bölgesi'ne genel vali yardımcıları ve paşalık ünvanlarıyla atanmışlardı. Bu arada Naib Muhammed Emin'de unutulmamış, aynı ünvanlarla Abzeh Bölgesi'ne verilmişti. Naib Muhammed Emin'in binbir emekle Batı Kafkasya'da Çerkezistan'da sağladığı birlik kısa sürede bozuldu.

Zaniko Sefer Bey ise, barış döneminde Taman'daki Rus askeri okulunda okumuş, Rusça ve Türkçe bilen, iyi yetişmiş biriydi. Ne varki onbeş yıldan fazla süren sürgün hayatı ve yalnızlık onda psikolojik rahatsızlıklar yaratmıştı. Bir taraftan, Muhammed Emin'i İstanbul Hükümeti'ne şikayet ederken, bir taraftan da onu ortadan kaldırmak için Abzeh Bölgesi'ne toplu, tüfekli bir hareket düzenledi. Ancak, yarı yolda dönmek zorunda kaldı. Kendisini gülünç duruma düşürdü.[214]

Padişahın dilediğini -fahri olarak- ferik de, muşir de yapabilirdi. Fakat üniforma ve nişan ihtişamının Kafkasya'da hiçbir kıymet ifade etmediğinin

212 Kadir Natho, age., s. 235.

213 Göztepe, age., s. 331.

214 O.Çelik, *Ölümünün 100. Yılında M.Emin*, s. 23.

en canlı alameti, Rus Çarı'nın yarı bellerinden boğazlarına kadar sırmalara ve nişanlara boğarak Kafkasya'ya saldırttığı generallere, kontlara ve prenslere karşı o emsalsiz kahramanlar yatağının yarım yüzyıldan beri gözlerini kırpmadan ayaküstünde durmaları idi.

Sadrazam Reşid Paşa hükümeti, o af ve tamir kabul etmez hatayı bir çok acı hayat inkisarlarından sonra anladığı gibi, Karadeniz'de müttefik İngiliz ve Fransız amiralleri de hiç tanımadıkları ve en küçük malumata bile sahip olmadıkları Kafkasya'yı Türkiye'ye bırakmamak için Kafkas harekatını ikinci plana almaları cihan muvazenesi bakımından pek kötü ikinci bir siyasi hata oldu.[215]

Kafkasya'da konuşulan sayısız lehçelerden bir tanesine bile vakıf olmayan ve bir takım yerli Rum ve Ermeni tercümanlar vasıtasıyla yeni bir çıkarma teşebbüsüne girişen bir İngiliz sefer heyeti, maalesef işlediği bu büyük hatayı ağır bir bozgunluk ve felaketle ödemeye mecbur olmuştu.

Sonraları İngiliz bahriyesi birinci deniz lordu olan bir amiralin kumandası altında tertip edilen ve Anapa civarında karaya çıkarılan bu kuvvetler, her nedense Babıali'den gizli tutulmuştu.

Türkiye'yi kardeş, kendisine sahip çıkan ve tabi olarak tanıyan ve hasretle bekliyen ahali, bu İngiliz sefer heyetinin arasında Türk kuvvetlerinden eser bulunmadığını görünce fena halde kuşkulanarak dağlara çekilmiş ve İngiliz komandosunu Rus ordusu ile baş başa ve yalnız bırakmıştı.

Sahile çıktıktan sonra donanmanın ateşi altında içerlere doğru hayli ilerliyen bu İngiliz sefer kuvveti, bekliyen kuvvetli bir Rus müfrezesi tarafından göğüslenmiş ve halktan yardım göremediği için panik halinde sahile doğru geri çekilmeye mecbur kalmıştı.

Çok hazindir ki; dağlara çekilip, iki gâvur birbirini kırıyor diye, bu acıklı sahneyi keyifli keyifli seyreden ahali, bu da yetmiyormuş gibi İngiliz kıtaları çekilirken dağlardan inerek hem Rusları, hem de İngilizleri şiddetli baskınlarla hırpalamışlar ve dehşetli bir yağmaya başlamışlardı.[216]

215 Göztepe, age., s. 322.
216 age., s. 323.

Hatta Rus Çarı II. Aleksandr (1855-1881), Rus ordularının mağlubiyetini kabul ederek Kırım Savaşı'na nihayet vermek üzere sulh istediği esnada, Kafkasya'nın özgürlüğü için Şapsığ kabilesinden Hasan Efendi isminde alim ve fazıl bir zatın başkanlığında Londra'ya giden bir heyet Kraliçe Viktorya'ya (1837-1901) Kafkasya mamulatından gayet nefis altın ve gümüş elişleri takdim etmişler ve kraliçe bu hediyelerden son derece mütehassıs olarak kendilerini Kafkasya işlerinde en yetkili makam olarak tanınan birinci lordu büyük amirale göndermişti.

Büyük amiral, Kraliçe Viktorya tarafından haklarında hiçbir yardımın esirgenmemesi iradesiyle kendisine gelen bu delegeleri yüksek bir nezaket ve hürmetle karşılayıp gerekli şekilde ağırlayarak ikramda bulunmuştu. Fakat misafirlik safhasından çıkıpta görüşme safhasına girince büyük amiral bu delegelerin karşısına geçip kendilerine kalbinde acı bir ukde halinde kalan şu sözleri söylemişti:[217]

"Siz başları büyük, fakat akılları küçük adamlarsınız. Biz sizi Rusların elinden kurtarmak için memleketinize geldiğimiz halde iki gavur birbirini kırıyor bize ne, diye dağlara çekilip seyirci kaldığınız kafi gelmemiş gibi bizim çekilmemiz esnasında da üzerimize saldırarak her şeyimizi yağma ettiniz."

Hürriyet ve özgürlüğü uğrunda son ferdine kadar kendini fedaya azmederek, Rus ordularına karşı görülmemiş bir cesaret ve fedakarlıkla çarpışıp duran bu kahraman ve güzel insanları biran evvel kurtarmak hususunda her milletten daha hassas davranan Türk milleti ve padişahın olanca iyi niyetine rağmen, sadrazam Büyük Reşid Paşa hükümetinin tuttuğu yanlış ve isabetsiz bir takım teşebbüsler yüzünden ayağının ucuna kadar gelen emsalsiz fırsatlar göz göre göre bir çıkmaza sokulmuştur.

Rusya ile Türkiye arasında savaşın daha patlak verdiği anda harekete geçerek büyük Naib Muhammed Emin'i İstanbul'a gönderen İmam Şamil, Osmanlı hükümdarı Sultan Abdülmecid ile Reşid ve Ali Paşaların kafasında çok tehlikeli ve düşman hesabına çok faydalı bir Şamil husumeti değilse bile Şamil'e karşı pek garip bir ihtiyat, tereddüd ve şüphe yer almış bulunuyordu.[218]

217 age.

218 age., s. 324.

Bu yüzdendir ki, harbin ilanıyla birlikte kuvvetli bir Türk ordusunun derhal Gürcistan'a saldırması ve buradaki zayıf Rus kuvvetlerini önüne katarak, muhabbetli ve hasretzede mübarek bir zafer rüzgarı gibi Kuzey Kafkasya'nın Terek ve Kuban nehirlerini aşarak Rusya'yı Kafkasya'dan tamamıyla tecrid etmek ve Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmek hususundaki büyük ve emsalsiz fırsata göz yumulmuştu. Şamil, Osmanlı padişahına, ordusuna Gürcistan'ı dehal işgal ettirmesi hususunda yaptığı bu önemli teklifte tamamıyla haklı ve isabetli idi.[219]

1853-1856 yılları arasında süren Kırım Savaşı sırasında Muhammed Emin Adıge Bölgesi'nde yeniden etkili oldu. Ne varki Osmanlı İmparatorluğu'ndan bölgeye dönen Sefer Bey'in şahsında o, çok güçlü bir rakiple karşı karşıya kaldı. Bölgedeki özgürlük mücadelesinde lider olmak için rekabet işte o yıllarda başladı. Ne var ki, Sefer Bey'in tutumu Kafkasyalıların gücünün zayıflamasını, kopmaların başlamasını ve askeri başarısızlıkları beraberinde getirdi.[220]

1854 Mart ayında, İngiliz savaş gemisi Samson, Adıgey sahillerine yanaştı. Gemideki askeri heyet, Ubıh kabilesi liderlerinden İsmail Bey ile görüştü. Onunla birlikte Amiral Lyons Muhammed Emin ile görüşmek üzere Varna'ya gitti. Muhammed Emin'i Varna'da bulamayınca yüzbaşı Brock'u sahilde bırakıp gemisine döndü. Yüzbaşı yanındaki erlerle Muhammed Emin'le ilişki kuracak imkanı olursa İmam Şamil ile görüşmek üzere Çeçenistan ve Dağıstan Bölgelerine kadar gidecekti.[221]

Kafkasyalı liderlerle ilişki kurmak isteyen sadece İngilizler değildi. Türk ve Fransız heyetleri de harekete geçmişlerdi. Üç müttefik devlet, Kafkasya'da nüfuz sahibi olmak için adeta rekabete girmişlerdi.Ruslar, Fransızlar ve İngilizler, Avrasya bölgesinde cereyan eden "Büyük Oyun" (The great game) çerçevesinde Kafkasya'nın ele geçirilmesi ya da en azından kontrol altına alınması için birbirleriyle yarışa girmişlerdi.

Muhammed Emin ve diğer liderler, müttefik devletlerden birbirini

219 age.

220 Kasımov, age., s. 173; W.Giray Cabağı, *Kafkas-Rus Çatışması*, İstanbul, 1995, s. 69.

221 O.Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, Ankara, 1992, s.12.

tutmayan birçok teklif aldılar. Bu ise güven yerine tereddüde sebep oldu.[222]

Müttefik güçler Çerkes süvari birliklerinin Kırım'a saldırması şeklinde bir planı Muhammed Emin ve diğer Çerkes liderlere götürmüşlerdi.

Çerkes liderler, yapılan teklifi şartlı olarak olumlu karşıladılar. Birleşik güçlerin, Kafkasya sahillerine çıkarma yapmalarını, Çerkes süvarilerinin topçu bataryalarıyla desteklenmesini istediler. Kuban'ın kuzeyindeki Rus savunma hattı yıkılmadan, bir süvari hareketinin yeterli olmayacağını bildirdiler.[223]

Çerkes liderlerin görüşü doğru idi. Ancak, birleşik güçler, zahmetsiz fedakarlık istiyorlardı. Çerkesleri, Rus kalelerini arkalarında bırakacak, neticesi belirsiz bir maceraya atılmalarını çıkarları açısından uygun buluyorlardı.

Birleşik devletlerin Kırım'a süvari birlikleri gönderme tekliflerini geri çeviren Muhammed Emin Sohum'da Fransız irtibat subayları ile Kırım'a yardım edilebileceğini söylemiş, fakat bunun için Kafkasya'nın bir müttefik olarak kabul edilmesini ve teyid için de Kafkasya'ya müttefik kuvvetler çıkarılması lüzumunu ileri sürmüştü.[224] Fakat bu, Kırım Savaşı'na tamamen ilgisiz kalındığı anlamını taşımıyordu. Savaş boyunca, Kuban ve Terek nehirlerinin kuzeyindeki Rus hatlarına devamlı saldırılar düzenlendi.

Rusların hat boyundan asker çekip Kırım cephesine göndermelerine fırsat vermediler. Böylece, birleşik güçlere büyük destek vermiş oldular.[225]

Naib Muhammed Emin 1854 Temmuz ayında müttefik komutanlığının çağrısıyla Çerkes heyetinin başkanı olarak Varna'da bulunan karargaha sonuçsuz kalan bir ziyaret gerçekleştirdi. Burada Rusya'ya karşı askeri harekat konularını görüştü. Maksadını tekrarladı. Ancak, tasarladıklarını gerçekleştirmekte başarılı olamadı. Oradan İstanbul'a gitti. Orada da muvafık bir muhatap bulamadı ve Kafkasya'ya döndü. Muhammed Emin'in bu seyahati müttefiklerin Kafkasya

222 O.Çelik, age., s. 13; A.Grigoriantz, age., s. 89; David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1989, s. 13.

223 D.Fromkin, age.; O.Çelik, *"Ölümünün 100.Yılında M.Emin"*, s.24.

224 İ.Berkok, age., s. 500.

225 O.Çelik, age., s. 14.

hakkındaki maksatlarını meydana çıkarmıştı.[226]

Naib Muhammed Emin, anılarında ziyaret ile ilgili olarak şöyle diyor; "Varna'dan geçerken kale duvarları önünde İngiliz ve Fransız askerlerini gördüm. Bataryalar bizi top ateşiyle selamlıyorlardı. Bana o sırada yaklaşık yetmiş Çerkes prensi eşlik ediyordu."[227]

O sıralarda İngiltere ve Fransa askeri yetkilileri müttefik kuvvetlerini hangi bölgeye sevk edeceklerine karar verememişlerdi. Aralarında görüş birliği yoktu. Ana kuvvetleri Kafkasya'ya mı yoksa Kırım'a mı gönderilmesi gerektiği tartışılıyordu.

Aslında İngiliz-Osmanlı-Fransız komutanlığı iki projeden hangisini tercih etmek gerektiği konusunda hayli zorlanmıştı. İngiliz filosu komutanı Oramiral Lundas ile, Fransız filosu komutanı Amiral Gameleme Kafkasya'ya çıkarma yapılmasına karşı idiler.

Onlara göre, Rusya'ya karşı savaşta Çerkesler tam anlamıyla müttefik sayılamazdı. Mareşal Sen Arnot ise iki seçenek arasında kararsız kaldı. Harbiye vekili Valyant'a gönderdiği 27.7.1854 tarihli mektupta şöyle yazıyordu:[228]

"Karar vermekte güçlük çekiyorum. Kafkasya kıyısına çıkarma yapmak için Anapa ve Sucukkale'ye taarruzla buraları ele geçirmek işin ilk safhasıdır. Bu iki kaleye aynı zamanda saldıracağım, yani kuzey ve güneyde çifte darbe olacak. Sivastopol gibi bir kale için hazırlanmış bu filoyla Sucukkale ve Anapa'yı ele geçirmek kolay olacaktır. Zaten kıyı şeridinde yaptırdığım keşif gezileri de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Siyasi açıdan da Kafkasya projesinin tercihi oldukça isabetli olur. İmam Şamil'in yardımcısı Naib Paşa Varna'ya yetmiş, Çerkes reisiyle ziyarete gelmiştir. O, bana Kafkasya'nın Çerkezistan kıyılarına çıkarma yaparsam kırkbin silahlı Çerkesle yardım edeceğini ve Rusların geri çekilme yolunu kapatacağını vaad etti. Bu teklif gayet çekicidir."

226 A.Canbek Havjoko, "İmam Şamil'in Sadık Naibi ve Büyük Devlet Adamı Muhammed Emin", *Dağıstan K.Dergisi*, Yalova, 1999, sayı: 8-9-10, s. 17; Kasımov, age., s. 184; İ.Berkok, age., s. 500.

227 Kasımov, age., s. 185.

228 Kasımov, s. 186.

Fakat Londra ve Paris farklı düşünüyordu. İstanbul ise kararsızdı ve sadece Rus tehlikesinin giderilmesini istiyordu. Müttefikler sonunda Kırım istikametini tercih ettiler ve böylece zaferin Kırım'da sağlanacağına karar verdiler.

Sadrazam Büyük Reşid Paşa'nın imzaladığı 12 Mart 1854 İstanbul Antlaşması (yani dostluk ve müşterek savunma antlaşması) ile İngiltere Kraliçesi Viktorya ve Fransız İmparatoru III. Napolyon, Sultan Abdülmecid'in daveti üzerine, Rusya'ya karşı Türkiye ile müttefik olmayı kabul etmişlerdi.[229]

Müttefiklerin planına göre, onların filosu Kafkasya kıyılarında görülünce Adıgeler Ruslara karşı harekete geçeceklerdi. Müttefik generaller Osmanlı genel kurmayında ortak bir plan hazırlamışlardı. Buna göre, Osmanlı kuvvetleri Ahılkelek ve Ahıska üzerinden Suram geçidi istikametinde taarruza geçerek Selim Paşa'nın Batum kolordusuyla temas kuracaklardı. Batum kolordusu Kutais üzerinden taarruzu destekleyecekti. Böylece Karadeniz kıyısı ile irtibat kurulacak, Tiflis'e taarruz imkanı doğacak, Muhammed Emin'in kuvvetleriyle temas sağlanacaktı. Ayrıca Dağıstan'dan Şamil'in kuvvetleri de harekete geçecekti. Böylece Kafkasya Bölgesin'de Rus egemenliği sona erecekti.[230]

Oysa Kafkasya'da Osmanlı kuvvetleri beklenen başarıya ulaşamadı. Bölgenin coğrafi yapısı, büyük çapta etkili taarruzlar için müsait değildi ve uzun vadeli askeri operasyonlar gerektiriyordu. Muhammed Emin, Kafkasya'da gelişen olaylar üzerine sadarete 21 Mayıs 1854 tarihinde gönderdiği tefsilatlı bir mektupta İmam Şamil'in Gürcistan'a gideceğinden sözetti. Ancak, İmam Şamil kuvvetlerinin 1854'ün Temmuz başlarında Gürcistan'a hareketi de sonuç vermedi ve Osmanlı kuvvetleriyle temas sağlanamadı. Batı Kafkasyalı liderler ise, savaş boyunca Kuban ve Terek nehirlerinin kuzeyindeki Rus hatlarına devamlı saldırılar düzenlemekten başka bir şey yapamadılar.[231]

14 Eylül'de Kırım'a ilk çıkan kuvvetler, 24000 Fransız, 22000 İngiliz ve 7000 Türk'ten ibarettir. Türk askerine Ferik Rüstem Paşa kumanda ediyordu. Bu kuvvetleri 15 Fransız, 10 İngiliz ve 9 Türk savaş gemisi desteklemekteydi.

229 Yılmaz Öztuna, age., s. 46.

230 Kasımov, s. 187.

231 age, s. 188.

Türk filosunun kumandanı Kayserili Ahmed Paşa'dır. Ancak az zamanda Kırım önlerinde müttefiklerin elliden fazla savaş ve üçyüzden fazla nakliye gemisi birikmişti. Kırım'da 40000 Rus askeri ve bu kuvvetlerin başında, fevkalade büyük elçilikle İstanbul'a gelmiş olan Rus Mençikof vardı.[232]

Bütün Karadeniz ve Azak Denizi'ndeki Rus limanları, müttefik donanmasının ablukası altındaydı ve iki liman arasında Rus gemilerinin işleyebilmesi imkansız hale getirilmişti. O Karadeniz ki, daha bir, hatta üç çeyrek yüzyıl önce tamamen bir Türk gölü idi ve Rusya'nın bu denize hiçbir kıyısı yoktu.

Kışın sonunda Kırım'a yığılan müttefik kuvvetleri, 55000'i Türk olmak üzere, 202000 askeri bulmuştu. 2 Mart 1855'de Çar I. Nikola öldü ve yerine liberal karekteriyle ünlü oğlu II. Aleksandr (1855-1881) geçti. 24 Mayıs'ta müttefikler, Karadeniz ile Azak Denizi üzerindeki Kerç Boğazına, Kerç şehrini işgal etmek süretiyle hakim oldular.[233]

Bu süretle Azak Denizi'nde de hâkimiyet tesis etmeleri neticesinde Ruslar 28 Mayıs 1855'de Tsemez'i ve 5 Haziran 1855'de Anapa'yı boşaltmışlardı. Bunun üzerine bu güne kadar Sohum'da, sessizce oturan Osmanlı seferi heyetinden Zaniko Sefer Bey Anapa'da yerleşmiş, Behçet Paşa Sohum valiliğine, Mustafa Paşa da Tsemez havalisi valiliğine tayin edilmişlerdir. Tuna ordu komutanı iken, Doğu ordusu komutanlığına atanmış ve 12 Eylül 1855'de karargâhı Rodut Kale'de (Batum'un kuzeyinde) kurmuş olan Serdarı Ekrem Ömer Paşa da Sohum Kalesi'ni işgal ile karargâhı buraya nakletmişti.

Bu suretle Kafkas sahil mıntıkasına "Osmanlı mülkü" fizyonomisi verilmek istenmişti.[234]

Sefer Bey'in maiyetinde Macar ordusunda iken İslamiyet'e geçerek Albay Mehmed ismini almış olan Bangi adında mahiyeti ve maksadı meçhul birisi vardı. Bu adam, adeta Sefer Bey'in kurmayı ve akıl hocası derecesinde idi. Sefer Bey, gerek bu adamın telkinlerinin sevkiyle ve gerekse ticaret yoluyla temin ettiği servet ve menfaatlerin tesiriyle, Fransızlara temayül etmiş ve İngilizlerden

232 Y.Öztuna, age., s. 48.

233 age., s. 49.

234 İ.Berkok, age., s. 500-501.

soğumuştu.[235]

İsmail Berkok, "Tarihte Kafkasya" adlı eserinde, Zaniko Sefer Bey için şunları söylüyor: "Sefer Bey Anapa'da kalmıştı. Yanında Macar dönmesi Bangiyo'dan başka yine Macar dönmelerinden biri olan Fenot namında diğer bir adam daha vardı. Bunlardan Bangiyo'nun şahsiyeti meçhul olmakla beraber, Fenot namındakinin Rus casusu olması ihtimali üzerinde çok duruluyor. Bunların, Sefer Bey'in istikbalini parlatmak ve kendileri de bundan istifade etmek gayesini takip etmek istedikleri anlaşılıyordu. Velhasıl Sefer Bey'in muhiti bulanık ve bulaşıktı."[236]

Onbir aylık kuşatmadan sonra 9 Eylül'de müttefikler, dünyanın en müstahkem kalesinden biri olan Sivastopol'a girdiler. Sivastopol'un düşmesinden sonra müttefikler daha çok mühim mevkileri işgal ettiler.[237]

Osmanlı Devleti daha önce Kafkasya'da askeri yığınak yapmıştı. Muşir Abdülkerim Nadir (Abdi) Paşa'nın kumandasındaki 150 bin kişi, Muradiev'in kumandasındaki 160 bin Rus askerinin karşısındaydı.

Abdülkerim Nadir Paşa, İmam Şamil'in desteğine rağmen Kafkasya sahillerinde Ömer Paşa'nınkine benzer bir başarı elde edemedi. Bunun üzerine yerine, kurmay başkanı olan Ahmed Paşa, cephe komutanı oldu.

Müttefikler 9 Eylül 1855'te Sivastopol'u işgal etmeleri üzerine, yenilen Rusya'nın tek ümidi, Kafkas cephesinde; kuzeydoğu Anadolu'da idi. Türkler bu cephede taarruz kabiliyetini kaybetmişler, teşebbüs Ruslara geçmişti. Nitekim Doğubeyazıt'ı alan Ruslar, Kafkasya genel valisi Muradiev komutasında, 15 Temmuz 1855'te Kars Kalesi'ni 40 bin askerle kuşatmış ve devamlı takviye almıştı.[238]

Bunun üzerine; Sohum'da bulunan Serdarı Ekrem Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 6 Kasım'da İngur'de Rusları yendikten sonra, Gürcistan'ın Tiflis'ten sonra en büyük şehri olan Kutayis'e girmek üzereyken, Kars'ta durumun kritik olduğunu öğrendi. Gerek bu haberin ve gerekse mevsimin

235 age.

236 İ.Berkok, age., s. 515.

237 Y.Öztuna, age., s. 51.

238 age.

muhalefeti ve muhitin husumet ve mukavemetinin tesiriyle geri çekildi. Tekrar Rodut Kale'ye yerleşti.[239]

Mehmet Saray; eserinde, İngiliz C.H.Rawlinson'a dayanarak, önemi kavranamadığı için uygulanamamış pek önemli bir projeden şöyle sözetmektedir:[240]

"Ömer Paşa, Rusları Balkanlarda durdurduktan sonra, İngiliz ve Fransız komutanlara Rusya'ya karşı Kafkaslardan da büyük bir cephenin açılmasını teklif etmiş, fakat müttefik kuvvetler komutanları bu teklifi önemini idrak edemeden reddetmişlerdi. Halbuki Kafkasya'dan açılacak bu cephe ile Rusların yalnız Kafkaslardan atılmaları değil, aynı zamanda Orta Asya'yı istila etmeleri de önlenebilirdi. Bu ise, hem Kafkasya ve Orta Asya Müslümanlarının özgürlüklerinin, hem de İngilizlerin Hindistan ve Orta Asya'daki menfaatlerinin korunması demek olacaktı. Daha sonra İngiliz devlet adamlarının ve özellikle Rawlinson'un da itiraf ettiği gibi, Ömer Paşa'nın teklifi Rusları o yöreden atılmaları için en iyi plan idi. Ama ne yazık ki mağrur İngiliz ve Fransız kumandanların Ömer Paşa kadar ileri görüşlü olamayışları bu büyük fırsatın heba olmasına yol açmıştır.

Aslında, Mehmet Saray'ın sözünü ettiği bu proje, daha önce (1853 yılında) İmam Şamil tarafından tasarlanarak, bizzat Naib Muhammed Emin vasıtasıyla elden İstanbul'a iletilmiştir.

Bu arada; Kafkasya Kolordusu yeni kumandanı General Muravyov, Osmanlıların Kafkasya sınırındaki en önemli kalesi olan Kars Kalesi'ni ele geçirme kararı aldı. 1855'in Haziran ayında 40 bin kişilik ordusuyla Kars kuşatıldı. Aynı sıralarda Doğubeyazıt'ta Rus kuvvetleri zafer kazandılar. Tüm gayretlere rağmen erzakın tükenmesi yüzünden Kars dört ay, onbeş gün dayandıktan sonra 28 Kasım 1855'de Ruslara teslim oldu.[241]

Müttefiklerin tutarsız davranışlarından soğuyan İmam Şamil, onların elinde piyon ve oyuncak olmak istemiyordu. Gelişmelerin bu yönde olduğunu

239 İ.Berkok, age., s. 504; Y.Öztuna, age., s. 52.

240 Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul, 1998, s. 131.

241 Y.Öztuna, age., s. 51; Kasımov, age., s. 190.

görünce müttefiklere sırtını çevirdi ve savaşın sonuna kadar aktif askeri harekata yanaşmadı. Naib Muhammed Emin de müttefiklere olan inanç ve bağlılığını yitirdi. Müttefikler de Şamil'in çok zor ikna edilebilen bir lider olduğunu itiraf ediyorlardı. İngiltere'nin İstanbul büyük elçisi Wılam Redclife, 23 Eylül 1854'te şöyle yazıyordu: "Bana kalırsa, Şamil fanatik ve barbar bir kişiliğe sahiptir ve bizim veya Osmanlıların bile kendisiyle herhangi bir saygın ilişki kurabilmemiz zordur. Onun Çerkesya'daki Naibi de aynı niteliklere sahip."[242]

Rusya'ya karşı savaşmak istemeyen Çerkesler, müttefiklerin Kafkasya ile ilgili plan ve beklentilerini altüst ettiler ve hayal kırıklığına neden oldular. Bunun üzerine müttefikler diplomatik girişimlerin yönünü değiştirdiler. 1855 Şubat'ında iktidara gelen Palmerston kabinesi "Bağımsız bir Çerkesya Devleti kurulması" için her şeyin yapılacağını beyan etmiş, Osmanlı Sultanı adına da Adıgelere büyük vaadlerde bulunmuştu. Sultan şöyle diyordu: "Rusya ile yaptığımız bu savaşta Babıali'nin ve müttefiklerimiz olan İngiltere ve Fransa'nın amacı Çerkesya topraklarını esaretten kurtarmaktır." Fakat Çerkesler bu çağrı ve vaadlere pek ilgi göstermiyor, artık bu tür diplomatik girişimleri ciddiye almıyorlardı.[243]

Osmanlı Devleti, Adıgelerin Rusya ile barış yapmalarından şüpheleniyordu. Bunun üzerine, Adıge Başkanları (Starşına) biraraya gelerek Serdarı Ekrem Ömer Paşa'ya bir mektup gönderdiler.[244] Mektupta;

"... Yaverinizin söylediğine göre, Adıgelerin Ruslarla barış yaparak onlara yaklaşacaklarından şüphe ettiğiniz anlaşılıyor. Adıgelerin amacı özgür ve bağımsız olmaktır. Tüm dünya bunu böyle bilmektedir ve bunda hakkımız vardır. Avrupa devletlerinin de rızası ve destekleri ile bu amacımızı gerçekleştirmeden Rusya ile barış yapmamız imkansızdır. Hükümetinizin de desteklerini sağlayarak ve onun istekleri doğrultusunda hareket edeceğiz. Amacımıza ulaşmadan Rusya ile savaşımızı bırakmayacağız ve barış sözcüğünü ağzımıza almayacağız..." deniyordu.

Bu mektubun altında Naib Muhammed Emin Paşa, Reys Geranduk Bey,

242 Kasımov, age., s. 188-189.

243 age., s. 193.

244 Ş.Kim, age., Şubat, s. 41.

İsmail Bey, Gadık Bey, Gasan Bey, Murat Bey, Süleyman Bey, Val Bey, Ami Bey gibilerinin imzaları vardı. 1855 Eylül'ünde Osmanlı kuvvetleri Serdarı Ekrem Ömer Paşa, Muhammed Emin ile yakın temas kurarak ona paşa ünvanı ve apoletleri verdi. Muhammed Emin Batı Kafkasya'daki Kafkaslı milis kuvvetlerinin komutanı tayin edilmiş oldu. Ayrıca İmam Şamil'e de muşir yani mareşal ünvanı verildi. Onlar, Sultan'a bağlılıklarını göstermek üzere kendilerinin emrindeki kuvvetlerle Serdarı Ekrem Ömer Paşa'nın ordusuna katılacaklardı. Kafkasya'nın güney kısmında savaşacak olan bu orduya Naib Muhammed Emin (Paşa), 40 bin kişilik gönüllü milis kuvveti ve 20 bin kişilik süvari kuvvetiyle katılacağını bildirdi. Ama Adigeler (Çerkesler) "Bizi rahat bırakın" diyerek onun çağrısını kabul etmediler. Muhammed Emin istediği sayıda kuvveti oluşturamadı.[245]

Baron Stalaya göre; Muhammed Emin, mevcut kuvvetleriyle Kırım Savaşı yıllarında (1853-1856) Daryal geçidine, Karaçay ve Labin Bölgelerine akınlar yaparak Çar kuvvetlerini zor duruma düşüdü. 1855 yılında Çar ordusunun güç aldığı Yekaterinadar Bölgesi'ne ve Kuban'daki büyük Kazak köyü Stanisa'ya akınlar yaparak yerle bir etti.[246]

Öte yandan; İmam Şamil de tamamen bağımsız bir tutum sergiliyerek müttefiklerle işbirliğine yanaşmıyor ve Çar ordularıyla müstakil bir şekilde savaşıyordu. 1855 Haziran'ında Şamil'den bu yöndeki cevabı alan Serdarı Ekrem Ömer Paşa Batı Kafkasya'da keşif amaçlı birkaç hareket düzenledi. Bölgedeki Rus savunmasının gücünü denedi. Bölgenin arazi yapısı taarruza elverişli olmadığı gibi, yerli Mingreller de Osmanlı ve İngiliz askerlerine karşı düşmanca direniyorlardı. Rus kale ve mevzileri ise çaresiz durumda olsa da bunları ele geçirmek için zamana ve askeri takviyeye ihtiyaç vardı.

İngilizlerin Rusya'yayla savaşı sürdükmek istemelerine karşılık, Fransa sulha meyletmeye başlamıştı. Avusturya ve Prusya'nın devreye girmesiyle savaş sona erdi. Bunun üzerine, 1856 yılında "Paris Barış Kongresi" toplandı.[247]

Görüşmelerde İngilizler Rusların Batı Kafkasya'dan çıkartılması için ısrar ettiler. İngilizler'in Hindistan yolunu güvence altına almak için kendi

245 Kasımov, age., s. 195.

246 İdrisov, age., s. 25.

247 Kadir Mısırlıoğlu, *Moskof Mezalimi*, İstanbul, 1970, s. 181.

kontrolünde bir uydu devlet yaratmaya çalıştığını düşünen Fransızlar ise tam tersine Ruslara karşı hoşgörülü bir tavır sergilediler. Bu noktada İngilizler istediklerini elde edemediler.

1856'da Paris'te toplanan barış kongresinde Kafkasya istiklalinin önemi özellikle Osmanlı murahhasları tarafından takdir edilmedi. ingiliz hariciye nazırı ve baş murahhası olan Lord Clerondon, Osmanlı baş murahhası Ali Paşa'ya:

"Biz Kafkas memalikinin bir başka şekle konulmasını (yani müstakil olmasını) dermiyan edeceğiz. Fakat yalnız bizimle olmaz ve bunun asıl menafi devleti aliyeye aittir. Siz dahi muavenet etmelisiniz."

Dediği zaman Ali Paşa, şu garip cevabı vermişti:[248]

"Bizce oraların o kadar önemi olmayıp, bizim Çürüksu tarafında biraz münazaalı yerlerimiz var. Oralarını kurtarmakla iktifa ederiz."

Bu durum karşısında hayretler içerisinde ancak susmak mecburiyetinde kalan Lord Clerendon, memleketine döndüğü zaman, Kafkasya meselesinin sulh konferansında bahis mevzu edilmemesi, Rusya'nın Kafkasya'da serbest bırakılması yüzünden İngiliz umumi efkârının, lordlar ve avam kamaralarının şiddetle itirazlarına maruz kalmıştır. İngiliz Hariciye Nazırı bu itirazlara karşı 25 Mayıs 1856 günü Lordlar Kamarasında "Ben bir Türkten ziyade Türk olamam" demişti.[249]

30 Mart 1856 tarihinde imzalanan antlaşmaya göre; Ruslar, Kars'ı boşaltıp Türkiye'ye; müttefikler de Kırım'ı boşaltıp Rusya'ya iade etti. Antlaşmanın en önemli maddesi ise Karadeniz'in tamamen tarafsız bir hale getirilmesiydi. Ayrıca, Osmanlı ve Rusya Karadeniz kıyılarındaki kalelerini yıkacak ve Karadeniz kıyısı halklarının özgür oldukları da kabul edilecekti.[250]

248 Cevdet Paşa, "Tezakir", *Tezkire: 1-12* (Yayınlayan: Cavid Baysan), Ankara, 1953, s. 101.

249 Ahmet H.Hızal, *Kuzey Kafkasya (Hürriyet ve İstiklal Davası)*, Ankara, 1961, s. 42; Cevdet Paşa, age., s. 101.

250 Y.Öztuna, age., s. 55.

Kırım Savaşı'na katılan Gralevski şöyle yazıyor:[251]

"Paris Antlaşması'nın metninde bu savaşa katılmış olan Kafkasya'dan bir kelimecik olsun söz edilmedi. Bu savaştan önce Kafkasya'da 210 bin kişilik düzenli ordu ve 80 bin Kazak süvarisi savaşıyordu. Kırım Savaşı'ndan sonra ise buna (silahlı kuvvetlere), Osmanlıya karşı gönderilen 24 bin piyade, 2 dragon alayı, top vd. eklendi.

Kırım Savaşı'na katılan Osmanlı-İngiliz-Fransız müttefik kuvvetlere Kafkasyalılar kadar kimse yardımcı olmamıştır. Buna rağmen Kafkasya'nın geleceğinden söz edildiğinde Avrupa devletleri sustular. Avrupalılar bu tavırlarıyla açıkça Kafkasya'nın istilasında Rusya'ya yardımcı oldular."

Nitekim; Kırım Savaşı (1853-1856) sonunda İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'ya hakim oldu ve Osmanlı Devleti'ni boçlarla prangaladı. Paris Barış Antlaşmasıyla (30 Mart 1856) İngiltere ve Fransa tanzimat reformlarına müdahale edebildikleri gibi, Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaaları üzerinde hamilik hakkı da kazanmışlardı. Osmanlı topraklarının bütünlüğünü koruma ilkesi, aslında İngiltere ve Fransa'nın emperyalist yayılmacılık stratejilerinin bir parçasıydı.[252]

Kırım Savaşı, Batı Kafkasya açısından çifte önem taşımaktaydı:[253]

1-Rusların geri çekilmesi Kafkasyalılar'ın bağımsızlığını en azından bir süre daha garanti altına almıştı.

2-1855 yılından itibaren Fransızların gözdesi haline gelen Sefer Bey'in yeniden ortaya çıkışı, Naib Muhammed Emin tarafından başlatılan birlik çalışmalarını engelledi. Bu durum Rusların işine yaradı.

1853-1856 Kırım Savaşı'nda, müttefik kuvvetlere yenilerek, batıya ve güneybatıya ilerlemelerine, Karadeniz'de gemi bulundurmalarına imkan kalmayınca, Ruslar, Kafkasya'nın işgalini tamamlamak için harekete geçtiler. Böylece hem

251 N.Berzeg, age., s. 60-61.

252 Kasımov, age., s. 210.

253 Cem Kumuk, *Neredesin Prometheus?*, İstanbul, 2004, s. 32.

Kırım Savaşı ile kaybettikleri prestijlerini geri almakla kalmayarak, daha sonraları 21 Mayıs 1864 tarihinde Kafkasya'yı ve 1897 yılına dek Türkistan'ın tamamını işgal etmekle, XX. yüzyılın en güçlü devletleri arasına girdiler.[254]

Naib Muhammed Emin Zaniko Sefer ve oğlu Karabatır yüzünden istediği gibi hareket edemiyordu. Kesin çözüm aramak için 1857 Nisan ayında Abzeh heyeti ile birlikte İstanbul'a gitmeye karar verdi. Zaniko'nun karşı müdahalesi olmaması için seyahatini gizli tuttu.

Ne varki hem Trabzon'da hem de İstanbul'da Rus casusları kaynıyordu. Naib, karaya çıkar çıkmaz tesbit ve teşhis edilerek, göz hapsine alındı. Muhammed Emin İstanbul'a varınca, Rusya'nın talebi üzerine, Hariciye Nezaretinde bir nevi gözaltına alındı. "Devletin misafirisin" diyerek onu dostlarından ayırdılar. Daha sonra "Şam Valiliği'ne müşavirlik yapacaksın" diye Suriye eyaletine sürgüne gönderdiler.[255]

Naib Muhammed Emin, olanlara bir türlü akıl erdiremez. Buna rağmen moralini de bozmaz. Kısa bir süre sonra sürgün yerinden bir yolunu bularak kaçar, gece gündüz demeden Karadeniz'e doğru at sürer. Altında birkaç at ölür. Karadeniz'de bir tekne satın alır ve 28 Kasım 1857 tarihinde Kafkasya'ya çıkarak Abzehlerin başına lider olarak yeniden döner. Ruslarla olan mücadelesine bıraktığı yerden devam eder.[256]

1857'de Muhammed Emin Şam'dan döndükten sonra, İngiltere'ye yeniden bir müracaatname gönderir ve bunu müteakip İngiltere'ye İmam Şamil'in elçisi Cemaleddin adlı biri gelir. Fakat yazık Kırım Savaşı zamanında müttefikler İmam ile bilvasıta ilişki kurmaya çalışmış olmalarına rağmen, bu defa Cemaleddin, değil resmen kabul edilmek, kendi müracaatına bile cevap alamıyor.[257]

Muhammed Emin, Adıgeleri birleştirip bir "Devlet" sahibi yapma mücadelesinden vazgeçmiyordu. Bu şekilde politikaları birbiriyle bağdaşmıyan

254 Abdullah Demir, *Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler*, İstanbul, 1998, s. 49; Kadir Mısırlıoğlu, *Moskof Mezalimi*, İstanbul, 1970, s. 476.

255 O.Çelik, *Ölümünün 100.Yılında M.Emin*, s. 24; O.Çelik, *Kafkasya III*, s. 71.

256 Polovinkina, age., s. 227; O.Çelik, age., s. 77-78.

257 A.Canbek Havjoko, age., s. 18; A.C. Havjoko, *XIX.Yüzyılda Kuzey Kafkasya*, s. 20.

iki grup oluşmuş oldu. Biri Adıgeleri birleştirip demokratik esaslara dayalı bir devlet oluşturmaya çalışan Muhammed Emin grubu, öteki de Pşi-Workların egemenliği temeline dayanan ve Rusya'yla birleşmeye hazır Zane grubuydu.

1857 yılında, Zaniko Sefer Bey, Sipe nehri kıyısındaki çiftliğinde öldü. Onun Kafkasya'ya gelip, liderlik faaliyetinde bulunması ile bir nifak ve ihtilaf kaynağı yaratılmış oldu ve Çerkesler (Adigeler) ikiye bölünerek, Naib Muhammed Emin'in birlik çalışmaları da engellendi.

Yerine geçen oğlu Karabatır ile Naib Muhammed Emin arasındaki çatışmalar hiçbir zaman son bulmadı.[258] Bu iki taraf kuvvetleri 1857 yılı içinde Tuapse geçidi civarında çatıştılar. Karşılıklı onbeşer kişi öldü ve kırk kişi de yaralandı. Muhammed Emin, kardeş kabileler arasında daha ziyade kan dökülmemesi için kıtalarını geriye çekmişti.[259]

Sefer Bey'e önceki güveni kaybolan Osmanlı ve İngiliz çevreleri, onu Çerkeslerin (Adigelerin) önderi olarak kullanmaktan vazgeçtiler. Bu kez de Adigeler arasında büyük itibar sahibi olan Muhammed Emin'e güvenmek istediler. Londra ve İstanbul'da onun askeri ve siyasi yeteneklerine değer veren çoktu. 1858 yılı sonlarında Osmanlı Harbiye Vekili Reşit Paşa'nın yaverlerinden Yarbay Ömer Bey bizzat Muhammed Emin'e bir mektup getirmişti. Osmanlı yetkilileri silahlı yardım vaat ederek, Rusya'ya karşı mücadeleyi sürdürmek istiyorlardı.[260]

Öte yandan, Kafkasya'da Tuapse bölgesinde bulunan Avrupa birliklerinin komutanı Teofil Lapinskiy (Mehmet Bey) de Muhammed Emin ile sıkı bir temas kurmuştu. Rus ordusundan firar eden Polonyalılardan bir lejyon oluşturmak isteyen T.Lapinskiy, Naib Muhammed Emin'e İngiltere'nin askeri yardım vereceğini de bildirmişti.[261]

Muhammed Emin; İngiltere ve Osmanlı hükümetleri tarafından vaat edilen askeri yardımının gelmemesi üzerine, bütün gücüyle Rus ordularına

258 Baturay Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s.130; İ.Aydemir, age., s. 36.
259 O.Çelik, age., s.27; Ş.Erel, age., s.157; Ş.Kim, age., Şubat, s. 42.
260 Kasımov, age., s. 224.
261 age.

karşı direniyordu. Ne varki, yapılabilecek bir şey kalmamıştı. Bütün cephelerde çözülme başlamıştı.

Paris Barış Antlaşmasını takip eden yıllarda Ruslar Dağlıların (Kafkasyalıların) direnişini kırmak için bütün güçleriyle Doğu Kafkasya Bölgesi'ne yöneldiler. Kırım Savaşı'ndan sonra üç ordudan oluşan bir Rus gücü Çeçenistan ve Dağıstan Bölgelerine gönderildi. General Yevdakimov iki yıllık bir uğraştan sonra ancak 1859 ilkbaharında Vedeno'yu ele geçirebildi. İmam Şamil beraberinde yaklaşık beşyüz kişiden oluşan murid grubuyla son direniş noktası olan Gunib'e çekildi. Prens Baryatinski tarihe en büyük gerilla savaşçısı olarak geçen İmam Şamil'i ele geçirebilmek için kırkbin asker ve kırksekiz toptan oluşan bir yığınak ile Gunib'i kuşattı. İmam Şamil bu kuşatmadan çıkış olamayacağını ve Kafkasya halklarının daha büyük bir felakete maruz kalmamaları için şerefli bir barış yapılmasının daha doğru olacağına karar verdikten sonra 6 Eylül 1859 tarihinde teslim oldu.[262]

İmam Şamil, nihai hedefine ulaşamamış olmakla birlikte; Kafkasya'nın Doğu Bölgesi'nde yüzyıllar boyunca birbiriyle didişip duran ve biraraya gelemeyen Kafkas kabileleri arasındaki kan davaları ve anlaşmazlıkları kaldırarak onların birleşmesini, Batı Kafkasya'da bir imam gibi hareket eden İmam Şamil'in Naibi Muhammed Emin ise, İslamiyet sayesinde Adıge aristokrasisinin zayıflamasına ve toplumsal tabakalar arasında eşitlik düşüncesinin gelişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla; aynı hedef etrafında birleşen Kuzey Kafkasya'da ortak "Bağımsız Kuzey Kafkasya" ülküsünün doğmasını sağlamıştır.[263]

Dolayısıyla, XIX. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya bölgesini işgal etmesini yıllarca geciktirmiştir. Shalaxhue Abu, Muhammed Emin'in İmam Şamil'e yazdığı pek çok mektuptan birinde şöyle yazıyor:

"…Benim senden en büyük dileğim bana yardımcılar göndermendir. Bir imkanı varsa, mutlaka, hem de önümüzdeki güz geçmeden gönder. Aksi halde şu ikisinden birini seçmem için bana izin ver: Ya bu ülkeyi terk edeyim, ya da

262 O.Çelik, age., s. 82; Ş.Erel, age., s. 160-161; C.Kumuk, age., s. 43; İ.Berkok, age., s. 512; J.Baddeley, age., s. 445; O.Çelik, *Ölümünün 100.Yılında M.Emin*, s. 24; C.Barlas, age., s. 237-238, 245.

263 Ufuk Tavkul, "İslamiyetin XIX.Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *B.K.K.Dergisi*, Ankara, 1999, sayı: 20, s. 18.

Rus hükümetiyle uzlaşayım…"[264]

İmam Şamil'in Kaluga'dan gönderdiği farzedilen bir mektupta Ruslarla savaşmaktan vazgeçmesini istemesinin de Naib'in mücadeleden vazgeçmesine neden olduğu da söylenmektedir. Ancak, elimizde İmam Şamil'e ait olduğu söylenen 24 Kasım 1859 tarihli mühürsüz bir mektupta; Çar tarafından kendisine Kaluga'da dayalı ve döşeli olarak tahsis edilen evlerde refah içinde yaşadığı belirtilmekte; bunun dışında, Muhammed Emin'in Ruslarla savaşmaktan vazgeçmesi hususunda herhangi bir talepten sözedilmemektedir.[265]

Nitekim; T.V.Polovinkina, adı geçen eserinde: "Esir düşen İmam (Şeyh) Şamil, Muhammed Emin'e mektup göndermiş ve direnişi sürdürmek veya teslim olmak konusunda kendisinin karar vermesini önermişti. Naib, Abzehlerin genelde savaş istemediğini, liderlerin barıştan yana olduklarını dikkate alarak Rusya yetkililerine silahı bıraktığını bildirdi. T.Lapinskiy'nin yazdığına göre, Naib halkın boşuna zayiat vermesini ve zarar görmesini istemiyordu."[266] diye sözetmektedir.

Gerçekten Muhammed Emin, İmam Şamil'in mücadeleyi bıraktığını duyunca çok üzüldü. Artık sıra, Batı Kafkasya'ya gelmişti. Tamamen yok olmaktansa, Şamil gibi şerefli bir barış yapmanın doğru olacağını düşündü.

Bir bildiri yayınlayarak, ülkedeki bütün liderleri toplantıya çağırdı. Amacı barışı telkin etmekti.

Adegum Bölgesi çökmüştü. Naib'in çağrısına, Ubıhlar ve Şapsığlar karşılık vermediler. Sadece, Abzeh Bölgesi liderleri toplantıya geldiler.[267]

Naib, liderlere ve halka; Rusya'nın, sonsuz savaş gücüne sahip olduğunu anlattı. Kırım Savaşı'nı örnek gösterdi. Osmanlılar dahil, dünyanın en güçlü devletleriyle savaştığını, yenilmesine rağmen birkaç yıl içinde nasıl toparlandığını dile getirdi.

264 s.Abu, age., s. 245.
265 F.Efe, age., s. 290-292.
266 Polovinkina, age., s. 229.
267 O.Çelik, *Kafkasya III*, s. 82.

Uzun konuşmasını, şu şekilde tamamladı:

"Yüzlerce köyümüz yakılıp yıkıldı. Halkı yerinden sürüldü. Her savaşın sonunda, binlerce kadın dul, çocuklar ise yetim kaldı. Daha büyük bir felakete uğramamak için, İmam Şamil gibi, barış yapalım. Lütfen iyi düşünün! Gururumuz yüzünden, varlığımızı ve şerefimizi yok etmiyelim."

Uzun süre tartıştıktan sonra, halk liderleri barışa razı oldular.[268]

Muhammed Emin en yakın Rus birliğinin komutanı ile temas kurdu. Abzeh Bölgesi'nin barış görüşmesi yapmak istediğini bildirdi. Onun bu teklifi, Rus orduları başkumandanlığı tarafından sevinçle karşılandı. Karargâh komutanı, Naib Muhammed Emin'i ve yanındaki 24 Thamate'den oluşan heyeti askeri törenle karşıladı. Birliklerine resmi geçit yaptırdı.

20 Kasım 1859'da Filipson ile bir araya gelen Abzeh heyeti ile yapılan toplantıda; Rusya'ya sadakat yemini etmeleri ve Çar'ın tebalığına geçmeleri karşılığında, Abzehlerin inançları, örf ve adetleri, eski düzenleri, toprakları dokunulmaz kalacaktı. Ayrıca, Abzehler askerlik yapmayacak ve ek vergi ödemeyeceklerdi.[269]

Komutan, barış teklifine çok sevindi. Ancak bu konuda, tam yetki sahibi olmadığını, aracı olacağını söyledi. Naib'i ve yanındakileri, muhafızlar eşliğinde Tiflis'e gönderdi. Rusya'nın Kafkasya genel komutanlığı ve valilik merkezi Tiflis idi. Heyet, burada da iyi karşılandı. Başkomutan, kalıcı bir barış için, Çar'a başvurmalarını istedi.

Muhammed Emin ve diğer delegeler 1860 yılında Petersburg'a, İmparator'un yanına götürüldü.[270]

Naib'in başkanlık ettiği barış heyeti; Tiflis'te olduğu gibi, Petersburg'da da askeri törenle karşılandı. Çar II. Aleksandr tarafından kabul edildi. Kendilerine, daha önce antlaşma yapmak üzere gelen prensler (Pşi) gibi davrandılar.

268 O.Çelik, age., s. 83.
269 Polovinkina, age., s. 229-230.
270 O.Çelik, age., s. 84; B.Özbek, age., s. 130.

Muhammed Emin Çar'a, onun iki tarafında yeralan generallere ve bakanlara şunları söyledi:

"Kafkasyalılar, gururlu ve özgürlüklerine düşkün insanlar. Sanırım, bu hususu sizde biliyorsunuz. Rusya'nın gerçek gücünü bilmediğimiz için sizlerle savaştık. Şimdi ise, bazı doğruları öğrendik. Barış içinde, birlikte yaşayabileceğimizi düşündük. Bu dilekle huzurunuza geldik."

Ayrıca, Muhammed Emin Çar'a; artık, hayattan elini eteğini çekeceğini, hacca gitmek istediğini söyledi. Yardım etmesini rica etti.

Görüşmeler sırasında; Çar'a sadakat yemini eden heyet üyelerine Abzeh yöresinde yeni Rus kale ve müstahkem mevzileri kurulmayacağı sözü verildi. O sırada Çarlık yönetiminin amacı Abzehleri tarafsız tutmak ve böylece bütün gücüyle Şapsığlara saldırmaktı.[271]

Kafkasya Orduları Başkumandanı A.I.Baryatinski bu durumu şu şekilde açıklamıştı: "Kuban ötesinde taarruz harekatı başlatırken benim başlıca amacım Abzehleri zararsız hale getirmektir. Onların bu yıl içinde hiçbir düşmanca hareket yapmaması esastır." Rus askeri komutanlığı Abzehlerle ilgili olarak kesin kararını, Şapsığları itaat altına aldıktan sonra verecekti.

Abzeh-Rus barış antlaşması imzalandıktan sonra, barış heyeti, aynı yolu izleyerek, Taman Bölgesi'ne döndü. Muhammed Emin burada gruptan ayrılarak bir ticaret gemisiyle İstanbul'a gitti.[272]

Naib'in, Abzeh Thamateleri ile ayrılması hazin oldu. İki taraf, gözyaşlarını tutamadılar. Ünlü lider hüzünlü bir sesle veda etti:

"Bana inandınız, yıllarca peşimden yürüdünüz. Bu hususu, hiçbir zaman unutmayacağım. Abzeh halkına selamlarımı ve iyi dileklerimi iletiniz. Hakkınızı helal ediniz !" dedi.[273]

271 Polovinkina, age., s. 230.

272 O.Çelik, age.

273 Polovinkina, age., s. 229-230; Kasımov, age., s. 225; İ.Aydemir, s. 53; C.Barlas, age., s. 220; İ.Berkok, age., s. 516; O.Çelik, age. s. 82-84; O.Çelik, *Muhammed Emin,* s. 24; H.Ersoy-A.Kamacı, *Çerkes*

Rusya açısından Abzeh-Rus barış sözleşmesi bir oyundan ibaretti. Hiçbir zaman vadedilen şeyler yerine getirilmedi.

İmam Şamil'e karşı kazandıkları savaşın neşesiyle sarhoş olan Ruslar Batı Kafkasya'daki Adıge ahalisinden esasen kurtulmaya ve bu maksatla bütün yerli ahaliyi Türkiye'ye sürmeye karar verdiler.

General A.İ. Baryatinski, 1860'da Rusya İmparatorluğu Savaş Bakanı N.O. Shozanet'e şunları yazıyordu: "Batı Kafkasya'da hakimiyetimizi kesin olarak yerleştirebilmemiz için tek güvenli yol, silahlı Kazak nüfusu dağların iki yanından saldırıya geçirerek dağlık bölgeyi ve yamaçlardaki toprakları ele geçirmeleridir."[274]

General Milyutin'in de yazdığı gibi, Şubat 1860'da Baryatinski Çarla görüşmelerde bizzat bu konuyu gündeme getirmişti. Baryatinski, Kafkasyalıların bir kısmının Osmanlı topraklarına sürülebileceği konusunda Çar ve hükümet üyelerini ikna edebildi. Siyasi, askeri ve stratejik yararlarla birlikte Kafkasyalıların bölgeden sürülmesi, Rusya'da toprak sorununun çözümünde de önemli avantaj sağlayacaktı.[275] Adigelerin (Çerkeslerin) tarihi faciasına yol açan bu korkunç proje işte böyle ortaya çıkmıştı.

Kafkasya Danışma Kurulu Kafkasyalıların sürülmesi konusunu görüşürken faklı düşüncelerde ortaya atıldı. Sürgün planına karşı çıkan bazı yetkililer şu gerçeklerle itiraz ediyorlardı:

1.Çerkeslerin (Adigelerin) sürülmesi, oldukça acımasız, aşırı sert, haksız ve insanlık dışı uygulamadır.

2.Baryatinski'nin önerdiği şekilde Kafkasyalıların toprakları gasp edilerek Rus göçmenlerine (Kuban Kazakları ve Rusyalı başka göçmenlere) verilirse, bölgedeki halkların direnişi daha da yoğunlaşacak ve yeni felaketler yaşanacaktır.

3.Çerkesler binlerce yıldır ezeli topraklarında oturan yerli halktır ve onların

Tarihi, İstanbul, 1994, s. 118; A.C.Havjoko, *Kuzey Kafkasya Trajedisi*, İstanbul, 1994, s. 15.

274 A.Y.Cirg, age., s. 60.

275 Polovinkina, age., s. 232.

sürülmesi uluslararası kamuoyunu rahatsız edecek, Avrupa'da diğer ülkelerde uzun süre Rusya prestij kaybedecek, saygınlığına gölge düşecektir.

4.Ruslar, bölgede uzun vadede uyum sağlayamazlar. Çünkü, arazi yapısı, doğal şartlar, iklim ve diğer faktörler Rus Kazakların iskanı için uygun değildir. Uzun vadede bölge nüfus kaybedecektir.[276]

Ne varki Rus ordusunun başkumandanı A.I.Bayatinski, Çerkeslerin kayıtsız şartsız sürülmesini Batı Kafkasya'daki savaşın başlıca amacı olarak görüyordu. Bölgeyi Rusya'ya katmanın tek yolu, onu yerli halktan arındırmaktı.

Bu plan, tarihe Adıgelerin celladı olarak geçen Kuban Bölgesi birliklerinin komutanı N.İ. Yevdokimov tarafından 1860'dan itibaren Kuban Bölgesi'nde Adegum, Şapsığ ve Labe adlarındaki üç büyük birliğin harekata geçirilmesi ile uygulanmaya başlandı.[277]

1861'de Çerkesya'ya İstanbul'dan Osmanlı Yüzbaşısı Smel (Ubıh), Hasan Efendi (Şapsığ) ve bir İngiliz gelmişlerdi. Onlar Kuban ötesindeki Adigeler (Çerkesler) arasında Rusya'ya karşı ortak bir Çerkes savaşı açılması yönünde propaganda yapıyorlardı. Buna göre, Çerkesya'da bütün Kafkasyalılar birlik halinde Rusya'ya karşı savaşmayı kabul edeceklerdi. Bu durumda İngiltere ile Osmanlı Hükümeti Fransa'nın da desteğiyle "Bağımsız Çerkesya" için her türlü mali ve askeri yardımı sağlayacaktı.[278]

Bu durum karşısında; Kuzeybatı Kafkasya'da N.I.Yevdokimov'ın komuta ettiği işgalci Çar ordularına karşı sürdürülen mücadeleye yeni bir boyut kazandırmak amacıyla Abzehler, Ubıhlar ve Şapsığlar tekrar biraraya gelerek, 13-14 Haziran 1861'de Soçi nehri vadisinde "Çerkes Özgürlük Meclisi" adı verilen ve 15 "ülema"dan oluşan bir Konsey (Parlemento) oluşturdular.

Dini karakter taşımayan Çerkes Devleti'nin kuruluşu Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, İngiltere ve Fransa Devletlerine bildirildi.[279]

---

276 Polovinkina, age., s. 233.

277 Polovinkina, age., s. 240; A.Y.Cirg, age., s. 61.

278 Kasımov, age., s. 226.

279 Polovinkina, age., s. 236; Semen Esadze, *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali*, Ankara, 1999, s. 80;

Ubıh Hacı Giranduk Berzeg'in başında bulunduğu 15 kişilik meclis üyeleri arasında Adigelerin ünlü askeri liderlerinden Zaniko Karabatır, İsmail Barakay-İpa Dziaş, Biş Hasan Efendi, İbrahim Efendi ve devamı bulunuyordu. Meclis, hâkimiyetindeki toprakları oniki bölgeye ayırdı.

Her bölgeye birer müftü, birer kadı ve birer muhtar atadı. Yönetimi oluşturduktan sonra vergi almaya başladı. Düzenli ordu kurmak için, her yüz hane beşer atlı vermek zorundaydı. Meclisin mahkeme binası, camisi ve misafirhanesi bulunuyordu.

Meclis, İmam Şamil ve Naib'i Muhammed Emin'in kurduğu imamlıktan farklı olarak dini karekter taşımıyordu. Faaliyetlerinin temelinde, yönetimin ortak yürütülmesi ve yönetim organı kadroların seçilmesi bulunuyordu. Meclis, İstanbul'da kurulmuş Çerkes Cemiyeti ile irtibat halinde çalışıyordu.[280]

Kutais Genel Valisi N.P. Kolyubakin, meclisin faaliyetlerini Kafkas Ordusu Başkomutanına bildirirken şöyle diyor: "Görülüyor ki Kafkasya'nın kaderini belirleyebilecek Kont Yerdokimov'un birliklerine karşı, boyun eğmeyen toprakların bütün canlı güçleri eşi görülmemiş şekilde birleşmiş…".

Her şeyden önce meclis, Çar hükümetiyle yaptığı görüşmeler yoluyla savaş bitirme girişiminde bulundu. 11 Eylül 1861'de Çar II. Aleksandr, Kuban'da bulunduğu sırada Adıge ve Ubıh temsilcilerini kabul etti. Çerkesler, eskiden beri yaşadıkları yerlerde kalmalarına imkan verilirse Rusya İmparatorluğu tebasına geçmeyi kabul ettiler. Aksi halde savaşa devam edeceklerini bildirdiler.

Fakat II.Aleksandr'ın cevabı sert ve acımasızdı: "Size düşünmeniz için sadece bir ay süre tanıyorum. Bir ay sonra Kuban boyunda size gösterilen yerlere taşınmayı kabul edip etmediğinizi Kont N.I.Yevdokumov'a bildireceksiniz veya Osmanlı ülkesine göç edeceksiniz."[281]

Raşad Tuğan (Tuganov), "Rusya ve Avrupa Basınında Çerkes Sürgünü", (Türkçesi: Murat Papşu), *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, İstanbul, 2004, s. 47; A.Grigoriantz, age., s. 94; A.Y.Cirg, age., s. 61; Kasımov, age., s. 226, 244.

280 H.Ersoy-A.Kamacı, age., s. 118-119; Polovinkina, age., s. 236; S.Esadze, age., s. 80, 82, 85-86; A.Y.Cirg, age., s. 61; A.Grigoriantz, age., s. 93.

281 Kasımov, age., s. 245.

Dağlardan inenlere yerleşmeleri için gösterilen topraklar ya bataklık ya da çorak yerlerdi Gerçekte sunulan seçenek iki değil bir taneydi: Osmanlı topraklarına gönderilmekti.

Her yerde ve makamda Kafkasyalılara aynı cevap veriliyordu: "Ya Kuban boyu çukur ovalar, ya da Osmanlı toprakları."

Oysa ki daha savaş kaybedilmemişti, ve Çerkesler hala hatırı sayılır bir güç olarak Rusların karşısındaydılar. Çerkesler bu adaletsiz ve zalimce istekleri reddettiler ve askeri faaliyetler yeniden arttı.

Ancak Ruslar savaşı, geçte olsa, kazanacaklarını biliyorlardı. Petersburg'da 10 Mayıs 1862'de Çerkes Muhacereti ile ilgili "Kafkas Komisyonu"nu kurmuşlardı bile.[282]

1862'de "Çerkes Özgürlük Meclisi" İsmail Barakay-İpa Dziaş başkanlığında bir heyeti İstanbul'a gönderdi. Çerkes heyeti Sadrazam'a bir dilekçe ile başvurarak Rusya ile savaş için himaye ve askeri yardım talebinde bulundu.[283]

Daha sonra; Çerkes Özgürlük Meclisi oluşturduğu heyetten üç kişiyi İstanbul'daki "Çerkes Komitesi", Paris ve Londra'ya gönderdi. Amaç Fransa ve İngiltere'nin tutumuna ilişkin bilgi edinmekti. Heyet Çerkesya'ya döndükten sonra "Avrupa bize yardım yapmaya kararlıdır."[284] diye açıklama yaptı.

1862 yılının başında, daha İstanbul'da bulunan Muhammed Emin'e, "Çerkes Özgürlük Meclisi" tarafından; İsmail Barakay-İpa Dziaş başkanlığında oluşturulan Şapsığ, Natuhay, Ubıh ve Abzehler'den oluşan heyet gelerek "geri dönüp mücadeleyi idare etmesini" rica etmişlerdi. Batı Kafkasya'nın kendi başına Rus istilasına mukavemet edemeyeceğini gören Muhammed Emin, heyete memleketlerine dönmesini ve Rus kumandanlığı ile muvakkat antlaşmaya girişerek Adıgelerin Türkiye'ye topyekün göçetmelerine mani

282 Polovinkina, age., s.238-239; S.Esadze, age., s.85-86; Barasbi Bğajnoko (Bğajnokov), "Çar II. Aleksandr'ın Abzahlerle Görüşmesi", (Türkçesi: Murat Papşu), *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, İstanbul, 2004, s. 96-97; A.Y.Çirg, age., s. 62.

283 Kasımov, age., s. 226.

284 age.

olmayı tavsiye etmiştir. İstanbul'dan Adıgey Bölgesi'ne gönderdiği müteaddit beyannamelerinde de aynı şeyleri tavsiye ediyordu. Sözkonusu heyetin İstanbul dışında, Paris ve Londra'ya da yaptıkları yardım çağrıları karşılıksız kaldı.[285]

A.G.Dzidzariya'nın verdiği bilgiye göre, İstanbul'daki "Çerkes Cemiyeti"nin topladığı paralarla İngiltere'den birkaç bin flinta tüfeği dışında, Londra'da kurulan "Çerkez Komitesi" tarafından, İngiliz Hükümeti'nin ve Parlementosu'nun "cesur ve kahraman Dağlıların (Kafkasyalıların) haklarını" savunması için İngiltere Kraliçesi Viktorya nezdinde 26 Ağustos 1862 tarihinde yazılı olarak yapılan başvuru girişimi maalesef sonuç vermedi.[286]

Çerkesler direnişlerine dağınık bir şekilde devam ettiler. Natuhaylar 1860 yılında yenilip safdışı bırakılmıştı. 1861-1862 yıllarında Laba ve Bela ırmakları arasındaki topraklar Çerkeslerden tamamen boşaltılmıştı. Rus askeri harekatı 1862-1863 yıllarında Pşeh ırmağı havzasına kaydırıldı.

Ondan sonra ise, Psış ırmağına doğru yani Abzeh Çerkeslerinin toprakları saldırıya uğradı.

Yukarı Abzehler, Ubıh ve Şapsığlar'ın bir kısmı bir yıl kadar daha direndiler. 1864 yılında Kafkasya dağ silsilesinin en yüksek sırtlarını aşan Ruslar Tuapse'ye çıkarak Şapsığları da tamamen saf dışı bıraktı.

Bunlardan sonra sıra hala kahramanca direnen Ubıhlara geldi.

Ruslar son hamleyi Mızımta ırmağı vadisinde yaptılar. Bu bölgede bulunan Ahçıpsı, Ayıbga ve Ciget Abazalarının üzerine yürüdüler. Kafkasyalılara kesin boyun eğdirme planını tamamlayan Kafkas ordusuna bağlı askeri birlikler, Ahçıpsı toprakları içindeki Kbaada vadisinde 21 Mayıs 1864 tarihinde düzenlenen dinsel ve resmi geçit töreninin ardından, yayımlanan bir beyanname ile bütün Rusya halkına ve dünyaya "Kafkas Savaşları"nın zaferle bittiğini, Kafkasya'nın ebedi olarak Rusların olduğunu bidiriyordu.[287]

---

285 A.Canbek Havjoko, *Muhammed Emin* s. 19; İ.Aydemir, age., s. 53-55; C.Barlas, age., s. 517-518.

286 Polovinkina, age., s. 242; C.Kumuk, age., s. 46-49; W.G.Cabağı, age., s. 70.

287 Polovinkina, age., s. 246-258; İ.Aydemir, age., s. 55; Kasımov, age., s. 243; Erso-Kamacı, age., s. 118; İ.Berkok, age., s. 525; K.Kaflı, age., s. 179; A.Canbek, *K.K.Trajedisi,* s. 18; Ramazan Traho, *Çerkesler,*

Tüm söylenenlerden çıkan sonuç ise şudur: Muhammed Emin'in Batı Kafkasya'da çalıştığı yıllar Rusların Adıge vatanına saldırdıkları zamana rastlamaktadır. Kendisini İmam Şamil desteklemişse de Osmanlı paşalarından destek ve anlayış görememiştir. Osmanlı yönetimi genellikle Zaniko Sefer Bey'i desteklemiş, bazen de Naib'e yardımcı olmuştur.[288]

Naib Muhammed Emin, gerçekten zeki ve kabiliyetliydi. İnançlı ve kararlıydı. İlk iki yıl içinde Adıge dilini en iyi şekilde öğrenmiş, bölgenin coğrafi yapısını, insan karekterlerini tanımış ve kime nasıl hitap edeceğini kavramıştı.

Onun döneminde, Abzeh Bölgesi'nde bir halk meclisi teşkil edilmişti. Mecliste kendisinin güvenini kazanmış kişilerden Abzeh başkanları Cendere Hacı Hasan, Bersebey, Abdullah İsmail Efendi, Hacı Zade, Haniko Muhammed, İbrahim Hanoğlu bulunuyordu. İhtiyaç duyduğu anda Naib başkanlar meclisini topluyordu. Yönetimde şeriat kuralları ağır basıyor, Adıge gelenekleri gözardı edilmiyordu.[289]

Ulusun yüzyıllardan beri alışageldiği geleneklere önem vermek gerektiğini Muhammed Emin bilmiyor değildi. Bu nedenle de ulusal gelenekler ile şeriat kurallarını birarada yaşatmaya uğraşıyor, şeriatı zorla yerleştirmek için çalışmıyordu.

Bu şekilde hareket etmekle yalnız hür köylülerin değil, Pşi ve Workların da desteğini kazanıyordu. Pşi ve Worklar kaybetmiş oldukları hakimiyetlerini onun sayesinde yeniden elde edebileceklerini umuyorlardı. Sonuçta Adıgelerin benimseyebileceği bir sistem oluşturmuştu.[290]

Yargılama işi her alanı kapsayacak şekilde ve taviz verilmeden uygulanıyordu. Adıge geleneğinde olmayan yeni cezalar da getirilmişti. Aynı şekilde düşmanla işbirliği yapanlar da sert şekilde cezalandırılıyor, hırsızların elleri kesiliyordu. Naib'in emirlerine uymayanlar hapse atılıyordu. Emirlere uymayan başkanlar (starşına) da affedilmiyordu. Örneğin, Mehoş feodallerinden Bağersiko

(Türkçesi: Gülden Kangal), İstanbul, 2007, s. 74-77.

288 Ş.Kim, age., Şubat, s. 42.

289 Ş.Kim, age., Ocak, s. 38.

290 age.

Muhammed Ceriy'in düşmanla yakın ilişki içerisinde olduğu öğrenilince ölüm cezasına çarptırılmıştı.[291]

Halk getirilen vergi sistemini de kabul etmişti. İlk defa, bir hazine oluşturulmaya başlanmıştı. Tek elden toplanan gelirler, yönetimi rahatlatmıştı.

İmam Şamil'i örnek alan Muhammed Emin, Batı Kafkasya'da bir sanayi hareketi oluşturmak amacıyla; 1851 yılında Avrupalı subay ve madenci bulması için İstanbul'a bir temsilci gönderdi. Bu temsilci Polonyalı Ajan Koşsielski ve Çaykowski ile bağlantı kurdu. Bu kişiler Prens Çartoriski'nin de onayı ile Z. Jordan adındaki Polonyalı bir subay askeri danışman sıfatıyla Kafkasya'ya göndermek üzereyken, Osmanlı'dan para yardımı gelmemesi üzerine harekete geçilemedi.[292]

Bunun üzerine, Kafkas-Rus Savaşı'nda esir alınan Rus ve Kazak askerlere iyi davranarak, şevkat ve iyi niyetlilik göstermeye başladı. Muhammed Emin, Aksu (Belaya) akarsuyu üzerindeki karargahında bir tür Hristiyan asker kampı kurmuştu. 1855'de orada yaklaşık 800 firari asker vardı. Muhammed Emin bu firarilerden askeri amaçla da yararlanmayı düşünmüş ve ülke için hayati öneme sahip topçu birliklerini bu kişiler sayesinde oluşturmayı planlamıştı. Naib ikamet ettiği yerde barut atölyesi oluşturmuş, Kafkasya'ya gelen bir Polonyalı da top imalathanesi açmıştı. Ayrıca, ele geçirilen topların tamiri için atölye de kurmuştu.[293]

Şüphesiz, tasarlanan şeyler kolay gerçekleşmiyor, halk tarafından hemen benimsenmiyordu. Geri planda kalan bazı liderler, durumlardan hoşnut değillerdi. Fırsat buldukça yapılanları tenkit ediyor, Naib'in aleyhinde propaganda rüzgarları estiriyorlardı. Özellikle, onun din ve inanç konusundaki katı tutumunu bir nevi koz olarak kullanıyorlardı.

Halbuki o, mücadeleye boş elle çıkmıştı. Adıgey Bölgesi'ne geldiği zaman çevresinde kimse yoktu. Buna bakmayarak kısa bir zamanda kuvvetli bir birlik, askeri güç yaratmaya muvaffak olmuştu. Kendisine mani olmak küstahlığında

291 age.
292 İ.Berkok, age., s. 515.
293 Polovinkina, age., s. 220.

bulunanları ezdi ve yıllarca kayıtsız şartsız bir hükümdar gibi hükmetti. Bu gibi muvaffakiyetler, yalnızca dehaları yılmaz bir cesaretle taçlanmış olanlara nasib olur.[294]

Muhammed Emin Batı Kafkasya'da (Adıgey Bölgesi'nde) ki, 12 yıla yakın faaliyetine yekun vururken, bu faaliyetin ne kadar çetin koşullar içerisinde cereyan ettiğini görüyoruz.

Yerli aristokrasinin dağıtıcı faaliyeti; İngiltere, Fransa ve Osmanlı Türkiye'si arasında nüfuz rekabeti tam denilebilecek derecede maddi imkansızlık v.s. bütün bunlar faaliyeti zorlaştırıyordu. Bütün bu çetin şartlar içerisinde bile Muhammed Emin dağınık Adıge kabilelerini birleştirmeye ve onları İmamatın siyasi sistemine dahil ederek, Batı Kafkasya'da (Adıgey'de) devlet teşkilatı kurmaya muvaffak olmuştur.[295]

O halde; Batı Kafkasya'da görülen devrim hareketleri dolayısıyla Muhammed Emin'i tenkid etmek doğru değildir. Çünkü memleketin (tüm Kuzey Kafkasyalıların) bir devrime ihtiyacı kesindi. Bunda çok geç kalındığı da muhakkaktı.

Kuzey Kafkasya'da bir devrim oldu. Bu hareket memleketi demokrasiye yaklaştırıyordu.

Böylece bu harekatın bir tepki uyandıracağı tabiidir. Çünkü bu bir devrim ve başkalaşımdır, yenileşmedir.

Unutmayalım ki, Muhammed Emin aynı zamanda oluşturduğu seksenbin kişilik güçlü Birleşik Kafkasya Ordusu'yla, tam 12 yıl kat kat üstün Rus kuvvetlerine karşı ülkenin birliğini ve bağımsızlığını savunmuştur.

İmam Şamil'in 1859 yılında teslim oluşundan sonra, İmam'ın son Kuzeybatı Kafkasya Naib'i Muhammed Emin'e bağlı muridler burada 1864'e kadar 5 yıl daha mücadeleye devam etmişler ve bu son direniş grubu da 1864 yılında silahlarını bırakmak zorunda kalmışlardı. Batı Kafkasya bölgesi terk edilmişti.

294 A.Canbek, *Muhammed Emin*, s. 19.

295 age.

Öyleki Tuapse'den Bzybi'ye kadar olan bölgede Dağlıların (Kafkaslıların) yaşadığı yanlız bir köy kalmıştı.

Böylece kanlı "Kafkasya'nın işgali" sona ermiş oldu.[296]

İmam Şamil ve dolayısıyla Muhammed Emin'in başarısızlığı bazı sebeplere bağlanabilir.

Bunlardan başlıcaları, sayı ve silah bakımından düşmanı mukayese edilemeyecek kadar üstün olması, dışarıdan yardım alınamaması, bir kısım hariç, Çerkes (Adıge) kabilelerinin, aristokrat ve sınıflı bir yapıya sahip olmalarından dolayı, eşitliğe, köleliğin kaldırılmasına dayalı olan muridizm hareketine tam sahip çıkmamaları… şeklinde sıralanabilir.[297] Kafkasya'yı ne pahasına olursa olsun ele geçirmeye karar vermiş, sebatkar ve inatçı, aynı zamanda her türlü imkana sahip dev bir düşmana karşı, inanç ve azminden başka birşeyi olmayan bir avuç kahramanın bu kadar dayanması bile muazzam bir olay olarak görülmelidir.[298]

Temel faktör ise, dünya şartlarının tamamen bu hareketin aksi istikametinde gelişmekte olmasıdır, denebilir.[299]

XIX. yüzyıl materyalist felsefenin gittikçe güçlendiği, buna karşılık İslamiyet dahil bütün dinlerin dünyada etkisini kaybettiği bir dönemdir. Böyle bir zamanda İmam Şamil ve Naibi Muhammed Emin'in, çok farklı etnik kökene mensup kavimleri din esasında birleştirmeyi başarmakla birlikte; bu birlik, dünyada tersine rüzgarların estiği ve Osmanlı gibi dünya Müslümanlarının hamisi olan tek güçlü devletin gerileme süreci içinde ortaya çıkmas bir kısım hariç Çerkes (Adıge) kabilelerinin aristokrat ve sınıflı bir yapıya sahip olmalarından dolayı, eşitliğe, köleliğin kaldırılmasına dayalı olan " Muridizm " harekatına tam sahip çıkmamaları sebebiyle hedefine ulaşamamıştır.[300]

---

296 İsmail Özsoy, *Dağıstan'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İzmir, 1997, s. 130; W.G.Cabağı, age., s. 70; Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara, 1991, s. 25; s.K. Bushayev, age., s. 24.

297 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul, 1993, s. 53.

298 İ.Özsoy, age., s. 131.

299 age.

300 İ.Özsoy, age., s. 131; B.Habiçoğlu, age., s. 53.

Kafkasyalılar'ın bu savaşta yenilmelerinin belkide en önemli nedeni, kan gölünde boğulmalarından ve maddi araçlardan yoksun oluşlarından çok, savaşın örgütlenemedikleri ve birlik içinde bulunmadıkları bir durumda başlamasıdır.

Nitekim, (Küçük) Kaynarca Antlaşması (17 Temmuz 1774)'ndan bu yana Adige (Çerkes) milletine önder olmuş prens ve beyler, yani önderler, yeterli liyakatte ve kabiliyette kimseler değillerdi. Milli felaketlerin yaşandığı bu dönemde Adige toplumunun dağılması, yok olması kaçınılmazdı. Bu koşullarda liderler enerjilerinin önemli bir kısmını bu eksiklikleri gidermeye çalışmakla harcıyorlardı. Bunun sonucu olarak da zamanlarının önemli bir kısmını savaş dışı işlere ayırmak zorunda kalıyorlardı.

Adige topraklarının Ruslar tarafından işgal ve kolonize edilmesinin vebali yalnız ve yalnız Adige toplumuna önder olmuş, her biri kendi kabilesine lider olup, mahalli otoritesini kaybetme endişesinden başka milli denecek bir gailesi bulunmayan liderlerindi.

İç nedenlerin dışında savaşın Kafkasyalılar aleyhinde sonuçlanması, büyük ölçüde, dış siyasal nedenlere de dayanmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EMİN'İN TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ

Naib Muhammed Emin'in Türkiye'ye ilk ziyareti İmam Şamil'in talebi doğrultusunda, Sultan II. Mahmud dönemine (1808-1839) tesadüf etmektedir. Sultan Mahmud tarafından pek büyük bir hüsnü kabul gören Naib Muhammed Emin başkanlığındaki heyetin, Kafkasya'ya silahlı bir yardım yapılması hususundaki arzuları yerine getirilmemişse de Sultan Mahmud, İmam Şamil'in diğer iki büyük naibine de Anadolu beylerbeyi yani saadetlü paşa hazretleri ünvanlarını vermişti.[301]

Ömrünün en önemli ve faal yıllarını Çerkezistan kabileleri arasında teşkilat kurmakla geçiren Naib Muhammed Emin, Kırım Savaşı patlak verip de Rusya'ya karşı muazzam bir darbe indirmek fırsatı hasıl olunca, İmam Şamil tarafından tekrar İstanbul'a gönderilerek Sultan Abdülmecid (1839-1861) nezdinde önemli girişimlerde bulunmak üzere görevlendirilmişti.[302]

Temmuz 1853 ayı içerisinde durup dururken Prut nehrini geçerek Osmanlı

301 Cafer Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul, 1999, s. 222; T.Mümtaz Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, İstanbul, 1994, s. 312.

302 C.Barlas, age., s. 224; T.M.Göztepe, age., s. 312.

topraklarına tecavüz eden Rus ordusunun bu hareketi karşısında İmam Şamil'in tasarladığı strateji planını yetkililere iletmek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Naib Muhammed Emin Paşa'nın yanında İstanbul'a gelirken hastalanarak Trabzon'da kalan Çerkes beyzadelerinden İsmail Bey'e, Paşa'ya Çerkezistan'da yardımcı olması için Osmanlı Hükümeti'nce maaş tahsis edilerek görevlendirilmiştir.[303]

1855 yılından itibaren Fransızların gözdesi haline gelen Zaniko Sefer Bey'in yeniden ortaya çıkışı, Naib Muhammed Emin tarafından başlatılan birlik çalışmalarını engelledi.[304]

Bu durum Rusların işine yaradı. Naib Muhammed Emin Zaniko Sefer ve oğlu İbrahim Karabatır yüzünden istediği gibi hareket edemiyordu. Kesin çözüm aramak için Nisan 1857 ayında Abzeh heyeti ile birlikte İstanbul'a gitti.[305]

Naib Muhammed Emin İstanbul'a varınca, Rusya'nın talebi üzerine, Hariciye Nezaretinde bir nevi gözaltına alındı. "Devletin misafirisin" diyerek onu Abzeh heyetinden ayırdılar. Daha sonra "Şam Valiliği'ne müşavirlik yapacaksın" diye Suriye eyaletine sürgüne gönderdiler.[306]

Naib Muhammed Emin Paşa ile birlikte İstanbul'a gelip tekrar Çerkezistan'a dönen ve 48 kişiden oluşan Abzeh heyetinin 14.000 kuruş tutan vapur ücreti Osmanlı hazinesinden karşılanmıştır.[307]

Naib Muhammed Emin, olanlara bir türlü akıl erdiremiyordu. Buna rağmen moralini bozmadı.

Kısa bir süre sonra sürgün yerinden bir yolunu bularak kaçar, gece gündüz demeden Karadeniz'e doğru at sürer. Altında birkaç at ölür. Karadeniz'de bir tekne satın alır ve 28 Kasım 1857 tarihinde Kafkasya'ya çıkarak Abzehlerin başına lider olarak yeniden döner.Ve Ruslarla olan özgürlük mücadelesine

303 Göztepe, age., s. 313; A.MKT.NZD.1273, 198/64 Ş.26.

304 T.V.Polovinkina, *Çerkesya*, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 2007, s.222.

305 Polovinkina, age., s. 227.

306 Polovinkina, age.; O.Çelik, "Ölümünün 100.Yılında Muhammed Emin", *B.K.K.Dergisi*, Ankara, 2001, sayı: 28, s. 24.

307 A.MKT.NZD.1273, 198/64, Ş.26.

bıraktığı yerden devam eder.[308]

Naib Muhammed Emin, İmam Şamil'in 6 Eylül 1859 tarihinde mücadeleyi bıraktığını haber alınca çok üzüldü. Artık sıra, Batı Kafkasya'ya gelmişti. Tamamen yok olmaktansa, İmam Şamil gibi şerefli bir barış yapmanın doğru olacağını düşündü. Adegum'da Abzeh liderleriyle yaptığı görüşme sonunda, halk liderleri barışa razı oldular.[309]

Naibin Başkanlık ettiği 24 kişilik Abzeh barış heyeti 1860 yılında Tiflis üzerinden Petersburg'a İmparator'un yanına götürüldü.[310] İmparator Çar II. Aleksandr onları askeri törenle karşıladı. Heyete diğer Çerkes Prensleri (Pşiler) gibi davrandılar.[311] Abzeh-Rus Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, heyet aynı yolu izleyerek, Taman Bölgesi'ne döndü. Burada, o zamana kadar Türkiye'ye göçün aleyhinde bulunduğu halde, gruptan ayrılarak bir ticaret gemisiyle İstanbul'a giden Muhammed Emin, buna rağmen mücadeleyi Kafkasya dışında devam ettirmek için imkanlar aramaya koyuldu.[312]

İstanbul'da bulunan Adam Çartoritski ile yaptığı anlaşmaya göre; Leh muhacirlerine Batı Kafkasya (Adıgey) topraklarında lejyonlar teşkili hakkı veriliyordu. Her lejyonere beş hektar arazi verilecekti. Buna karşılık Adam Çartoritski Avrupa devletleriyle olan itibarından bilistifade Muhammed Emin'e yardım temini sözü vermekte idi. Fakat işbirliği arzu edilen neticeyi vermedi.[313]

Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) İstanbul'da bulunan Kafkasyalıların ileri gelenlerinin 1841 yılında kurdukları "Çerkes Cemiyeti" faaliyetini 1922 yılına dek sürdürmüştür.

---

308 O.Çelik, age., s. 24; İzzet Aydemir, *Göç*, Ankara, 1998, s. 52-53; Ahmet Canbek Havjoko, "Muhammed Emin", *Dağıstan K.Dergisi*, Yalova, 1999, sayı: 8-10, s. 18.

309 O.Çelik, age., s. 24.

310 Polovinkina, age., s. 230; Şıbzıho Kim, "Muhammed Emin ve Adigeler", (Türkçesi: Çetaw İbrahim), *Marje Dergisi*, İstanbul, 1993, Şubat, s. 42.

311 Baturay Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, Ankara, 1991, s. 130.

312 O.Çelik, age., s. 24; Kadircan Kaflı, *Kuzey Kafkasya*, (Hazırlayan: Erol Cihangir), İstanbul, 2004, s. 177; A.Canbek Havjoko, age., s. 19.

313 H.Kasımov-A.Kasımov, *Çerkes Soykırımı*, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 1995, s. 224-225; A.C.Havjoko, age., s. 19

Tamara V. Polivinkina'ya göre; aynı yıl içinde (1841) Kafkasya'da Çerkezistan denilen Adıgey Bölgesi'nde Psekhe akarsuyu mevkiinde Abzeh, Şapsığ, Natuhay ve Ubıh'ların temsilcilerinin katılımıyla "Çerkes Özgürlük Meclisi" toplandı. Düzenlenen toplantıda ortak bildiri şeklinde kabul edilen beyannamede şu husus dikkati çekmektedir:[314]

"Bizim ilk ve başlıca görevimiz şeriata uymaktır. Bizden hiç kimse düşman gavurla ilişki kuramaz. Gavurlarla dostluk kurmak caiz değildir. Bu nedenle onlarla barış ve ilişkiler kurma önerileri kabul edilemez… Ruslar ülkemize ayak bastığında herkes silaha sarılarak tehlike bulunan yere gitmek zorundadır."

Kasımov adı geçen eserinde; Çar'ın, Muhammed Emin'e ömür boyu yıllık 3.000 ruble emekli maaşı bağlandığından sözetmektedir.[315] Aslında, böyle bir durumun varid olmadığı, maliye nezaretine yazılan bir yazıdan anlaşılmaktadır.

Bu belgede; İstanbul'a gelen Muhammed Emin, 12 kişiden oluşan ailesi ile birlikte misafir kalacakları Ahmet Bey'in hanesine, 1278 yılı Rabüülevvel ayının sekizinci gününden itibaren masrafları karşılanmak üzere, günlük 250 kuruş taamiye (yiyecek parası) tahsis edildiği belirtilmektedir.[316]

1862 yılının başında, daha İstanbul'da bulunan Muhammed Emin'e Batı Kafkasya'daki (Adıgey) "Çerkes Özgürlük Meclisi" tarafından; İsmail Barakay-İpa Dziaş başkanlığında oluşturulan Şapsığ, Natuhay, Ubıh ve Abzehlerden oluşan bir heyet gelerek "geri dönüp mücadeleyi idare etmesini" rica etmişlerdir. Fakat Batı Kafkasya'nın kendi başına Rus istilasına mukavemet edemeyeceği gerçeğini sezen Muhammed Emin ise, heyete memleketlerine geri dönmesini ve Kafkas Rus Kumandanlığı ile muvakkat bir anlaşmaya girişerek Adıgelerin Türkiye'ye topyekün göçetmelerine mani olunması tavsiyesinde bulunmuştur.[317]

Çerkesler (Adıgeler), Muhammed Emin'in Türkiye'ye gitmesinden sonra, eski usullerine dönerek 1864 yılına kadar, Ruslara karşı intikam savaşını sürdürdüler. Bunu yapmakla Çerkeslerin isabetli hareket edip etmedikleri

314 Polovinkina, age., s. 200.

315 Kasımov, age., s. 225.

316 Kasımov, age.; A.MKT.NZD.370/15.

317 A.C.Havjoko, age., s. 19; C.Barlas, 221.

tartışılabilir. Savaşın sonunda yurtlarını kaybettikleri gibi, toptan Osmanlı topraklarına zorunlu olarak göç ettirilmişlerdir. Çünkü Batı Kafkasya, Rusya için batıya açılan bir pencereydi ve büyük stratejik önemi vardı. Onun içindir ki Rusya, Doğu Kafkasya'ya uygulamadığı zorunlu toplu göçü, batıya uygulamıştır. Bunun sonunda bir eski ulusn tarih sahnesinden silinmiştir. Yenilgiler zamanla zafere dönüşebilir, azalan nüfus çoğalabilir. Ancak vatansız kalan toplumlar kimliklerini yitirip yok olurlar.

İstanbul'daki Çerkes Cemiyeti'nin 1863 yılında Tophane'de düzenlediği bir toplantıda; Türkiye'de bulunan İmam Şamil'in Naibi Muhammed Emin ve Zaniko İbrahim Karabatır, Türk ordusunda subay olan Çerkeslerden Baş Hasan Efendi, Ahmet Ali İbn İkril, İbrahim Ali dışında, Kafkasya'dan gelen "Çerkes Özgürlük Meclisi" heyetinin başkanı Ubıh İsmail Barakay-İpa Dziaş (Dzepş) de iştirak etmişlerdir.[318]

Cemiyet, Kafkasya'da özgürlük mücadelesi veren Adigelere destek verilmesi için geniş çapta faaliyet başlattı. Ayrıca, silah, cephane ve levazım toplamak üzere çalışmalara hız vermiştir.

Muhammed Emin'in mücadeleyi devam ettirmek fikrinden vazgeçmediğini, İstanbul'daki Leh temsilcisi ile yaptığı görüşmeden anlıyoruz. Leh temsilcisi Vladislov Yordan, 1863 yılında Naib Muhammed Emin ile yaptığı bir görüşme ile ilgili olarak;"…birkaç ay için olsun 500 süvarinin iaşesini temin edecek imkana malik olsaydı, onun bütün Kuzey Kafkasya'yı ayaklandırabileceğini" söylemiştir.[319]

Bu tarihlerde, İstanbul'da (Unkapanı) "Zeyrek"de bir konak satın alan Muhammed Emin, ardından haca gitti. Hac dönüşü ikinci kez Batuli ile evlendi.[320]

Muhammed Emin'in anne tarafından akrabası olan Necip Güneş'in

318 Arsen Avagyan, *Çerkesler*, (Türkçesi: Ludmilla Denisenko), İstanbul, 2004, s. 104; Kasımov, age., s.226.

319 A.C.Havjoko, age., s. 19; Barlas, age., s. 221.

320 Maysarat Muhamadova, "*Dağıstan Tarihinde Avarlar*", (yayınlanmamış), Mohaçkale, 1999,; O.Çelik, age., s. 24.

(2006'da vefat etti) ifadesine göre; bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra, dolunay zamanlarında nükseden sinir hastalığı ortaya çıktı.

O dönemde bu hastalıkla ilgili hastanelerin olmasına rağmen, ailesi tarafından hastaneye yatırılması bir onur meselesi haline geldi. İstanbul'da, aradığı huzuru bulamamıştı. Zeyrek'teki konağını satıp, ailesi ile birlikte daha tenha ve sakin yer olarak Çanakkale'nin Karabiga ilçesine yerleşti.[321]

Ğujeyko Yusuf Ziya Şiren'in ifadesine göre; Naib Muhammed Emin, ailesi ve efradı Karabiga ile Şahmelek arasında yeralan bölgede bulunan ve o dönemde Lofcai cedid diye anılan Yeni Çiftlik'e, beraberindeki diğer Dağıstanlılar ise çiftliğe 4 kilometre uzaklıkta ve çiftlik arazisi içinde yeralan Tokatkırı'na yerleştiler.

Aslan Doğan ve İbrahim Gezer ile yapılan görüşmede; Yeni Çiftliğin daha sonraki sahibi çiftlik nazırı Erzurumlu Mehmed Efendi imiş. Çiftliğin eski yeri bugünkü Yatılı Bölge Okulu'nun arkasındadır.Buradaki mezarlıkta yatan çiftlik nazırının mezar taşında şunlar yazılıdır:

Dağlarbaşı meskenimdi

Sahraya kalmadı hacet

İçtim ecel şerbetini

Lokmana kalmadı hacet

Halit Ergin'in ifadesine göre; Tokatkırı'nın bir adı da Ahmed Paşa imiş. Ahmed Paşa ise, Kafkasya'dan Rumeli'ye, oradan Anadolu'ya sürgün edilen Çerkesler'n Şapsığ kabilesinden 41 hanenin başında Tokatkırı'na gelip yerleşenlerin başındaki bey imiş. Buraya yerleşenler, daha sonra hastalık ve diğer bir takım sebeplerle burayı terk edip, civardaki Çerkes köylerine yerleşmişlerdir.

O dönemde konumu itibarı ile sahile yakın olması İstanbul ile olan ticari ve sosyal ilişkilerin Biga ilçesi yerine Marmara Denizi kıyısında iskelesi olan bu bölge üzerinden yapılması Karabiga adının daha çok tanınmasını sağlamıştır.

321 Necip Güneş, "Şeyh Şamil'in Çerkesya Naibi Muhammed Emin Paşa", *Dağıstan K.Dergisi*, Yalova, 1999, sayı: 8-10, s. 14.

Karabiga'da iki üç yıl ikamet eden Muhammed Emin, burada da rahat edememesi üzerine Bursa'ya taşındı.

Bu arada üçüncü evliliğini Hacı Fatma ile yaptı.

O dönemde, şehir ve kasabalar arasındaki taşımacılık at veya at arabaları ile yapılırdı. At arabalarının Bursa'daki garajlarına ise "Arabacı Hanları" denilmekteydi. Raif Kaplanoğlu'na göre, bu hanlar sadece araçların ve hayvanların konakladığı yer değil, insanların da konaklama yaptığı bir tür garajdı. Bu araba garajları içinde kahve, nalbant ve ahır gibi tesislerin bulunduğu bir kompleksti.[322]

Bursa'da "Araba Yatağı" olarak anılan iki mevki vardı. Ö. Erhan Yıldızalp (1937)'in ifadesine göre; birinci araba yatağı bugünkü Ahmetpaşa Fenari Mahallesi'nin alt kısmı, şimdiki Arabayatağı mezarlığının olduğu yerdi. İkinci araba yatağı ise, Bursa-Ankara yolu üzerinde bugünkü Arabayatağı Mahallesi'nin olduğu yerdi.

Bursa'nın güney tarafından gelenlerin konakladığı, hayvanlarını muhafaza ettikleri ve diğer ihtiyaçlarını giderdikleri bölge Tahtakale ve çevresidir.

Bursa'nın Osmanlı devrinde üç merkez çarşısı vardı.

Güney bölgesinden gelenler Tahtakale'ye gelirler, ihtiyaçlarını giderirlerdi. Şimdiki Yalova yolundan kesmek süretiyle doğu tarafından gelen köylüler Kaygan (Kayhan) çarşısına, batı taraftan gelenler ise, Şehreküstü semtine gelirlerdi.

Her üç bölgeden gelenler, buralarda bulunan esnaftan ihtiyaçlarını giderirlerdi. Bölgede hamamlar da vardı. Temizlik işlerini de yaparlardı. Buradaki hanların kahvehanelerinde köylüler oturup sohbet ederken, çevre köylülerle de sohbet ederlerdi. Bu her üç bölgeden gelen köylüler her ne kadar, bu üç semte geliyorlar ve ihtiyaçlarını gideriyorlarsa da diğer ihtiyaçları olan bakır kap ihtiyacı için "Bakırcılar Çarşısı"na, köfün ihtiyaçları için "Köfünler Çarşısı"na,

322 Raif Kaplanoğlu, "Bursa'da Şehirlerarası Taşımacılığın Tarihi ", *Bursa Defteri Dergisi*, Bursa, 2009, sayı, 33-34, s. 97.

ziynet eşyaları için "Kuyumcular Çarşısı'na,tuz ihtiyaçları için "Tuzcular Çarşısı"na, kazma, kürek ve çan gibi ihtiyaçları için "Çancılar Çarşısı"na v.d. ihtiyaçları içinde ilgili malların satıldığı çarşılara giderlerdi.

Tahtakale hanları, Bursa'nın güneyindeki Orhaneli, Keles gibi dağ yöresinden Bursa'ya gelenlerin araba ve atlarıyla gelip konakladığı yerlerdi.[323]

Çok hareketli bir ticari hayat vardı. İşte, bunu keşfeden Muhammed Emin, kendisinin ve eşinin mal varlığını birleştirerek Tahtakale semtinde sonradan "Çerkes Hanı" olarak anılacak büyükçe bir han satın alarak ticari hayata başladı.

Muhammed Emin'in satın aldığı han, bugünkü Çelebiler Caddesi'nin sonunda, Veziri Caddesi ile Fışkırık Caddesi'nin kesiştiği köşede idi. Bugün Marmara Sütmen İşhanı olarak anılan yer o tarihlerde "Çerkes Hanı" olarak anılıyordu.

Ö.Erhan Yıldızalp'in (1937) ifadesine göre; bu hanın (Çerkes Hanı) kuzeyinde Çelebiler Caddesi ile Veziri Caddesi'nin kesiştiği köşede bugünkü Akarsu İşhanı'nın olduğu yer o tarihlerde Pekmez Hanı olarak anılıyordu. Köşesinde büyükçe bir kahvehanesi vardı. Yine orta kısımda yanda nalbant Eşref Usta'nın işyeri vardı. Burada gelen hayvanların nal işlerini yaptıktan başka, birde hayvanların traş işlerini yapardı. Bu handa da üst katında yatacak odalar sıralanırdı. Çerkes Hanı'nın doğusunda, şimdi belediye tarafından dinlenme parkı olarak düzenlenen yerde de bir han vardı. Burası Tahıl Hanı olup, Çerkes Hanın aynısıydı. Çerkes Hanın batısında da küçük bir han vardı. Buraya Aralık Hanı denirdi. Girişinde kahvehane, iç kısmında da nalbant bulunmaktaydı.[324]

Muhammed Emin'in amacı, sürekli olan bir gelir sağlamaktı. Fakat, Bursa'da şehir içinde pek fazla oturmadı. Necip Güneş'in (1930) ifadesine göre; Armut köyünde, 400 dönümlük arazi ile yeni bir çiftlik alarak ikameti buraya taşıdı.[325]

Bursa'ya gelen Dağıstanlı göçmenlerin bir kısmı yeni köyler kurarken, bir

323 R.Kaplanoğlu, age.

324 Ö.Erhan Yıldızalp, "Yarım Yüzyıl Önce Tahtakale", *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Bursa, 2003, sayı: 3, s. 51; O.Çelik, age., s. 24; R.Kaplanoğlu, age., s. 97.

325 Necip Güneş, age., s. 14.

kısmı da onun yanına yerleştiler.

Örneğin; Büyük göçün ilk yıllarında, Anadolu'ya gelen önemli simalardan biri de Şeyh Muhammed El Medeni Hazretleri idi. Nakşibendî tarikatına mensuptu. Müridizm hareketinin içinde yetişmiş, ocaktan gelme, gerçek iman ehli bir zattı.

Necip Güneş'e göre; Muhammed Medeni Hazretleri avanesiyle ve bir grup Dağıstanlı ile İstanbul'a geldiğinde, Muhammed Emin Paşa'yı arıyor ve Bursa'nın Armut köyünde olduğunu öğreniyor.

İstanbul'daki zamanın şeyhülislamı içinden çıkamadığı bazı konuları Muhammed Medeni Hazretlerine açıyor. O da hepsine makul cevaplar verince, şeyhülislam; "Biz de bir zamanlar sizler gibi keramet sahibiydik. Fakat devlet aylığı-harcı almaya başladıktan sonra bu özelliğimiz kayboldu" der.[326]

Avar olan Muhammed Medeni Hazretleri akrabaları, muridleri ve ailesi ile birlikte geldiği İstanbul'dan ayrılarak Bursa Armut köyüne gidiyor ve bir müddet Muhammed Emin Paşa'ya misafir oluyor. Daha sonra yaptıkları çevre araştırmaları neticesinde coğrafi açıdan kendi yaşadıkları yöreye en yakın özellikleri gösteren Pazarköy (Orhangazi) civarında Elmealanı denilen bugün Yalova'ya bağlı Güneyköyü'nün yerini beğenirler, bu ormanlık bölge içerisinde 1898'de yetmiş haneden oluşan yerleşim yerini kurarak yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır.[327]

Bugün Yalova'ya bağlı olan Esadiye köyü eşrafından Hacı Abdülhadi Yılmaz 1314/1898 doğumlu olup, Dağıstan'dan geldiği zaman bir yaşında imiş. Esadiye köyünden Şehabettin Özden(1939) ile 1997 yılında yaptığı bir söyleşiye göre; Şeyh Muhammed Medeni Hazretleri tarafından kurulan Güney köyü, özellikle yöre adı olan "Almalı"(Elmaalanı) diye anılmış, daha sonra Sultan Reşad (1909-1918) kendi adını vermiş ve Reşadiye ismini almış. En son ve bugünkü adı bilindiği gibi Güneyköy'dür.[328]

---

326 age.

327 Mehmet Erkin, "Güneyköy ve Güneyspor", *Dağıstan K.Dergisi*, Yalova, 1998, sayı: 6-7, s. 20; R.Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi I (Yer adları),* İstanbul, 2001, s. 97.

328 Şehabettin Özden, "Esadiye Köyünün Tarihçesi", *Dağıstan K.Dergisi,* Yalova, 1997, sayı: 3, s. 16.

Şeyh, dergâhını kurup, çevresini aydınlatmaya başladığı zaman büyük ilgi toplamıştır. Yaşadığı sürece birçok öğrenci yetiştirmiştir.[329]

Öğrencilerinden, Şeyh Şerafettin hem damadı hemde halef olmuştur. Gerek Şeyh, gerekse halefi Şerafettin İstanbul'un, sarayın dikkatini çekecek kadar ün sahibi olmuşlardır.

Bugün Güney köyünde, Şeyhin türbesi ve bir cami vardır. Dergâhın son şeyhi, Şerafettin Hazretleri'nden kalan ev, ziyaretçilerin istifade etmesi için açık tutulmaktadır.

Köyün ortasında, Padişah Sultan Reşad'ın (1909-1918) yardımıyla Şeyh Şerafettin zamanında yapılmış bir de çeşme vardır. Şeyhin ailesinin son bireyleri, halen Güney köyünde yaşamaktadır.

Mütevazi, olgun, saygıdeğer bir atadan gelmenin bilinci içinde köklerini unutmadan, törelerine bağlı olarak hayatlarını sürdürmektedirler. Özellikle İstanbul'da, güvenilir, birer sanaat ve ticaret erbabı olmuşlardır.

Güneyköy'e yerleşenler arasında Muhammed Emin'in ablasının oğlu Hacı Ferit Ağa'nın kızı Hatice'nin kızı Remziye Güneş'in çocukları Pakize Altınçekiç, Halima Özkan ve Necip Güneş(2006'da vefat etti) ve ailesi yaşamaktadır.

Muhammed Emin'in Çerkes olan son iki eşinin saygılı davranışları ile huzurlu bir hayat sürerken, yöreye gelen Dağıstanlı hemşehrileri de mutluluğunu bir kat daha arttırdı.

1901 yılı 8 Nisan'da 83 yaşında hayata veda eden Muhammed Emin Paşa'nın naaşı o dönemde "Göbek Camii Şerif" olarak anılan ahşaptan yapılmış caminin bahçesinde bulunan "Beyler Mezarlığı"na defnedilmiştir. Köyün en eski camii yıkılınca yerine bugünkü betonarme cami inşa edilmiştir.[330] Muhammed Emin'in mezar taşında şunlar yazılıdır;

329 "ŞeyhMuhammed El Medeni", *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*, İstanbul, 1979, sayı: 53, s. 32.

330 Sezai Sevim, "Bursa Ovasının Önemli Bir Köyü Armutköy", (Yayınlanmamış); Maysarat Muhamedova, "Dağıstan Tarihinde Avarlar", (yayınlanmamış), Mohaçkale, 1999,.

"Hüvel-Hayyul-Baki

Rağbet itmez fani dehre aklı tam

Şah u geda kabre gelir bir gün hitam

İşte bu ve'l-inzad sahibi amel

Nice dem dehr içre durdı hoş nizam

Nice sal küffar ile itdi cihad

Fi-sebilillah gazada aldı nam

Hem şeci u ve hem sahi-i mükrim idi

Kabri nur eylesin Rubbu'l-enam

Şeyh Şamil vekili bu idi

Hem aduvvusundan alurdı intikam

Naib Paşa ismidir Muhammed Emin

Yüzyedi yaşında oldı emr tam

İhsanına gel ey Aziz....1317 "

Mezar taşında Muhammed Emin'in 107 yaşında vefat ettiği belirtilmektedir. Aslında 20 Ekim 1818 tarihinde Dağıstan'da Gunib'e bağlı bir Avar köyü olan Honoda'da doğan Muhammed Emin, Türkiye'ye göç ettikten sonra geniş ailesi ile birlikte yaşadığı Bursa ili Armut köyünde 8 Nisan 1901 tarihinde vefat ettiği zaman 83 yaşında idi.

Muhammed Emin'in ölümünün 100. yılına tekabül eden 8 Nisan 2001 tarihinde, Bursa Birleşik Kafkasya Derneği ile Armutköy muhtarlığının işbirliğiyle köyde ilk defa geniş kapsamlı bir anma töreni düzenlenmiştir.

Törende; Birleşik Kafkasya Derneği adına kurucu başkanı ve aynı zamanda araştırmacı-tarihçi olan Mahmut Bi, Ankara Birleşik Kafkasya Konseyi adına rahmetli araştırmacı-yazar Osman Çelik (2003'de vefat etti), İstanbul Kafkas Vakfı adına başkan M.Nüzhet Çetinbaş, Uludağ Üniversitesi Fen-Edenbiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç.Dr. Sezai Sevim, Armutköy muhtarı Osman Er, Yalova Dağıstanlılar Derneği başkanı Şahabettin Özden,

Muhammed Emin Paşa'nın torunu rahmetli Necip Güneş (2006'da vefat etti), günün anlam ve ehemmiyeti üzerine birer konuşma yapmışlardır.

Ayrıca, törene davet edilen Dağıstan Muhammed Emin Vakfı başkanı Prof. Muhammed Eldarov'un törene yetişemediklerinden dolayı üzüntüleri ile birlikte başarı dileklerini içeren mesajları okunmuştur.

Törende ayrıca, Dağıstanlı Avar şairi Muhammed Ahmedov'un kaleme aldığı "Muhammed Emin'in Sesi" adlı aşağıdaki şiiri Şahabettin Özden tarafından okunmuş olup, birlik ve beraberliği içermektedir.

MUHAMMED EMİN'İN SESİ

Selamün aleyküm ey büyük halkım
Köyüm Honoda, şimdi Bursa'dayım
Özlemiştim seni dönmekti arzum
Son durak bu, Armutköy otağım
Bana buyruğu İmam Şamil'in:
"Halkları İslamla birleştiresin"
Kaspi'den başlar sınır boyumuz
Karadeniz'dir hudut taşımız
Ben Muhammed Emin, Şamil Başbuğum
Çerkesya İmamı, Avar oğluyum

İşte benim sadık, yiğit Abrekler
Bağımsızlık için savaşan boylar
O Adıgeler ve Çerakiseler de
O Abhazlar ve Şapsığlar da
O Ubıhlar ve Natuhaylar da
O Temirgolar ve Bjeduğlar da

O Besleneyler ve Labinler de
O Hetukalar ve Mehoşeler de
Hepsi de cenk etti vatanı için
Namusu, şerefi, Allah'ı için
Düşmana vermedim yıllarca aman
Şamil'in Naib'i Muhammed Emin
Rehberim Kur'an, Başbuğum öncü
Vatan aşkından aldım ben bu gücü
Dağıstan'da yanan özgürlük ruhu
Uçmak için bana, kol kanat oldu
Size hitabımdır, ey büyük halkım
"Allah'a değilse, eğmeyin boyun"
Ey Kafkas'ın kalbi, şanlı Dağıstan
Çağrı dağı olup kal daim İslamın

Törene katılan misafirlere Kafkasya'ya has kestaneli dağıstan pilavı ikram edilmiş, köyün imamı tarafından, günün anlam ve ehemmiyetine haiz bir konuşma ve dua yapılmıştır.

Muhammed Emin'in ölümünün 110. yılına tekabul eden 8 Nisan 2011 tarihinde Armutköy'de düzenlenen anma töreninde, program gereği, öğle namazından önce Muhammed Emin Paşa'nın ruhuna camide okutulan mevlüd ve duanın ardından, günün anlam ve ehemmiyeti ile ilgili olarak; Bursa STK Birleşik Kafkasya, Dağıstan, Ortaasya-Kafkasya Dernekleri ve Armutköy mahalle muhtarlığı adına yapılan çeşitli konuşmaların ardından, anma toplantısına iştirak eden misafirlere ikramda bulunulmuştur.

Törende; Bursa Birleşik Kafkasya Derneği adına kurucu başkan ve aynı zamanda tarihçi-yazar Mahmut Bi'nin yaptığı konuşma şöyledir;

“Değerli konuklar,

Bugün Bursamızın bu güzel yöresinde (Armutköy’de) Bursa Kafkas Dernekleri ve Armutköy muhtarlığı ile ortaklaşa düzenlediğimiz törenin amacı; Kafkasya’da yüzyıllarca süren Kafkas-Rus savaşlarının efsane kahramanı İmam Şeyh Şamil’in değerli naibi ve Batı Kafkasya yani Çerkesya Bölgesi’nin genel komutanı merhum İmam (devlet başkanı) Muhammed Emin Paşa’yı ölümünün 110. yıl dönümünde ziyaret etmek ve anmaktır. Cemiyetimize iştirak etmek lütfunda bulunan tüm misafirlerimizi saygı, sevgi ve muhabbetle selamlıyorum…

Değerli misafirler, İmam Şamil tarafından Çerkesya’ya görevlendirilen Muhammed Emin, 1846-1848 yılları arasında Çerkes dilini öğrenmeye çalıştı. Dostlar edindi. Çerkeslerin vatanını ikinci vatan olarak telakki ederdi. Bazı yazışmalarda; “Ben de Abzehlerdenim” dediği de söylenir. Çerkesler de ona, “Emin Bey” yada “Emin Paşa” derlerdi.

26 Ekim 1848 tarihinde Abzeh Çerkeslerini temsil ettiği Adegum Kurultayı’nda, at üstünde topluma yaptığı hitabet sonunda, tüm Çerkesler Muhammed Emin’i lider olarak kabul ve ilan ettiler.

Bütün olumsuzluklara rağmen onun yapmayı başardığı işleri Çerkes tarihinde hiç kimse yapamamıştır. Teşkilatçılığı, toplumları birleştirici özelliğe ve yeteneğe sahip İmam Muhammed Emin’in en büyük başarısı, Kafkasya’da Çerkes toplumu tarihinde ilk kez demokratik esaslara dayalı bağımsız bir Devlet kimliğini kazanmış olarak ortaya çıkması, bütün Çerkes kabilelerinden oluşan milli bir ordu oluşturabilmesidir. Öyleki İmam Muhammed Emin Çarlık Rusya’sı yönetiminin en korktuğu kişi haline gelmiştir.

Kat kat üstün Rus kuvvetlerine karşı ülkenin birliği ve bağımsızlığını savunmuş olup, yayılmacı ve saldırgan Rus ordularına karşı verdiği ağır zayiat ve başarılı çalışmalarından dolayı kendisine o dönemin Osmanlı Padişahı Abdülmecid (1835-1861) tarafından “Paşa” ünvanı verilmiş müstesna bir şahsiyettir.

Değerli konuklar,

Kuzey Kafkasya'nın birliği ve bağımsızlığı uğruna, İmam Şamil'in yanında (1834-1859) yeralan ve bu uğurda ömrünü veren İmam Muhammed Emin'in Türkiye dışında, Dağıstan'da olduğu gibi, Çerkesya'da da aynı şekilde anmak ve hatta "Kuzey Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşları" konulu uluslar arası bir konferans düzenlenerek; Kuzey Kafkasyalıların tarihinin aydınlatılmasına, Muhammed Emin Paşa gibi daha bir çok milli kahramanların heykellerinin, Kuzey Kafkasya'da dikilerek ebedileştirilmeleriyle, Kafkas tarihine ve uygarlığa yapmış oldukları katkının tüm dünyaya tanıtılmasının gerekli olduğuna inanıyorum.

Değerli hemşehrilerim,

Kafkasya'nın birliği ve bağımsızlığı uğruna, İmam Şeyh Şamil'in yanında yeralan Çerkesya'nın İmamı Muhammed Emin Paşa'yı vatanı, milleti ve bağımsızlığı seven nesiller unutmayacaktır. Ruhu şad olsun." .

Ayrıca, anma törenine katılan "Dağıstan Muhammed Emin Vakfı" temsilcileri de günün anlam ve ehemmiyeti üzerine birer konuşma yapmışlardır. Törene Dağıstan Cumhuriyeti'nden katılan değerli misafirlere, örneği ekteki gibi, Türkçe-Avarca bir katılım plaketi verilmiştir.

Osmangazi Belediyesi'nin katkılarıyla köy camiinin de içinde bulunduğu Beyler Mezarlığı'ında çevre düzenlemesi yapılmış, Muhammed Emin'in aile mezarlığı yeniden onarılmıştır.

Sözkonusu Beyler Mezarlığı'ında Muhammed Emin dışında, yatan diğer şahsiyetler ise kızı Behice Hanım (vefatı 1316), oğlu Cafer Bey (vefatı 1310), kızı Adile Hanım (vefatı 1298) ve Muhammed Emin Paşa'nın eşi Hacı Fatıma (vefatı 1283) bulunmaktadır.

Şerafettin Terim'in, "Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu" adlı eserine göre; 1316'da vefat eden kızı Hatice Hanım ile, 1342'de vefat eden kız kardeşi Nefise Hanım'ın mezarları da Muhammed Emin'in aile mezarlığındadır.[331]

331 Şerafettin Terim, *Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu*, İstanbul, 1976, s. 157.

Yapılan araştırmada, aile mezarlığında Hatice değil Behice hanıma ait mezar taşı bulunmuştur. Kızkardeşi Nefise Hanım'ın mezar taşına rastlanmamıştır.

Aile mezarlığı dışında yine Beyler Mezarlığı'nda ayrıca Muhammed Emin'in annesi Eyzey Hanım (vefatı 1284) ve diğer bir oğlu Muhammed Tahir'in (vefatı 1288) de mezarı bulunmaktadır.

Ayrıca, köyün ortasında evlerin arasında kalan ve "Çerkes Mezarlığı" olarak bilinen yerde yapılan araştırmada, eşi Hacı Fatıma'ya ait olan mezar taşı bulunmuştur. Mezar taşları üzerinde yapılan tetkiklerde mezarlığın Dağıstan'dan gelen Avar göçmenlerine ait olduğu görülmüştür. Köylülerin ifadesine göre, Armutköy'de hiç Çerkes yaşamamıştır. Mezarlığa bu adın verilmesi o dönemdeki yazışmalarda tüm göçmenlere Çerkes denmesinden kaynaklanmaktadır.

Mezarlıkta bulunan Muhammed Emin'in eşi Hacı Fatma'ya ait mezar taşında şunlar yazılıdır;

Hüve'l-Hayyul-Baki

Li-ruhiha Fatiha

Haza Kabru zevce-i

Naib Paşa ismua

Hacı Fatma nes'eluke

En tağfiraha ve li-külli'

L-halki bi- hürmetike

Ya Allah ya Allah

Muhammed Emin, 1849 yılı içinde Kafkasya'da Adıgey'de evlendiği Şapsığ kabilesinden Boletikoların kızından (Dadine veya Nureps) doğma oğlu Çerkes Davut Bey, İmam Şamil'in üçüncü hanımı Zahidat'tan 1846'da Dargo-Vidin'de doğma kızı Necabat ile düzenlenen büyük bir düğünle evlenmiş ve Armutköy'ü terkedip İstanbul'a yerleşmiştir. 1874 yılında da vefat etmiştir.[332]

332 Maysarat Muhamedova, age. ; Meşbaş'e İshak, age., s. 269.

Dağıstanlı yazar Maysarat Muhamedova'nın 1999 yılında Mohaçkale'de yayınlanan "Dağıstan Tarihinde Avarlar" adlı eserinde; yukarıda verilen bilgiler dışında Muhammed Emin'in Batuli adlı eşinden Alibeg ve Amirhan adlı iki oğlu olduğu; bunlardan Alibeg'in iki oğlu ve Mesedo adlı bir kızı, Amirhan'ın da bir oğlu ile üç kızı olduğundan sözeder.[333]

Günümüzde Bursa ilinin Osmangazi ilçesine bağlı ova köylerinden biri olan Armutköy, ovada Türkler tarafından kurulmuş en eski vakıf köylerinden birisidir.

Elimizde bulunan I. Murad vakfiyesi ve Kanuni

Sultan Süleyman zamanında tutulmuş 1530 ve 1573 tarihli Hüdavendigar Livası Tahrir defterine göre; Armutköy ve köyün tüm arazileri, I. Murad tarafından H.787/M.1385 yılında kendisinin Çekirge semtinde yaptırdığı günümüzde de binası mevcut olup, ancak hizmetten mahrum kalmış olan aşevine (imarethaneye) ve yine eski adıyla Armutlu Kaplıcası olan Eski Kaplıca'nın tamir ve bakımına harcanmak üzere vakfedilmiştir.[334]

Ö.Erhan Yıldızalp'in ifadesine göre; Çekirge meydanındaki Eski Kaplıca, Bizans döneminde faal bir hamam idi. Hatta bu hamamın alt katı handır. Şehrin dışında olduğu için gelenler, atlarını, arabalarını alttaki hana yerleştirerek, muhafaza altına alırlardı. Bunun için oraya "Altı han, üstü hamam" denirdi

Osmanlılar Bursa'yı fethettikten sonra buraya pek önem vermemişler, ama I.Murad Çekirge'de külliyesini yaptırınca da bu hamamı tamir ettirmiş, işler hale getirmiş ve külliyesine irad olarak vakfetmiştir.

Eski Kaplıca olarak tanınan bu hamam II. Bayezid devrine kadar, sadece erkeklere açık bir hamam iken, Sultan II.Bayezid bu kaplıcanın güneydoğu köşesine ahşap bir bina yaparak aynı sıcak sudan istifade etmek süretiyle kadınlara mahsus bir hamam yaptırmış ve kendi külliyesine irad olarak vakfetmiştir.

333 age.
334 Sezai Sevim, age.

Bu hamam yapılırken su bol olduğu için hamamın orta yere armut şeklinde bir havuz yaptırmıştı. Dolayısıyla bu hamam "Armutlu Kaplıcası" adını almıştı. Yoksa, birilerinin dediği gibi, adını Ermut/Armut köyünden almamıştır.

Armutköy, 1895 ve 1908 yıllığına göre, 54 hanelik bir nüfusa sahipti. 1970 nüfus sayımında ise köyde 307 kişi yaşarken, 1987 yılında mahalleye dönüştürülüp Osmangazi Belediyesi'nin sınırları içine alınmış olan Armutköy'ün hane sayısı 105 idi. Köy, İmam Şamil'in Naibi Muhammed Emin Paşa dışında bir çok şahsiyeti de barındıran çok zengin bir tarihi geçmişe sahiptir.[335]

Köyün günümüzdeki nüfus yapısını, göçmenler oluşturmaktadır. Bosna'dan, Kırcaali'den ve Dağıstan'dan gelen göçmenler bugün köyde birlikte yaşamaktadırlar. Köyün en eski aileleri olarak Durdu Arifler, Tuzsuz Hamdiler, Nazır ve Kasım Bey'lerin aileleri gösterilmektedir.[336]

Maysarat Muhamedova, adı geçen eserinde; Batuli adlı eşinden, ayrıca doğan Zada adlı kızının dördüncü ve beşinci nesil torunlarının halen Armutköy'de yaşamlarını sürdürdüğünden söz etmektedir. [337]

Fakat, köyde yapılan araştırmada bunların izine rastlanmamıştır. Köy sakinlerinden Avar Şerafettin Sungur'un (1934) ifadesine göre, Yalova Çiftlikköy'de şuanda 65 yaşlarında Batuli/Fatuli adında Dağıstan-Avar kökenli biri yaşamaktadır. Köydeki Dağıstanlı hane sayısı 1958-1960'larda 20 idi.

Ahmet Canbek Havjoka'nın 1996'da Mohaçkale'de yayınlanan bir makalesine göre; Muhammed Emin'in akrabalarının 1930'lu yıllara kadar Bursa'da yaşadıklarından sözediliyor.[338]

Şerafettin Terim'in ifadesine göre; Muhammed Emin'in ölümünden sonra, köyden sekiz hane Şam'a (Suriye) göçetmiştir.[339]

335 R.Kaplanoğlu, age., s. 25-26.

336 S.Sevim, age.

337 M.Muhamedova, age.

338 Polovinkina, age., s. 230.

339 Ş.Terim, age., s. 157.

Armutköy muhtarı Osman Er'in (1952) ifadesine göre de şapka devrimi'nden (1925) sonra, köy sakinlerinden Dağıstanlı-Avar Hacı Ferit ve ailesi şapka kanununa muhalefetten dolayı Şam'a iltica ediyor. 1960'lı yıllarda tekrar Türkiye'ye dönüp köye yerleşiyor. Hacı Ferit'in oğlu Hacı Ferit Naci Esat İstanbul'da yaşıyor.

Şerafettin Sungur ile yapılan görüşmede ayrıca şu bilgileri aktarmıştır: Yalova Güneyköy'de medfun bulunan Şeyh Muhammed Medeni Hazretleri'nin müridlerinden olan Hacı Talhat'ın mezarı Armutköy camiinin güneybatı köşesindedir. Kendileri göçten sonra dönüp ziyaret ettiği Dağıstan'daki mali durumu iyi olanlardan topladığı zekat ve diğer yardımları, Türkiye'de iskan edilmiş ve mağdur durumdaki hemşerilerine dağıtılmak üzere getiren zatı muhteremdir.

SÖZÜN ÖZÜ

Muhammed Emin, İmam Şamil gibi, Batı Kafkasya'da, Çerkesya Bölgesi'nde (1848-1860) yılları arasında Çerkes (Adige) kabilelerini birleştirip, demokratik esaslara dayalı bağımsız bir "Devlet" oluşturmak için mücadele etmiştir.

Baron Stala'ya göre; XIX. yüzyılın 20 ile 60 yılları arasında Kafkasya'nın Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Bölgelerinin "Özgürlük Mücadeleleri" oldukça iç içe geçmiştir. İmam Şamil'in gönderdiği naiblerin çalışmaları sonucu birleşen Adige toplulukları, hürriyet ve bağımsızlıklarını tehdit eden emperyalist Çar idaresine karşı şanlı bir mücadele vermişlerdir.

M.M. İdrisov ise bu konuda şunları söylüyor; "…Naiblerin gayretleriyle Kuzeybatı Kafkasya halkının sosyal yapısı ve yaşam şartları oldukça değişime uğramıştır. Naiblerin bu çalışmaları sonucudur ki, artık Çerkes Halkı başlarındaki asilzadeleri sorgular olmuştur.

Şunun altını çizmek gerekir ki, Çar generalleri sürekli entrikalar çevirerek naiblerin Kuzeybatı Kafkasya halkının birliğini sağlama gayretlerini akim bırakmaya çalışmışlardır. Naiblerin Çerkesler arasındaki faaliyetleri böylesine zor ve karmaşık bir ortamda sürüp gitmiştir.

Bütün bu bilgileri bir araya getirince şu sonuca varıyoruz: İmam Şamil'in naibleri ki özellikle Muhammed Emin, Çerkes toplumunun birleşmesi için çok büyük rol oynamıştır."

Bir yandan, kat kat üstün yayılmacı Rus kuvvetlerine karşı ülkenin birliği ve bağımsızlığı için savaşırken, aynı zamanda ülke içinde, Pşi-Worklerin (bey ve asılzadelerin) egemenliği temeline dayanan ve Rusya'yla birleşmeye hazır Zane grubuyla da savaşmak zorunda kalmıştır.

Söz geçerlikleriyle, ayrıcalıklarının yiteceğinden korkan kimi seçkin Çerkeslerin muhalefetine karşın Muhammed Emin müridizmi temelli bir biçimde kurmayı ve komutası altında Ruslara karşı birçok savaşlara katılan bir Çerkes ordusu oluşturmayı başarmıştır.

Muhammed Emin'in, bu orduyla Rus ordularına karşı verdiği ağır zayiat ve başarılı çalışmalarından dolayı kendisine Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından "Paşa" ünvanı verilmiştir.

Çerkeslerin (Adigelerin) Çarlık yönetimine karşı sürdürdükleri özgürlük ve bağımsızlık savaşlarının en fırtınalı ve bunalımlı, birçok gerçeğin aydınlığa kavuşup bilinmesine katkılar sağlayan tarihi olayların yer aldığı bir dönemini (1848-1860) yönlendiren ve yöneten Muhammed Emin bir Çerkes (Adige) lideri olarak bilinmelidir.

Kuzey Kafkasya'nın birliği ve bağımsızlığı uğruna, İmam Şamil'in yanında (1834-1859) yeralan ve bu uğurda ömrünü veren Naib Muhammed Emin'in Türkiye dışında, Dağıstan (Dakıstan)'da olduğu gibi, Çerkesya (Adige) Bölgesi'nde de aynı şekilde anılması ve hatta "Muhammed Emin ve Kuzey Kafkasya Halklarının Özgürlük Savaşları" konulu uluslar arası bir konferans düzenlenerek; başta dediğimiz gibi, Kuzey Kafkasyalıların tarihinin aydınlatılmasına, Muhammed Emin Paşa gibi milli kahramanlarımızın heykellerinin Kuzey Kafkasya'da dikilerek ebedileştirilmeleri, Kafkas tarihine ve uygarlığına yapmış olduğu katkıların tüm dünyaya tanıtılmasının gerekli olduğuna ben de inanıyorum.

Kafkasya'nın birliği ve bağımsızlığı uğruna, İmam Şamil'in yanında yeralan Naib Muhammed Emin Paşa'yı vatanı, milleti ve bağımsızlığı seven nesiller unutmayacaktır.

Ruhu şad olsun.

KAYNAKÇA

Abu, Shalaxhue, ***Kuban Kahramanlar***, (Türkçesi: Fahri Huvaj), Ankara, 2001.

Aşemez H., "Adıgey (Çerkesya)'in Kısa Tarihi", ***Kafkasya K. Dergisi***, Ankara, 1973, Sayı: 39-42

Aydemir, İzzet, ***Göç***, Ankara, 1988.

Bağ,Yaşar, ***Çerkesler'in Dünü ve Bugünü***, Ankara, 2001.

Bağ,Yaşar, ***Türklerde ve Çerkeslerde İslam Öncesi Kültür, Din, Tanrı***, İstanbul, 1997.

Bala, Mirza, ***Dağıstan*** Md. İ.A. C.III. ,S.447-451,İstanul,1963.

Bala,Mirza, ***Çerkesler*** Md. C.III., S.375-386, İstanbul,1963.

Barisoviç, M. Yusuf, "Şeyh Cemalettin Gazikumuki", (Türkçesi: Sefer Aymergen), ***Dağıstan K. Dergisi***, Yalova, 1998, Sayı: 6-7.

Barlas,Cafer, ***Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*** İstanbul, 1999.

Berkok, İsmail, ***Tarihte Kafkasya***, İstanbul, 1958.

Berzeg, Nihat, ***Çerkesler***, İstanbul, 2006.

Bice, Hayati, ***Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler***, Ankara, 1991.

Blanch, Lesley, ***Cennetin Kılıçları***, (Türkçesi: İzzet Kandemir), İstanbul, 1978.

Bledea, Osman, "Edmund Spencer'ın Çerkesya Anılarından, 1837", ***Kafkasya Gerçeği Dergisi***, Samsun, 1993, Sayı:11.

Bulşen, Halis (Merzey), ***Kafkas Ruhu***, İstanbul, 1987.

Bushuyev, S.K., "XIX.Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkas Halkları ve Dağlı Halkların Bağımsızlık Mücadelesi", (Türkçesi: Tarık Topçu), ***Kafdağı Dergisi***, Ankara, 1987, Sayı: 6/7.

Canbek, Ahmet (Havjoka), "Garbi Adıgey Kahramanları", ***Birleşik Kafkasya Dergisi***, İstanbul, 1965, Sayı: 6.

Canbek, Ahmet (Havjoka), "XIX.yüzyılda Kuzey Kafkasya ve İngiltere", ***Birleşik Kafkasya Dergisi***, İstanbul, 1964, Sayı: 1.

Canbek, Ahmet (Havjoka), "İmam Şamil'in Sadık Naibi ve Büyük Devlet Adamı Muhammed Emin", ***Dağıstan K.Dergisi***, Yalova, 1999, Sayı:8-10.

Cevdet Paşa, "Tezakir (1-12)", (Yayınlayan: Cavit Baysun), Ankara,1953

Çeçen, Anıl, "XIX. yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Siyasal Yapısı", ***Birleşik Kafkasya Konseyi Dergisi***, Ankara, 1997, Sayı: 15.

Çeçen, Anıl, "XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Siyasal Yapısı", ***Birleşik Kafkasya Dergisi***, Eskişehir, 1998, Sayı: 13.

Çelik, Osman, "Ölümünün 100. Yılında Muhammed Emin", ***Birleşik Kafkasya Konseyi Dergisi***, Ankara, 2001, Sayı: 28.

Çelik, Osman, ***Kafkasya III, (Zorunlu Göç),*** İstanbul, 1998.

Çelik, Osman, ***İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya***, Ankara, 1992.

Çelik, Osman, ***Kazanuko Jabağ***, İstanbul, 1996.

Çirg, A.Y., "Adıgelerin XIX.Yüzyıldaki Politik Tarihinin İncelenmesi Gerekir", (Türkçesi: Murat Papşu), ***Kafkasya Gerçeği Dergisi,*** Samsun, 1993, Sayı: 11.

Efe, Fikret, ***Şeyh Şamil'in 100 Mektubu,*** İstanbul, 2002.

Erel, Şerafeddin, ***Dağıstan ve Dağıstanlılar***, İstanbul, 1961.

Erkan, Süleyman, ***Kırım ve Kafkasya Göçleri*** Trabzon, 1996

Erkin, Mehmet, "Güneyköy ve Güneyspor", ***Dağıstan K.Dergisi***, Yalova, 1998, Sayı: 6-7.

Ersoy, Hayri, ***Dili, Edebiyatı ve Tarihi İle Çerkesler,*** İstanbul, 1993.

Esadze, Semen, ***Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali***, (Türkçesi: Murat Papşu), Ankara, 1999.

Fehmi H., "Naib", ***Guaze Gazetesi***, No:19, 8 Eylül Efrenci, 1911, İstanbul

Fonvill, A., ***Çerkesya Bağımsızlık Savaşı (1863-1864)***, (Türkçesi: Murat Papşu), İstanbul, 1996.

Fromkin, David, ***Barışa Son Veren Barış***, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1989.

Gammer, Moşe, ***Sovyet Tarihçiliğinde Şamil***, (Türkçesi: M.Gökhan Menteş), İstanbul,1996.

Gökçe, Cemal, ***Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti***, İstanbul, 1979.

Göztepe, T. Mümtaz, ***Dağıstan Aslanı İmam Şamil***, İstanbul, 1994.

Grigoriantz, Alexandre, ***Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez***, (Türkçesi: Doğan Yurdakul), İstanbul, 1999.

Günes, Necip, "Tarihimizden Altın Yapraklar Muhammed Emin", Birleşik Kafkasya Kültür Derneği, Abreklerin Günlüğü, Haber Bülteni, Samsun, 1998, Sayı: 10.

Güneş, Necip, "Şeyh Şamil'in Çerkesya Naibi Muhammed Emin Paşa", ***Dağıstan K. Dergisi***, Yalova, 1999, Sayı: 8-10.

Güsar,V., "Son Çerkes-Rus Savaşları ve Feci Göç", ***Kafkasya Kültür Dergisi***, Ankara,1971, Sayı: 29-31

Habiçoğlu, Bedri, ***Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler***, İstanbul, 1993.

Haybullahev S.-Himatov M., "***Kafkasların Kaynayan Günlerinin Tarihçesi"***, (Yayınlanmamış), Mohaçkale, 2005.

Hızal, A. Hazer, "Muridizm (Muridlerin Dünyası)", ***Birleşik Kafkasya Dergisi***, Eskişehir, 1998, Sayı: 13.

Hızal, A.Hazer, ***Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası***, Ankara,1961

1- Işıltan, Fikret, ***Şeyh Şamil***, Md. İ.A.,C.XI. S.468, 478, İstanbul, 1970

İbrahimova, Meryem, "Muhammed Emin", ***Dağıstan Kültür Dergisi***, Yalova, 1999, Sayı: 8-10.

İbrahimova, Meryem, "Muhammed Emin'in Kuzeybatı Kafkasya'ya Naib Tayin Edilmesi ve İmam Şamil'in Kabardey Seferi", (Türkçesi: Musa Ramazan), ***Birleşik Kafkasya Dergisi***, Eskişehir, 1998, Sayı: 16 ve 17.

İdrisov, M. M., "Çerkezistan", (Türkçesi: Musa Ramazan), ***Dağıstan Kültür Dergisi***, Yalova, 1996, Sayı: 1.

İshak, Meşbaş'e, ***Taşdeğirmen***, (Türkçesi: Mevlüt Atalay), Ankara, 2002.

İzzet, M. C. Yusuf, ***Kafkas Tarihi***,(Türkçesi: Fahri Huvaj), Ankara, 2002.

Jane, Bülent, "İlk Çağlardan 1864'e Adıge Halkının Toplumsal Gelişimi", ***Kafdağı Dergisi***, Ankara, 1988, Sayı: 17,18

Kaflı, Kadircan, ***Kuzey Kafkasya***, (Hazırlayan: Erol Cihangir), İstanbul, 2004.

Kaplanoğlu, Raif, ***Bursa Yer Adları Ansiklopedisi***, Bursa, 2001.

Kaplanoğlu, Raif, "Bursa'da Şehirlerarası Taşımacılığın Tarihi", ***Bursa Defteri Dergisi***, Bursa, 2009, Sayı: 33-34

Kasımov A.Kasımov H., ***Çerkes Soykırımı***, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 1995.

Kim, Şıbzıho, "Muhammed Emin ve Adıgeler", (Türkçesi: Çetaw İbrahim), ***Marje Dergisi***, İstanbul, 1993, Sayı: Ocak ve Şubat.

Kumuk, Cem, ***Neredesin Prometheus?***, İstanbul, 2004.

Kundukh, Aytek, ***Kafkasya Müridizmi- Gazavat Tarihi***, (Hazırlayan: T.Cemal Kutlu), İstanbul, 1987

Kupanovig, E. Mogamed, ***Muhammed Emin (Asiyalov),*** Mohaçkale, 1998

Kutlu, T.Cemal, ***Çeçen Direniş Tarihi***, İstanbul, 2005.

Luxembourg, N., ***Ruslar'ın Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve Şeyh Şamil***, (Türkçesi: Sedat Özden), İstanbul, 1998.

Mısırlıoğlu, Kadir, ***Moskof Mezalimi***, İstanbul, 1970.

Muhamadova, Maysarat, ***Dağıstan Tarihinde Avarlar***, (Yayınlanmamış), Mohaçkale,1999

Natho, Kadir, ***Çerkesler***, (Türkçesi: Ö.Aytek Kurmel), Ankara, 2009.

Nevruz, Yılmaz, "İmam Şamil'in Devlet Siyaseti ve Birleşik Kafkasya Devleti İdeali", ***Birleşik Kafkasya Konseyi Dergisi***, 1997, Sayı: 15.

Ocak, A.Yaşar, ***Türkler, Türkiye ve İslam***, İstanbul, 2007.

Öcalan, H. Basri, "Bursa Armutköy Mezarları", ***Bursa Defteri***, Bursa, 2000, Sayı: 7.

Özbek, Baturay, ***Çerkes Tarihi Kronolojisi***, Ankara, 1991.

Özbek, Baturay, ***Avrupalı Gözü ile Çerkesler*** Ankara,1997.

Özden, Şehabettin, "Muhammed Emin Asiyalov", ***Dağıstan Kültür Dergisi***, Yalova, 1999, Sayı: 8-10.

Özsoy, İsmail, ***Dağıstan'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi***, İzmir, 1997

Öztuna, Yılmaz, ***Büyük Türkiye Tarihi***, İstanbul, 1978, Cilt: VII.

Polovinkina, T.V., ***Çerkesya***, (Türkçesi: Orhan Uravelli), Ankara, 2007.

Resul, Muhammed, "Muhammed Emin 1818-1898", ***Dağıstan Kültür Dergisi***, Yalova, 1999, Sayı: 8-10.

Saray, Mehmet, ***Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi***, İstanbul, 1998.

Sarıçam, M.Celal, ***Ürdün Çerkesleri***, İstanbul, 1998

Sevim, Sezai, ***"Bursa Ovasının Önemli Bir Köyü Armutköy",*** (Yayınlanmamış).

Şeyh Muhammed El Medeni, ***Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi***, İstanbul, 1979, Sayı: 53.

Tansu, S. Nafiz, ***Çarlara Başeğmeyen Dağlı (Kafkaslı) Şeyh Şamil***, İstanbul, 1963.

Tavkul, Ufuk, "İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", ***Birleşik Kafkasya Konseyi Dergisi***, Ankara, 1999, Sayı: 20.

Terim, Şerafettin, ***Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu***, İstanbul, 1976.

Traho, Ramazan, ***Çerkesler***, (Türkçesi: Gülden Kangal), İstanbul, 2007.

Ulutaşlı, Mansur, "Kafkasya-Çarlık Rusya'sı-Osmanlı İlişkileri", ***Kafdağı Dergisi***, Ankara, 1988, Sayı: 15,16.

Yıldızalp, Ö. Erhan, "Yarım Yüzyıl Önce Tahtakale", ***Bursa Araştırmaları Dergisi***, Bursa 2003, Sayı:3.

KAYNAK KİŞİLER

-Ö.Erhan Yıldızalp	(1937)
-Necip Güneş	(1930)
-Şehabettin Özden	(1939)
-Yusuf Ziya Şiren	(1940)
-Osman Er (muhtar)	(1952)
-Aslan Doğan	(1924)
-İbrahim Gezer	(1918)
-Halit Ergin	(1936)
-Şerafettin Sungur	(1934)

EKLER





İmam Şamil ve kullandıqı mühürü

I Nolu Ek: İmam Şamil



II Nolu Ek: İmam Mansur



III Nolu Ek: Naib Muhammed Emin



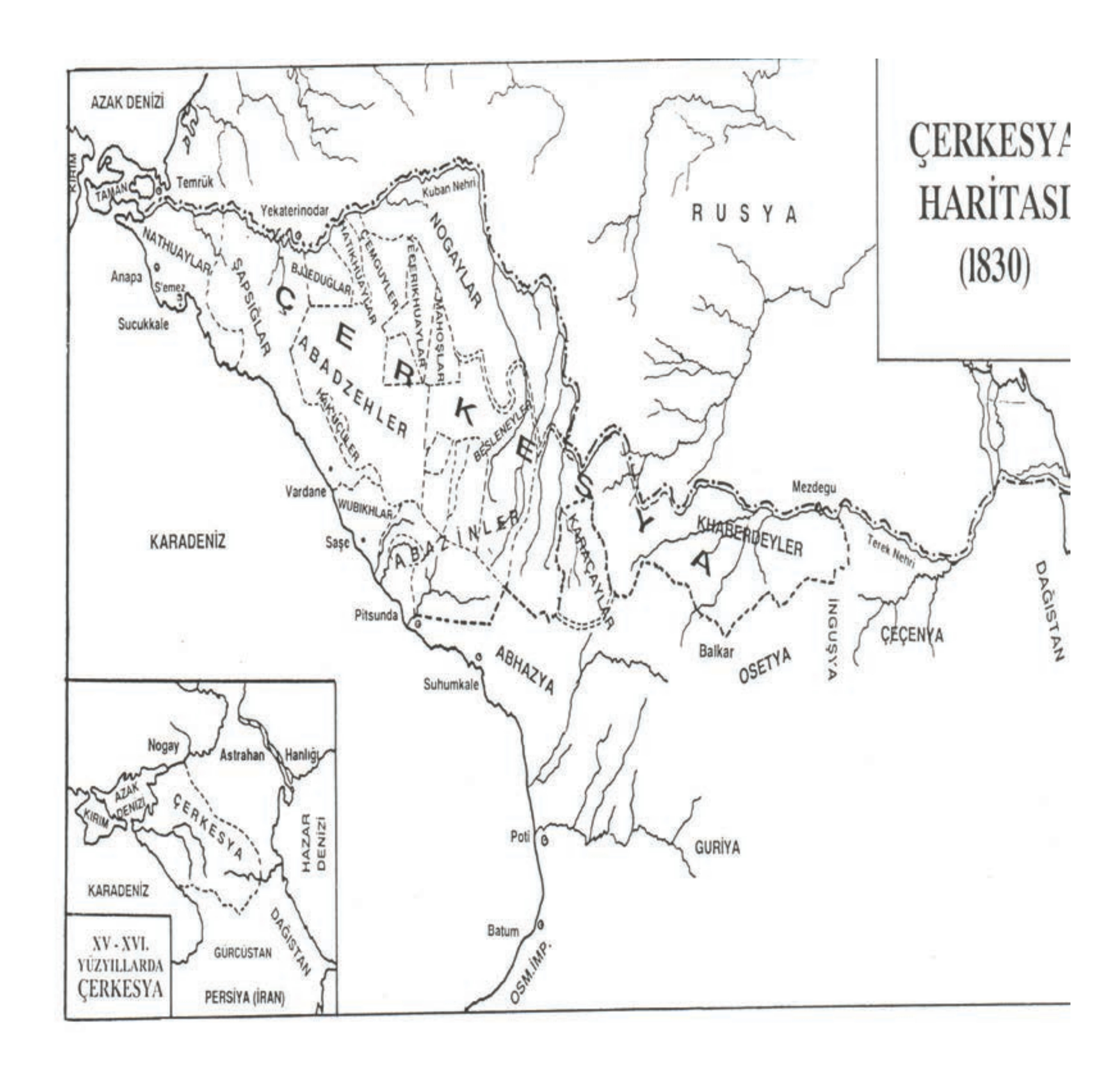
IV Nolu Ek: Muhammed Emin Paşa'nın Necip Güneş'e ait kara kalem portresi



V Nolu Ek: Naib Muhammed Emin'in Doğduğu Honoda Köyü



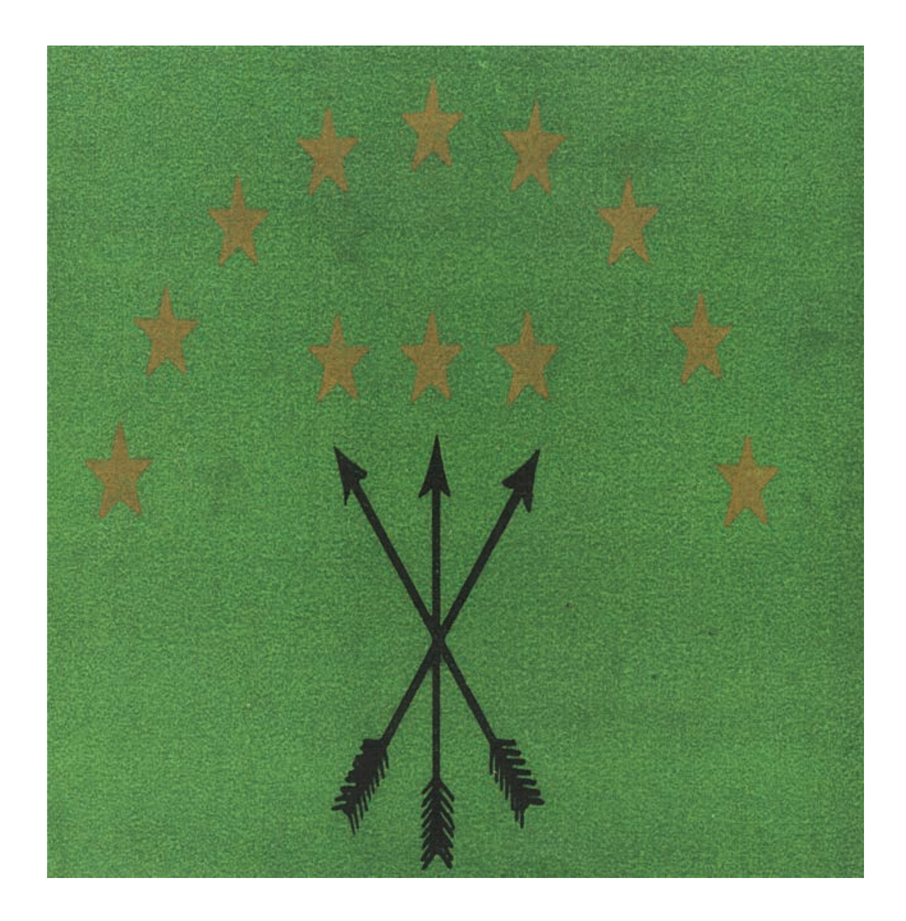
VI Nolu Ek: Kafkasya Haritası (XVI-XIX.yy.)



VII Nolu Ek: Çerkesya Haritası (1830)



VIII Nolu Ek: Kafkas Halk Meclisi Toplantısı

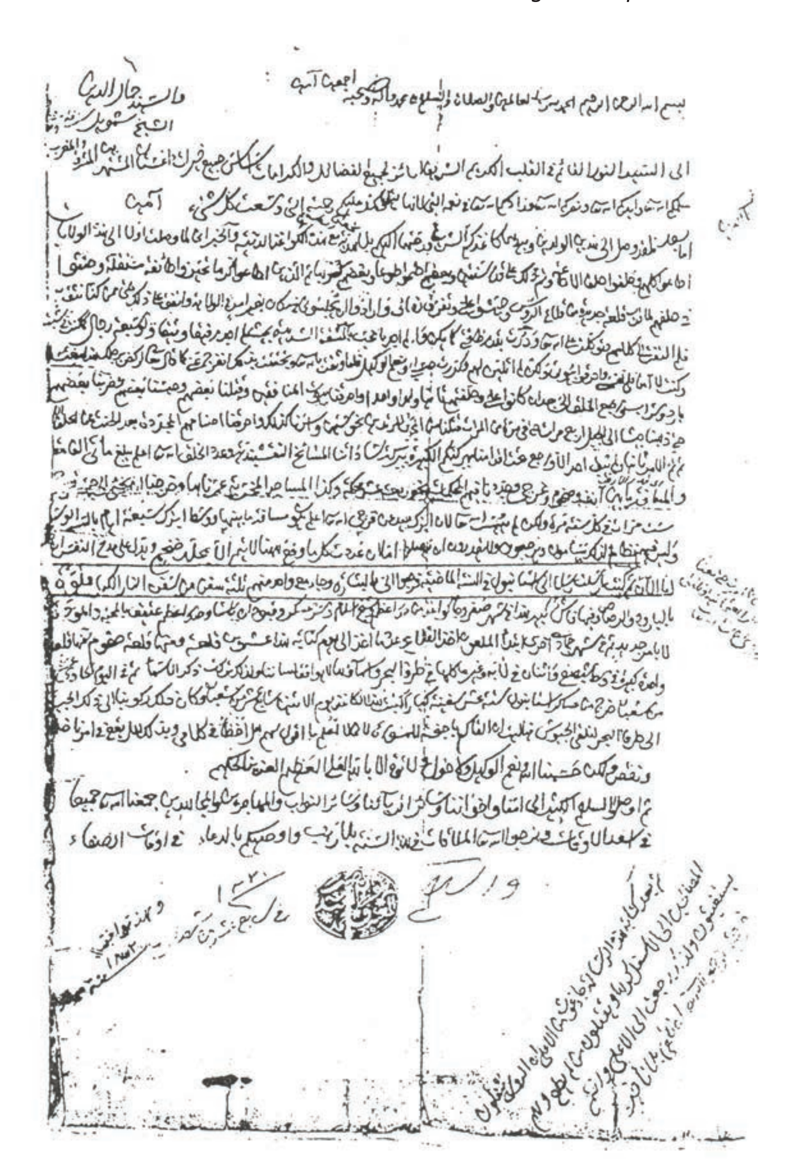


IX Nolu Ek: Çerkesya Fedarasyon Bayrağı



X Nolu Ek: Zaniko Sefer Bey

XI Nolu Ek: Muhammed Emin'in Sadarete Gönderdiği Mektup ve Tercümesi



Şeyh Şamil'in Çerkezistan'daki Naibi Muhammed Emin tarafından Sadaret'e gönderilen 21 Mayıs 1854 tarihli ve mühürlü Arapça arizanın tercümesi:

Duacıları, Çerakese (Çerkesler) Dağı'nda bulunup gönderilen barutun bu tarafa ulaşmasından sonra altı ay boyunca deniz tarafından bir gelişme olur mu diye bekledim. Ancak her hangi bir şey zuhur etmedi. Rusların terk ettiği kalelerde haylice barut bulundu. İhtiyaç kalmadığı için gelen barut mahzenlere konulup saklandı. Daha sonra Sohum Kalesi tarafına gitmek istedim ama şiddetli kış ve çetin yol şartları engel olduğu için bahar mevsimine kadar sabrettim.

Sonra duacılarına Şeyh Şamil tarafından bir parça emirname geldi. Emirnamede Abazin kabilesi askeriyle beraber Gürcistan tarafına gitmem istenmekte ve Şeyh Şamil'in de Gürcistan'a hareket edeceği ve mümkün olduğu takdirde onunla birleşeceğimiz hususları yazılıydı.

Gerek Rusların Sohum Kalesi'nden çıkışlarını beklemek ve gerek Zıbe isimli beldeye varmağa bir yol bulduğu takdirde maiyetine kontrolü mümkün olabilecek kadar az sayıda asker alarak o tarafa gitmesi için Sohum tarafında kontrolü sağlamak ve gözetleme yapmak üzere bir memur bıraktım. Sonra Ruslar Sohum'dan çıkıp gidince adı geçen memur Zıbe beldesine varmağa bir yol bularak bir miktar askeriyle beldeye girdi. Biz ise Abzeh adlı beldeye ulaştık. Orada bulunan halkın Ruslara itaat ettiklerini, bağlılıklarını pekiştirmek için gereği gibi ant içtiklerini ve Ruslara rehinler de vermiş olduklarını anladığım zaman üzerlerine hücum ettim. Sayenizde kendi istekleriyle tarafıma boyun eğeceklerine yemin ettirip erzaklarına el koydum.

Ve Şeyh Şamil'le buluşmak üzere oradan Gürcistan tarafına hareket ettik. Çerkes ve Abazaların memleketlerinin soğuk ve dağlarının buzla kaplı olması dolayısıyla çok zahmet çektik. O tarafa ulaştığımda bazılarını öldürdük, bazılarını hapsettik, bazı beldeleri tahrip ettik ve bazılarının da özürlerini kabul ettik. Sözün kısası evliyaullah ve yüce himmetleriniz sayesinde kimi kendi isteğiyle kimi de istemeyerek itaat etti.

İmdi, şimdilik Osmanlı Devleti'nin maksadının ne olduğu, bu tarafta ne şekilde davranıp işe başlamamız gerektiği, Şeyh Şamil'e ne türlü haber

göndermemiz lazım geldiği ve hangi halde bulunmamız icap ettiği konusunda Osmanlı Devleti'nin görüşünü bilmemiz gerekir. Sadaret makamından taltif ve sevgi göstermekten başka her hangi bir emirname gelmedi. Lakin seher vaktinde kendi kendime endişe ederek düşündükçe, keşke Osmanlı Devleti buralara az çok asker göndermiş olsaydı; büyük zafer herhalde gerçekleşmiş olurdu, diye kıt aklımca mütalaa ettim. Çünkü Anapa ile Demirkapı arasında dağdan bir aylık mesafe varsa da düz ova yoluyla daha azdır. Dağda bulunan memleketlerin halkı çok eskiden beri savaşkan, cengâver ve muharebeye alışkın olmaları sebebiyle bir miktar Osmanlı askerinin bizimle birlikte olduğunu görseler, Rusya'nın elinde bulunan beldelerin halkları da itaat altına girmeğe koşarlar. Böylece Çerkeslerin nüfuslarının çok olması dolayısıyla iş çarçabuk biter. Bu durumda Dağ tarafının asayiş ve güvenliği inşallah tamamıyla sağlanmış olur ve Ruslar bir kere Abzeh kabilesi tarafından geçit yolu kesilmiş olacağı için artık Tiflis şehrinden kendi isteğiyle kaçar veya eli ayağı kesilmiş bir ölü mesabesinde kalmış olur. Bunu gören bütün Dağ askeri tek yürek ve tek beden olarak çocuklarına varıncaya kadar Rusların üzerine saldırır ve düşman memleketi içinde akınlar yaparak onlara büyük kayıplar verdirirler. Ruslar o zaman şaşırıp ne yapacağını bilemez hale gelirler. Şöyle ki, bir yandan Tuna sahillerine gönderilmesi lazım gelen askerden başka bir taraftan da Dağ halkıyla karşılaşmak için çok sayıda asker tedarik etmek mecburiyetinde kalırlar. Bunca askeri de tedarik edemeyeceğinden o vakit Osmanlı Devleti tarafından istenen teklifleri severek veya sevmeyerek kabul etmek zorunda kalırlar. Tuna canibinde büyük muharebenin çıkmasından önce Tiflis tarafında yukarıda açıklanan tedbirlerin alınması gereklidir. Aldığı emri yerine getiren duacılarının eksik görüşü malumunuz olduğunda her halde emir ve ferman size aittir.

(Not): Sadaret makamına gönderilen bütün arizaların duacıları tarafından olduğunu gösteren bir alamet olmak üzere kurşun kalemle yazılmıştır. Şayet Arapçadan başka bir dille ve kurşun kalemle yazılmamış olduğu görülürse, bunların duacıları tarafından olmadığı ve sahte oldukları bilinmelidir. Bazı bozguncular tarafından mührümün taklit edilerek aynısının kazıttırıldığı duyulmuştur. Gönderdiğim arizalar daima Arapça yazılmaktadır. Fakat yazı kurallarına vukufumun yetersizliğini fark ettiğinizde kusurlarımın affedilmesini niyaz ederim. 23 Şaban 1270 / 21 Mayıs 1854

XII Nolu Ek: Muhammed Emin'in İmam Şamil'e Gönderdiği Mektubun Orijinali ve Tercümesi

١ بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب عالمين و الصلاة و السلام على محمد و
آله و صحبه اجمعين آمين
٢ الى السيد النور القائم فى القلب الكريم الشريف الحائز لجميع الفضائل و
الكرامات اساس جميع خيرات داغستان المشتهر بين المشرق و المغرب الشيخ
شمويل شرفه الله تعالى و السيد جمال الدين
٣ سلمكم الله تعالى و ايدكم الله تعالى و نصركم الله تعالى و زادكم الله تعالى
فى نعمه التى لا نهاية و شمل عليكم رحمته التى وسعت كل شئ آمين
٤ اما بعد فلقد وصل الى هذين الولدين بيدهما كاغذكم الشريف (١) اى كاغذ
جمال الدين* و رجعتهما اليكم بلا هدية بخوف الطريق مع هده الكواغذ الدية
الخبر انى لما وصلت اولا الى هذه الولايات
٥ اطلعوا كلهم و حلفوا حلف اللاطاعة و تم ذلك على قدر سنتين و بعضهم
اطاعوا طوعا و بعضهم كرها ثم الذين اطاعوا كرها تحيزوا طائفة مستقلة و
حنثوا
٦ فى حلفهم لما قرب قلعة جديدة من قلاع الروس و جيشوا على و تفرقوا
رفقائى و ارادوا ان يجلسونى فى مكان بغير امر فى ولاية و اتفق على ذلك
حتى ممن كنا نثق به
٧ فلم التفت الى كلامهم و توكلت على الله تعالى و درت بقدر طاقتى
كما يمكن و ان لم اجد ما تحت بالمشقةالشديدة بحيث لم اجد رفيقا و لو سبعة
رجال كما كنت فى شبيت

٨ و كنت لا آمن على نفسى و لحرقوا بيوتى و لكن لم اتلين لهم و كررت
حسبى الله و نعم الوكيل فلما وثقت بالله تعالى و تحققت بذلك الفرج على
كما قال تعالى أُركُضْ بِرِجْلِكَ هذا مغتسل
٩ بارد و شراب * و رجع الخلق الىّ بعد ان كانوا على و حلقتهم ثانيا واحدا
واحدا و احرقنا بيوت المنافقين و قتلنا بعضهم و حبسنا بعضهم و ضربنا
بعضهم
١٠ حتى ذهبنا جيشا الى الجبل اربع مرات حتى فى مرة من المرات
قتلنا من المجوس المرتدين نحو ستين و اسرنا كذلك و احرقنا اصنامهم
المجردة بعد الحنث عن الحلف
١١ ثم تم الامر ثانيا و لم يبقى احد الا و رجع تحت اقدامنا ببركتكم
الكبيرة ببركة سادتنا المشائخ النقشبندية و عدد الخلف الله تعالى اعلم يبلغ مائتين
الف
١٢ و المسافة اى قدر الارض** ما بين آنفه و صخوم و فرجى و جددنا فيهم
المحكمات *** نحو اربعة عشر محكمة و كذلك المساجد المخربة عمرناها و
خرجنا ان نجيئ الى جهة فرجى ****
١٣ ستت مرات فى كل سنة مرة و لكن لم ييسر الله تعالى لان ابرك
بعيد عن فرجى الله تعالى اعلم يكون مسافة ما بينهما و وسط ابزك
سبعة ايام بالسير الوسط
١٤ و ليس فيهم نظام و لذلك يسأمون و يرجعون و لا يقدرون ان يصلوا اما
ان عددت كل ما وقع ههنا لا يتم الا بمجلد ضخم
و يدل على مدح النفس ان
١٥ اما الان خرج كما امرت حتى معنا من عساكر العثمانية و نلتقى
... فبردى ان شأ الله تعالى ***** ثم كنت ارسلت رسلا الى استمبول
فى السنة الماضية فرجعوا الي بالبشارة و جأ مع واحد منهم ثلاثة من سفن النار
الكبار مملؤة

١٦ بالبرود و الرصاص و فيها فلس، كبير هذا فى شهر صفر و جا كواغذ من
صدر اعظم و شيخ لسلام و سر عسكر و قبودان باشا
و صدر لعظم حقيق بالمحبة و المودة
١٧ بلسر جديد ثم فى شهر جمادى الاخرى ***** ابتدأ الملعون اخذ
القلاع و عدد ما اخذ الى يوم كتابة هذا عشرين قلعة و منها قلعة صخوم و منها
قلعة
واحدة كبيرة فى وسط شيصوح و اثنان فى لابة و غيرها كلها فى طرق البحر و
اسماؤها لا يوافق لساننا و لذلك تركت ذكر اسماً ثم فى يوم
الحادى عشر
١٩ من شعبان خرجمن عساكر استنبول ستة عشر سفينة كبارا و
كتبت هذا الكاغذ يوم الاثنين سابع عشر من شعبان و كان ذلك
ركوبنا الى ذلك ؟ يوش
٢٠ الى طرق البحر الى الجيوش فبالبت ان اكاتب للمشاورة لانى لا اعلم
ما اقول لهم ها لخطأ فى كلامى و بذلك حل يقع فى امرنا خلل
٢١ و النص و لكن حسبنا الله و نعم الوكيل و لا حول و لا قوة الا بالله العلى
العظيم العزيز الحكيم
٢٢ ثم اوصلوا السلام الكثير الى امنا و اخواتنا و سائر اقربائنا و سائر الاحباب
و المهاجرين و المجاهدين جمعنا الله تعالى جميعا
٢٣ فى اسعد الاوقات و نرجوا الله تعالى الملاقات فى ٣ السنة بلا ريب و
اوصيكم بالدعا فى اوقات الصفا
٢٤ و السلام
٢٥ فى رابع عشر شعبان سنة ١٨٥٣ ملادى و هذا توافق ١٢٧٠
ثم بعد كتابة هذه الرسالة جا خبر من اعلى ان الروس ينقلون
المسلمين الى الاعلى كرها و يقتلون من لم يطع و هم يستكثنون
و لذلك رجعت الى الاعلى و انت ان خرجتم ارجوا الله ان تلقى
بلا تأخير

من صبر ظفر
العبد المعترف
محمد امين ١٢٦٥

TERCÜME

Esirgeyen Bağışlayan Allah'ın adıyla. Hamd alemlerin Rabbi Allah'adır. Salat ve selam Muhammed ve ailesi ve bütün sahabesi üzerine olsun. Amin.

(Muhammed Emin'den) bütün kerem ve faziletlere sahip, şerefli cömert, kalpte parlayan Efendi, Dağıstan'ın bütün hayırlarının esası olan, doğuda ve batıda şöhret sahibi Şeyh Şamil'e – Allah Teala onu şereflendirsin - ve Şeyh Cemaleddin'e – Allah'u Teala sizlere selamet versin, Allah'u Teala sizleri kuvvetlendirsin, Allah'u Teala sizlere yardım etsin, Allah Teala sonsuz nimetlerinden sizlere daha fazlasını versin, ve her şeyi kuşatan rahmetinin içine sizleri de alsın. Amin!

Mesele şu ki; bu iki çocuk (genç) vasıtasıyla şerefli mektubunuz - yani Cemaleddin'in mektubu – bana ulaşmıştı. Onları yol korkusundan dolayı hediyesiz olarak bu değersiz kağıtlar (mektuplar) ile size geri döndürdüm. Bu vilayetlere ilk geldiğimde halkın hepsi itaat ettiler, itaat edeceklerine dair itaat yemini ettiler. Bu iki yıl kadar sürdü. Bazıları isteyerek, bazıları ise istemeyerek itaat ettiler. Daha sonra istemeyerek itaat edenler yeni yapılan Rus kalelerinden birine yaklaşınca ayrı bir grup oluşturdular ve yeminlerini bozdular. Bana karşı ordu oluşturdular. Arkadaşlarım dağıldılar ve hiçbir emir olmadan beni vilayette bir yerde oturtmak istediler. Hatta kendilerine güvendiğimiz kimseler dahi bunda anlaştılar. Sözlerine iltifat etmedim, Allah Teala'ya tevekkül ettim, ve mümkün olduğu kadar gücümün yettiği ölçüde durumu idare ettim. Şobut'ta olduğu gibi keşke yedi adam olsaydı, bir arkadaş bulamayacak kadar şiddetli meşakkatlerle karşı karşıyaydım. Canımdan emin değildim. Evimi yaktılar. Ancak onlara boyun eğmedim ve "hasbiy Allah ve ni'me el vekil" (Allah bana yeter, O ne güzel Vekil!) (zikrini) tekrarladım. Allah Teala'ya güvenince bu gerçekleşti, Allah Teala'nın buyurduğu gibi "Ayağınla vur: Bu yıkanmış soğuk ve içecek" üzerimdeki (sıkıntı ve belalar)

açıldı ve halk aleyhimde olduktan sonra (tekrar) bana döndü. İkinci kez onlara bir bir yemin ettirdim. Münafıkların evlerini yaktık ve bazılarını öldürdük, bazılarını hapsettik ve bazılarını dövdük. Hatta orduyla dört kez dağa gittik. Hatta bir keresinde yaklaşık yetmiş mürtet (dinden dönmüş) Mecusi'yi öldürdük ve bu kadar da esir aldık. Yeminlerini bozmalarından sonra biricik putlarını yaktık. Sonra iş ikinci kez tamam oldu. Büyük bereketinizle ve efendilerimiz Nakşibendi şeyhlerinin bereketiyle hepsi ayağımızın altında kaldı. Halkın sayısı – Allah Teala daha iyi bilir– iki yüz bini bulur. Alan yani yerin ölçüsü Anapa ve Suhum ve Karaçay arasında kalan alandır. Orada mahkemeler – yaklaşık on dört mahkeme – bulduk. Aynı şekilde harap olmuş mescitler bulduk ve onları tamir ettik. Karaçay'a gelmek için her sene bir kez olmak üzere altı kez yola çıktık. Ancak Allah Teala kolaylaştırmadı. Zira Abhazya Karaçay'dan uzak. İkisi arasındaki uzaklığı Allah Teala bilir. Abhazya'nın ortasına (merkezine) varış normal yürüyüşle yedi gündür. Orada hiçbir nizam yok. Bundan dolayı ümitsizler ve dönüyorlar. (Yukarıda) vaki olan saydığım hususlardan dolayı oraya ulaşamıyorlar ve ulaşsalar da ancak büyük meblağlarda paralar ödeyerek ve kendilerini pöhpöhleyerek.

Şimdiki durumumuza gelince, emrettiğin gibi çıktık, hatta bizimle birlikte Osmanlı askerleri var. (Gerisiyle de) inşallah Kabardey'de buluşacağız. Diğer taraftan geçen sene İstanbul'a elçiler göndermiştim, müjde ile döndüler. Onlardan (yalnızca) biriyle birlikte barut, mermi ve büyük baltayla dolu üç büyük savaş gemisi geldi. Bu Sefer ayında oldu. Sadrazam'dan, Şeyhulislam'dan, Serasker'den, Kaptan Paşa'dan ve Sadrazam Atik'ten sevgi ve muhabbet dolu mektuplar geldi, ama yeni bir emirle (talimatla) değil. Sonra Cemaziyülahır ayında melunlar kaleleri almaya başladılar. Şu mektubu yazdığım günlerde alınan kalelerin sayısı yirmi idi. Onlardan biri Suhum kalesi, diğeri büyük bir kale Şabsuh (bölgesinin) ortasında ve iki tanesi Laba'da ve diğerlerinin hepsi deniz yolu üzerinde. İsimleri lisanımıza uy-

gun düşmediğinden dolayı isimlerini burada bir bir zikretmekten vazgeçtim.

Daha sonra 11 Şaban'da on altı büyük gemi dolusu İstanbul askeri (yola) çıktı. Bu mektubu 17 Şaban Pazartesi günü bu orduyu atlarla karşılamaya gideceğimiz zaman yazdım. Deniz yoluyla gelen orduları sahilde karşılayacağız. Keşke seninle müşavere için buluşabilseydim. Çünkü onlara ne diyeceğimi bilmiyorum. Konuşmamda hata yapar mıyım? Ve bu yüzden işimize bir engel ve eksiklik gelir mi? Ancak Allah bize yeter, O ne güzel Vekil'dir. Güç ve kuvvet ancak Aziz ve Hakim olan Yüce Allah Teala'ya aittir.

Ayrıca anneme, kardeşlerime, diğer akrabalarıma, diğer naiplere, muhacirlere ve mücahitlere çok selamlarımı iletiniz. Allah Teala en mutlu zamanda hepimizi birleştirsin. Allah Teala'dan kuşkusuz bu sene (size) kavuşmayı umuyorum. Size uygun vakitlerde dua etmenizi tavsiye ederim. Selam.

14 Şaban 1853 miladi ve bu 1270 (hicri yılına) karşılık gelmektedir.*

Bu mektubu yazdıktan sonra yukarıdan (dağlardan) yardım (imdat) çağrısı geldi. Ruslar aşağıdakilerle sulh yapanları zorla öldürüyorlar ve onlardan boyun eğmeyenleri de öldürüyorlar. Yardım istiyorlar. Bundan dolayı yukarı (dağlara) döndüm. Eğer siz de çıktıysanız Allah Teala'dan umarım gecikmeden buluşuruz.

Mektup kağıdının yüzeyinde oval bir mühür bulunmakta: *"Sabreden zafere ulaşır. Tasdik eden kul Muhammed Emin. 1265"* (1848-49) yazmaktadır.

---

* Buradaki hesaplamada hata var. 14 Şaban 1270 - 13 Mayıs 1854 yılına mukabil gelmektedir. Ç.N.

XIII Nolu Ek : İmam Şamil'in Muhammed Emin'e Yazdığı Mektup ve Tercümesi

من العبد الفقير والكاتب للامير شمويل الى ولده محمد امين

السلام عليكم ورحمة الله تعالى وبركاته امين اما بعد

فنخبرك بان الله العزيز العليم وضعت في ايدي الكفار فان المقدر لا يتغير

والحذر لا يدفع القدر ولكنهم لم يشتموا اعدائي وحسادي الذين

نسبوا لو وقعت في ايديهم ينبغي بل اكرموني واحترموني غاية الاحترام والاكرام

بحيث لا يوصف ولا ينبغي به الامير انا بعينه فان الفاديشاه كبير الاعظم

الف نوب ... واقامني في بلدة كلوكه جمعه ... واعطاني دورا واسعة مرتفعة ممتلئة بسط

وجميع لوازم البيت وانا في فراغة ورفاهية ثم اني لما وجدت خبرا فاشيا

بان اكثر الاسراء الذين في ... في مشقة وضيق ... اصدقه ولكني ارسلت

بك هذه الرسالة بعد الاستئذان من الحاكم اعلاما لك بذلك فان كان كذبا

والمراد ... فلا بد من ان ... بحيث لا ينفع بسببهم في عيب ثم اني ارسلت

... غازي محمد لمحل عيالي اليها مع ولده محمد كامل شفيع في سادس وعشرين ربيع الاول

امنتظر الاخبار ...

والسلام كتب في سادس وعشرين من ربيع الاخر ١٢٧٦

ضم على هذه الرسالة لانه خاتمي بقي في يد ... وهو في ... ولعله بقي في يد غازي محمد

العبد الفقير و الكاتب الاسير شمويل الى ولده محمد امين
لام عليكم و رجمة الله تعالى* و بركاته لمين اما بعد
دير الله العزيز العليم وقعت فى ايدى الكفار فان المقدر لا يغيّر
لحذر لا يدفع القدر و لكنهم لم يشمتوا اعدائى و حسادى الذين
بوا لوقوعى فى ايديهم بتضييقى** بل اكرمونى و احترمونى غاية الاحترام
كرام
ث لا يصدقه و لا يثق به الا من راه بعينه فان الفاتشاه الاعظم***
لي
تومان لكل سنة **** و اقامنى فى بلدة كلوكة بلدة كبيرة
من مسكوف***** و اعطانى دورا واسعة مرتفعة ممتلئة ببسط
جميع لوازم البيت و انى فى فراغة و رفاهية ثم انى وجدت خبرا فاشيا
هم بان الاسراء الذين فى ولايتك فى مشقة و ضيقة ولم اصدقه و لكنى
ت
ليك هذه الرسالة بعد استئذان من الحاكم اعلاما لك بذلك فان كان كذبا
فهو المرام و الا فلا بد من ان تربيهم بحيث لا تقع بسببهم فى عيب
ى ارسلت
ولدى غازى محمد لحمل عيالى اليها مع ولدنا محمد شفيع فى سادس و
ين من ربيع الاول
و انا منتظر الى مجيئهم و السلام كتب فى كلوكه فى
ى و عشرين من ربيع الاخير****** سنة ١٢٧٦
و لم اختم على هذه الرسالة لان خاتمى بقى فى يد عامر خان
و هو قد خان و لعله يجئ فى يد غازى

Ebat:
20 x 31 cm.
Mühürsüzdür.

TERCÜME

Fakir kul, esir katip Şamil'den oğlu Muhammed Emin'e[183] – Allah Teala'nın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Amin.

Mesele şu ki; Aziz ve Alim olan Allah'ın taktiriyle düşmanların eline düştüm. Mukadder olan değiştirilemez ve bundan sakınmak da kaderi etkilemez. Ancak onlar (Ruslar), beni zor duruma düşürerek ellerine düşmeme sebep olan düşmanlarımı ve hasetçilerimi güldürmediler. Bilakis ancak gözüyle gören kimsenin inanacağı ve tasdik edeceği şekilde bana son derece saygı ve ikramda bulundular. Yüce Çar bana her sene için 1000 Tuman tahsis etti. Beni Moskova'ya yakın büyük bir şehir olan Kaluga'ya yerleştirdi; bana halı ve ev için gerekli her türlü eşyayla dolu büyük yüksek evler verdi. Ben boşum ve refah içindeyim. Diğer taraftan vilayetindeki esirlerin zorluk ve meşakkat içinde olduklarına dair (Rus'ların) aralarında yayılan bir haber duydum. Buna inanmadım. Ancak bu durumu sana bildirmek için hakimden izin alarak bu mektubu sana gönderdim. Eğer (söylenenler) yalan ise zaten istenen de budur, yoksa onlar sebebiyle ayıba düşmeyeceğimiz şekilde onları terbiye etmen gereklidir. Ayrıca oğlum Gazi Muhammed'i oğlumuz Muhammed Şafi ile birlikte ailemi buraya getirmesi için Rebiyülevvel ayının 26'sında (oraya) gönderdim. Onların gelişini beklemekteyim. Selam.

(Mektup) 26 Rebiyüssani 1276'da Kaluga'da yazıldı. Bu mektubu mühürleyemedim, çünkü mührüm Emirhan'da kaldı. O hainlik etti. Umulur ki Gazi'nin elinde gelir.



XIV Nolu Ek: Muhammed Emin'in Bursa Tahtakale'de Mülkü Olan Çerkes Hanı'nın Bugünkü Hali



XV Nolu Ek: Muhammed Emin'in Aile Mezarlığı



XVI Nolu Ek: Muhammed Emin'in Mezar Taşı



XVII Nolu Ek: 2001 Yılında Düzenlenen Anma Töreni Anı Fotoğrafı


Recep ALTEPE







XVIII Nolu Ek: Muhammed Emin'i anma töreninden kareler

XIX Nolu Ek: Muhammed Emin Vakfı'ndan Gönderilen Mektubun Orijinali ve Tercümesi

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО «ФОНД ШАМИЛЯ»
Республика Дагестан. г. Махачкала. Ул. Дахадаева 73 тел. 99-14-17

____________2001 г. № __________

Ассаламу г1алайкум,
Хириял ват1анцоял.

Щималияб Кавказалъул, ват1ан тун ине ккарал, гъалбац1азул (мугъаджиразул) ***наслуял***!

Накъшубанди т1арикъаталъул меседил синсилаялде 6 (анлъго) шайих вахъараб ват1аналъул ***наслуял***!

Дин-ислам ц1унулеб куц, х1укумат г1уц1улеб куц, ват1ан ц1унулеб г1адат жодоца якъин гъабурал 5 (щуявго) Имамасул ват1анальул ***наслуял***!

Халил Бек Мусаясул – Расул Х1амзатовгун цадахъ, Мустафа Дагъистани – Г1али Г1алиевгун цадахъ, живго Мух1аммад Толбоев – Муса Манаровгун цадахъ (космонавтал), ва гьел гурел цогидал г1емерал г1алимзаби, шиг1ручаг1игун – хъвадарухъаби, суратал рахъолел чи (художникал), дунялалъул рокъор бажари ругел чаг1и, дин-исламалда жаниб гъварилъигун – рац1алъи ц1унарал муъминзаби камич1еб Щималияб Кавказалъул (Каспиялдаса – Ч1ег1ер ральдат1е щвезег1ан т1обит1араб) ракьалъул жакъа къоялъ ***наслуял***!

Гьит1ин «х1афиз» вахъарав, Иман жиндиль бац1ц1адав, дин-исламалде гъорлъе миллатал жинца рачарав, Аварагасул г1умма жинца г1ат1ид гъабурав, Адыго-черкесаца жив имамлъун рик1арав, Шамиль имамас жинде **Амин** (боржарав – хисуларев) ц1ар т1аде кьурав – **Мух1аммад-Аминил (Асиялав)** рух1аниял ***наслуял***!

Баркула нужеда, жакъа, т1адег1анав Аллагъасе г1оло гъабулеб, **Мух1аммад-Аминил (Асиялав)** ц1ар рехсон гъабулеб зикри-зиярат.

Гьарула нужее, щивасул рукъ-хъизаналъе, наслабазе: – талих1 ва роххел, дунялалъулги – ахираталъулги рокъоб г1ат1илъи ва нилъ вижарав – нилъ нахъ сверулев Аллагъасул Рах1му – Ц1об т1асса абадиялъ унгеян.

Нижеца к1удияб баркала къола ва кири гъарула нужер Умумузеги, нужееги к1иабилеб Ват1ан кьурал, ва гъединго жакъа нужое кумек гъабулеб Турциялъул халкъалъе – Т1оцевессев х1акимасдаса (Президент) байбихьун – щивав чиясде.

- **Мух1аммад-Аминил (Асиялав)** зикри-зиярат нижеца байбихьун, щибаб сонаЛъ гьабулеб буго гьев вижарав ва г1урав росулъ (Дагъистан, Гъуниб вилаят, Гьонода росо),
- Жакъа нужеца зикри-зиярат гьабулеб буго (Аллагьас къабул гьабураблъун батайги) **Мух1аммад-Амин (Асиялав)** вукъарав ракьалда (Турциялда).
- Ц1ахъ берцинаб, бит1араб ва мустах1икъаб бук1инаан **Мух1аммад-Аминица (Асиялав)** жиндирго къисмат т1обит1араб, гьайбатаб адыго-черкесазул ракьалдаги гьединалго зикри-зияратал т1орит1и. Нилъеца цадахъ х1аракатчилъиги гьабун.

<u>Гьарула – Аллагьас нужер ишал рит1ун ккезареяли!</u>

Халкъазда гьоркьосеб, имам Шамилил Фондалъул цевехъан, доктор. — Юсуп Дадаев.

Мух1аммад-Аминил (Асиялав) Фондалъул цевехъан,

Мух1аммад-Аминил (Асиялав) Наслу-Тухумалъул наслуяв, Академик — Мух1аммад Эльдаров.

Мух1аммад-Аминил (Асиялав) Фондалъул цевехъанасул кумакчи, Мух1аммад-Аминил (Асиялав) Наслу-Тухумалъул наслуяв. — Мух1аммад Расулов.

Мух1аммад-Аминил (Асиялав) Х1акъалъулъ т1ехь данде бак1арарав, Дагъистаналъул г1елмияб Академиялъул цевесев х1алт1ухъан, доктор. — Г1амирхан Мух1аммаддадаев.

Ва гьездаго цадахъ – тарих лъалел, тарих бокьулел, тарихалъул т1ала гьабулел щинал Щималияб Кавказалъулал.

SELAMÜNALEYKÜM KIYMETLİ YURTTAŞLARIM.

Kuzey Kafkasya'dan vatanlarını terk etmek zorunda kalarak göç ed arslanların (muhacirlerin) nesilleri !

Nakşibendi tarikatı silsilesinden altın gibi parlayan 6 (altı) şeyhi bağrından çıkaran vatanın değerli nesilleri!

İslam dinini rehber edinerek vatanı ve milleti için canları paha na bağımsızlık savaşı veren 5 (beş) İmamı yetiştiren vatanın güzide nesilleri!

Halil Bek Musayasul'dan Rasul Hamzatov'a, Mustafa Dağıstanlı'dan Ali Aliyev'e kadar, "Kozmonot" Muhammed Tolboyev ile Musa Manarov ve bunlardan başka birçok alimler, şairler-yazarlar, ressamlar, dünya çapın becerileri ile ün yapmış kimseler ve islam dininin saptırılmadan yüce mesine hizmet eden mü'mini kamil insanların her devirde eksik olmadığ Kuzey Kafkasya'nın (Hazar denizinden karadenize kadar uzanan) toprak-ların bu günkü nesilleri!

Küçük yaşta hafız olan, iman-ı kamil, halkları islamın ayyıldızlı yeşil bayrağı altında birleştirerek bağımsızlık savaşı veren, Adiga-Çerkeslerin İmam seçtiği, İmam Şamil tarafından "Emin" (İnanılır-güven lir) diye ek isim verfek rek taltif edilen-Muhammed Emin'in (Asiyalav) ruhani nesilleri!

Kutluyoruz sizi; Bu gün yüce Allahın rızası için Muhammed Emin'i (Asiyalav) anarak yapmış olduğunuz ziyaretinizden dolayı,

Diliyoruz, sizlerin her ferdin, aile efradı ve gelecek nesillerin üzerinden, talih, sevinç, dünya ve ahiret evinde ferahlık, ve bizi yarat yine kendisine döneceğimizx yüce Allahın rahmeti-bereketi ebediyyen eksik olmasın.

Biz çok teşekkür ediyor ve Allah razı olsun diyoruz :
Sizin atalarınıza da, size de, İkinci bir vatanı bahşeden Türk hal kına-Devlet Başkanından sade vatandaşa kadar herkese.

Muhammed Emin (Asiyalav), doğduğu ve yetiştiği yer olan Dağıstan' Gunib vilayetine bağlı Honoda köyünde her yıl anılmakta ve kişiliği h kında konferanslar verilmektedir.

Bu gün siz Muhammed Emin'i (Asiyalav) kabri başında-defnedildiği topraklarda (Türkiye'de) ziyaret ederek anıyorsunuz, Allah kabul etsin

Çok güzel olurdu ve yakışık alırdı, Muhammed Emin'in (Asiyalav) önderlik ettiği ve kader birliği yaptığı halkların yaşadığı o muhteşe Adiga-Çerkeslerin topraklarında da aynı şekilde anılması. Sizlerle bir likte hareketle bunu gerçekleştirebiliriz.

Dileriz-Al lah sizin işinizi rast getirsin !

Halklar arası, İmam Şamil Fondu Başkanı, Doktor Yusuf Dadayev
(İmza)

Muhammed Emin Fondu Başkanı
ve onun soyundan, Akademik-Muhammed Eldarov (İmza)

Muhammed Emin Fondu Bşk.Yrd.ve onun soyundan Muhammed Rasulov (İmza)

Muhammed Emin hakkında kitap derleyen, Dağıstan İlimxler Akademisi Öğretim Üyesi, Doktor-Amirhan Muhammeddadayev (İmza)

Ve bunlarla birlikte, tarihçiler ve tarihe ilgi duyan tüm Kuzey Kafkas lılar.



XXI Nolu Ek: 2011 Yılında Düzenlenen Anma Toplantısı Fotoğrafı

MUHAMMED EMİN (PAŞA)



(1818-1901)

ÖLÜMÜNÜN 110. YILI

Kafkasya dağlarının yüzyıllar süren emsalsiz "ÖZGÜRLÜK SAVAŞI" boyunca ortaya çıkardığı milli kahramanların şöhreti bütün dünyaya yayılmış ve tarihte şanlı izler bırakmıştır. Bugünkü savaşçı Kafkas nesli dahi işte bu kahramanların yürümüş olduğu yolda yürümekte ve milli terbiye esaslarını onlardan almaktadır.

Bu kahramanların önde gelenlerinden biri olup, Ruslara karşı yıllarca yapılan milli savaşı idare ederek "ÖZGÜRLÜK SAVAŞI" tarihinin en güzel ve değerli sahifesini yaratan şahsiyetlerden birisi de MUHAMMED EMİN'dir.

Dağıstan'da Gunip'e bağlı Honodo'da 1818'de doğdu. Annesi Asiyet ve Babası Hacı tarafından İslami terbiye ile yetiştirildi. Başta Davutbeg gibi değerli Avar hocalardan medrese eğitimi gören MUHAMMED EMİN Arapça, Farsça, Rusça, ve bazı Dağıstan dillerini de biliyordu.

17 yaşında Dağıstan'ın bağımsızlığı ve İslam'ın bekası için, İmam Şamil'in hizmetine girdi. Engin bilgisi ve üstün yeteneği sayesinde 13 yıl İMAM ŞAMİL'İN danışmanı ve güven duyduğu Naibi olarak görev yaptı.

1846 yılında Şamil tarafından Batı Kafkasya Naibliğine atanan MUHAMMED EMİN , yöre halkı (Çerkesler) tarafından Devlet Reisi seçildikten sonra, ilmi esaslara dayalı idari, adli, mali, sınai… müesseseleri kurmuştur.

Oluşturduğu 80.000 kişilik güçlü Birleşik Kafkasya Ordusuyla, tam 12 yıl kat kat üstün Rus kuvvetlerine karşı ülkenin birliğini ve bağımsızlığını savunmuştur.

Yayılmacı ve saldırgan Rus ordularına karşı verdiği ağır zayiat ve başarılı çalışmalarından dolayı kendisine Osmanlı Padişahı Abdülmecit tarafından "PAŞA" unvanı verilmiştir.

MUHAMMED EMİN; ancak İMAM ŞAMİL 1859 yılında Gunip kalesinde teslim olmak zorunda kaldıktan sonra, cephenin ana kanadı çöktüğünden ve başbuğsuz bu savaşı sürdürmenin anlamı kalmadığı gerekçesiyle savaşı bırakmıştır.

İMAM ŞAMİL ile görüştükten sonra, ailesiyle birlikte 1860'lı yıllarda Türkiye'ye göç eden MUHAMMED EMİN PAŞA'nın en büyük arzusu,

Türklerden oluşan büyük bir birlik ile tekrar Kafkasya'ya dönüp Ruslarla savaşmaktı.

Fakat bu arzusuna nail olmadan, 8 Nisan 1901 tarihinde ,83 yaşında iken geniş aile ile birlikte yaşamakta olduğu bursa ili Armutköy'de vefat eden MUHAMMED EMİN Köy camii avlusundaki (Beyler Mezarlığı) aile mezarlığında yatmaktadır.

Bugün Osmangazi Belediyesi sınırları içinde yer alan Armutköy, Türkler tarafından kurulmuş en eski köylerden birisi olup,tüm arazi 1.MURAT tarafından 1385'de Çekirge semtindeki aşevine ve Armutlu Kaplıcası'nın tamir ve bakımına harcanmak üzere vakfedilmiştir.

Bugünkü nüfus yapısını, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Bosna , Kırcaali ve Dağıstan'dan gelen göçmenler oluşturmaktadır.Kuruluşunda 14 olan hane sayısı bugün 100'ü geçmiştir.

Meyvecilik ile iştigal edilen köyde; MUHAMMED EMİN PAŞA ve ailesinin bulunduğu "Beyler Mezarlığı"ndan başka, köyün ortasında "Çerkez Mezarlığı" ve Yunuseli yolu üzerinde içinde Türkiye'nin en yaşlı meşe ağacını barındıran "Büyük Mezarlık" ve eskiden kimsesizlerin gömülü olduğu "Garipler Mezarlığı" bulunmaktadır.

Kafkasya'nın birliği ve bağımsızlığı uğruna,İMAM ŞAMİL 'in yanında yer alan ve bu uğurda ömrünü veren MUHAMMED EMİN PAŞA'yı vatanını, milletini ve bağımsızlığı seven nesiller unutmayacaktır.

RUHU ŞAD OLSUN.

BURSA BİRLEŞİK KAFKASYA DERNEĞİ	BURSA DAĞISTAN KÜLTÜR DERNEĞİ
BURSA ORTAASYA KAFKASYA DERNEĞİ	BURSA ARMUTKÖY MAHALLE MUHTARLIĞI



XXV Nolu Ek: Şeyh Şerafettin Hazretlerinin kızı Emine Bingöl, Necip Güneş ve annesi Muhammed Emin Paşa'nın kardeşinin torunu Remziye Güneş



XXVI Nolu Ek: Muhammed Emin Paşa'nın akrabalarından Necip Güneş, oğlu Mehmet Güneş ve eşi Hatice Güneş





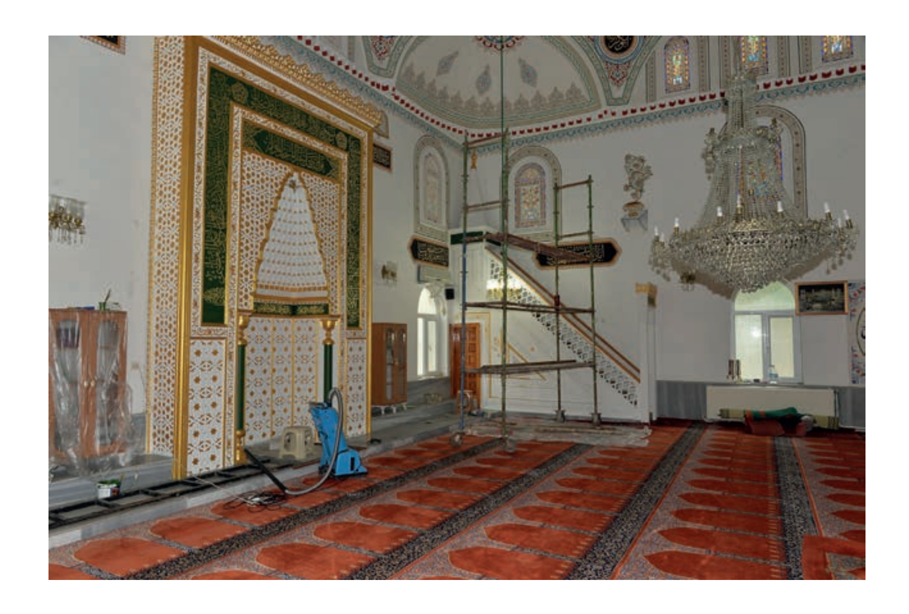












MAHMUT Bİ

Haşimi Ürdün Krallığı'nın başkenti Amman şehrinde 1945 yılında doğan Mahmut Bi; Kuzey Kafkasya'dan Büyük Çerkes Sürgünü'nden (1864) önce Balkanlar'a yerleşen, Osmanlı-Rus 93 Harbi'nden (1877-78) sonra da Ürdün'e yerleşen Abzah (Hatko) boyuna mensup (Haluğ-Natko) ailesindedir.

Amman'da başladığı ilköğrenimini 1952 yılında Türkiye'ye göç ettikten sonra tamamlayarak, 1970 yılında Ankara Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olmuştur.

1965-1972 yıllarında, Amerikan Hava Kuvvetleri'nin Türkiye'deki Tuslog teşkilatının pazarlama bölümünde çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Vatani görevini ifa ettikten sonra, 1974-1994 yılları arasında bir devlet kuruluşu olan Sümer Holding A.Ş. bünyesinde satış ve ihracat departmanlarında yöneticilik görevlerinde bulunmuş olup, görev icabı onüç ülkeyi ziyaret etmiştir.

Birleşik Kafkasya Konseyi'nin kuruluş çalışmalarına katılan Mahmut Bi; 1994 yılında emekli olduktan sonra Bursa'ya yerleşmiş ve 11 Mayıs 1996 tarihinde Bursa'da kurulan Birleşik Kafkasya Derneği'nin kurucu başkanlığını yapmıştır.

Sümerbank, Birleşik Kafkasya Konseyi, Birleşik Kafkasya Dernekleri Federasyonu ve Bursa Birlik Dergisi'nde yayınlanan çeşitli ilmi ve edebi yazıları yanında; Rus filolog Prof. G.F. Turtçaninov'un ilk defa 1991 yılında Rusya dışında Şam'da basılan "Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlenmesi" adlı eserinin Türkçe baskısı, 2006 yılında Birleşik Kafkasya Dernekleri Federasyonu yayınları arasında yer almıştır.

Tarihçi Mahmut Bi'nin uzun zamanlardan beri üzerinde çalıştığı "Kafkas Tarihi" adlı eserinin birinci cildi Selenge Yayınevi tarafından 2007 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Bu eserin birinci ve ikinci ciltleri birlikte 2011 yılında Berikan Yayınları arasında yer almıştır.

Yazar halen "Kafdağı'ndan Uludağ Eteklerine Kafkas Göçleri", "Güney Marmara Bölgesine Kafkas Göçleri" ve "Çerkesya Tarihi" ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir.

İngilizce ve Arapça'nın yanı sıra Çerkes dilini (Kabardeyce) de bilen Mahmut Bi, evli ve bir kız çocuk sahibidir.



Tarihçi-Yazar Mahmut Bi Kafkas Milli Kıyafeti İle